

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ANADOLU VE BALKANLAR'DA ERKEN
ÇANAK ÇÖMLEĞİN ORTAYA ÇIKIŞI**

GÜLNUR ŞEN

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. BAŞAK BOZ

EDİRNE 2020

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
DOĞRULUK BEYANI

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında, tüm verilerin bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini, kullanılan verilerde tahrifat yapılmadığını, tezin akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını, kullanılan tüm literatür bilgilerinin bilimsel normlara uygun bir şekilde kaynak gösterilerek ilgili tezde yer aldığını ve bu tezin tamamı ya da herhangi bir bölümünün daha önceden Trakya Üniversitesi ya da başka bir üniversitede tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

18/11/2020

Gülnur ŞEN

Tezin Adı: Anadolu ve Balkanlar'da Erken Çanak Çömleğin Ortaya Çıkışı

Hazırlayan: Gülnur ŞEN

ÖZET

Bu tez çalışmasının amacı, Batı Anadolu ve Balkanlar'daki en erken çanak çömleklerin ortaya çıkışı ve kullanım amacını saptamak, ayrıca çanak çömlek özelinde söz konusu iki bölge arasında herhangi bir etkileşimin olup olmadığını ortaya çıkarmak, bölgeler arası teknolojik, tipolojik ve işlevsel farklılıkları ortaya koymaktır.

Anadolu'da erken çanak çömleklerin ortaya çıkışı M.Ö. 9000'lere tarihlense de, düzenli bir teknoloji olarak benimsendiği tarihlerin M.Ö. 7000'ler olduğu görülmüştür. Batı Anadolu ve Marmara Bölgesi'nde ise çanak çömleklerin ortaya çıkışı M.Ö. 6680/6600 yıllarına tarihlendirilmektedir. Balkanlar'da, Kuzey Yunanistan'ın Makedonya kesiminde M.Ö. 6600-6400 tarih aralığında en erken çanak çömleklerin üretilmeye başlandığı görülürken, Kuzeydoğu Bulgaristan'da ise bu tarih aralığı M.Ö.6400/6200-5900 yılları arasındadır. Bahsedilen bölgelerden ele geçen çanak çömleklerden elde edilen veriler, katkı maddesi, form, işlev, yüzey rengi ve bezeme gibi kriterler doğrultusunda incelenerek bölgeler arası karşılaştırmalar yapılmıştır.

Batı Anadolu ve Balkanlar'dan elde edilen erken çanak çömlekleri yukarıda belirtilen kriterler kapsamında incelediğimizde, ortaya çıkan veriler ile bu iki bölgede her ne kadar benzer özelliklere sahip çanak çömleklerin olduğu görülse de birtakım farklılıkların da olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen veriler benzerliklerin öncü çanak çömlek teknolojisinin Batı Anadolu üzerinden Balkanlar'a taşınmış olabileceğine işaret etmektedir. Balkanlar'daki erken çanak çömleklerde tespit edilen farklılıklar ise, Balkanlar'daki erken yerleşimcilerin çömlekçilik teknolojisini ya yerel tercihler ile ya da farklı bölgelerden kültürel alışveriş ile şekillendirmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Bunun yanı sıra Anadolu'daki erken çanak çömlek üretiminin, elde edilen veriler doğrultusunda, tarım ve hayvancılıktan oluşan beslenme ekonomisinin yaygın

olarak geliştiği tarihten yaklaşık bin yıl sonra ortaya çıktığı görölmektedir. Batı Anadolu ve Balkanlar'da da değişen beslenme ekonomisinin çanak çömlek üretimini tetiklediğini söylemek oldukça zordur. Ayrıca hem Anadolu'daki hem de Balkanlar'daki en erken çanak çömleklerin pragmatik işlevlerinin yanı sıra kimlik ifadesi, prestij göstergesi vb. sembolik anlamlar taşıyan nesnelere olarak farklı işlevler için kullanılmış olabileceği öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Erken Çanak Çömlek, Neolitik Yerleşimler, Çanak Çömlek Üretimi, Anadolu ve Balkanlar*

Name of Thesis: The Emergence of Early Pottery in Anatolia and Balkans

Prepared by: Gülnur ŞEN

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine when the earliest pottery in Western Anatolia and the Balkans emerged and for what purpose they were used. In addition, it is to reveal whether there is any interaction between the two regions in particular for pottery, and to reveal the technological, typological and functional differences between regions.

Although the emergence of early pottery in Anatolia is dated to 9000s B.C., the dates when it was accepted as a regular technology are 7000s B.C. The emergence of pottery in Western Anatolia and Marmara Region, is dated to 6680/6600 B.C. In the Balkans, the earliest pottery started to be produced 6600-6400 B.C. in Northern Greece and 6400-5900 B.C. in Northeast Bulgaria. The data obtained from the pottery in the mentioned settlements have been examined in accordance with criteria such as additive, form, function, surface color and decoration, and a comparative study have been conducted among regions.

When we examine the early pottery obtained from Western Anatolia and the Balkans within the scope of the mentioned criteria, it has been determined that there are some differences, although there are pottery with similar characteristics in these two regions. The data obtained indicate that the pioneering pottery technology may have moved to the Balkans through Western Anatolia. The differences detected in the early pottery in the Balkans suggest that the early settlers in the Balkans may have shaped the pottery technology either by local preferences or by cultural exchange from different regions.

In addition, it is seen that the early pottery production in Anatolia emerged about a thousand years after the widely developed nutrition economy consisting of agriculture and animal husbandry. It is quite difficult to say that the changing nutrition economy in Western Anatolia and the Balkans triggered the production of pottery. It

is predicted that the earliest pottery in both Anatolia and the Balkans may have been used as objects bearing symbolic meanings such as identity expression and prestige, as well as pragmatic functions.

Keywords: *Early Pottery, Neolithic Settlements, Pottery Production, Anatolia and the Balkans*

ÖNSÖZ

“*Anadolu ve Balkanlar’da Erken Çanak Çömleğin Ortaya Çıkışı*” konulu bu tez çalışmasının amacı Balkanlar ve Anadolu arasında erken çanak çömlek buluntu topluluğuna bakarak bir etkileşimin olup olmadığını, erken çanak çömleklerin ortaya çıkış nedenlerini ve kullanım amaçlarını ortaya koymaktır. Bu çalışmayı yapma sebebimiz, belirtilen konu hakkında kısıtlı çalışmaların olmasıdır. Yapılan bu çalışma ve ilerleyen dönemde Balkanlar ve Anadolu’daki erken çanak çömlekler üzerine yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Yukarıda değinilen amaç doğrultusunda oluşturulan bu çalışmada, karşılaştığım zorlukları aşmamı sağlayan, çalışmamın her aşamasında rehberlik eden, destekleriyle beni teşvik eden ve bu süreçte değerli görüşlerini ve tecrübelerini benden esirgemeyen sayın danışmanım Doç. Dr. Başak BOZ’a çok teşekkür ederim. Ayrıca çalışmam sürecinde bilgilerini benden esirgemeyen ve her zaman yol gösteren Prof. Dr. Burçin ERDOĞU’ya ve Prof. Dr. Özlem ÇEVİK’e de teşekkürü borç bilirim.

Son olarak eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi beni destekleyen, her koşulda yanımda olan değerli ailem, Ahmet ve Zeynep BÖREKÇİ, Mümine ve Mehmet IŞIK’a teşekkürü bir borç bilirim. Değerli arkadaşlarım Doğan ÖZCAN ve Cüneyt AKGÜN’e, tez çalışmam sürecinde desteğini esirgemeyen ve her zaman yanımda olup doğru kararlar almamı sağlayan sevgili eşim Taner ŞEN ve ailesine en içten duygularıyla teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
HARİTALAR LİSTESİ	ix
TABLolar LİSTESİ	x
GRAFİKLER LİSTESİ	xi
LEVHALAR LİSTESİ	xii
KISALTMALAR	xv
GİRİŞ	01
1. BÖLÜM: KONU, SORUN, AMAÇ, ÖNEM, YÖNTEM VE SINIRLAR	08
1.1. Konu ve Sorun.....	08
1.2. Amaç ve Önem.....	18
1.3. Araştırma Yöntemi.....	18
2. BÖLÜM: BATI ANADOLU, MARMARA VE BALKANLAR'DAKİ EN ERKEN ÇANAK ÇÖMLEKLER	20
2.1. Batı Anadolu Bölgesi (Ege Bölgesi)	20
2.1.1. Ulucak Höyük.....	23
2.1.2. Çukuriçi Höyük.....	24
2.1.3. Uğurlu-Zeytinlik Höyük.....	25
2.2. Marmara Bölgesi	27
2.2.1. Barçın Höyük.....	29
2.3. Kuzey Yunanistan (Makedonya Kesimi)	33
2.3.1. Paliambela-Kolindrou.....	36
2.3.2. Revenia-Korinou.....	38
2.3.3. Mavropigi-Filotsairi.....	39
2.4. Kuzeydoğu Bulgaristan	42
2.4.1. Poljanica-Platoto.....	45
2.4.2. Pomoštica.....	46

2.4.3. Džuljunica-Smardeš	46
2.4.4. Koprivec	50
2.4.5. Orlovec	52
3. BÖLÜM: ANADOLU'DAKİ EN ERKEN ÇANAK ÇÖMLEKLER	57
3.1. Kuzey Mezopotamya	57
3.1.1. Fırat Nehri Havzası	60
3.1.1.1. Tell Halula	60
3.1.1.2. Tell Sabi Abyad	66
3.1.1.3. Akarçay Tepe	69
3.1.1.4. Mezraa Teleilat	73
3.1.2. Dicle Nehri Havzası	75
3.1.2.1. Tell Seker Al-Aheimar	75
3.1.2.2. Salat Camii Yani	80
3.2. Orta Anadolu Bölgesi	84
3.2.1. Boncuklu Höyük	87
3.2.2. Çatalhöyük	91
3.2.3. Süberde	94
3.2.4. Erbaba	96
3.2.5. Tepecik Çiftlik	99
3.3. Göller Bölgesi	100
3.3.1. Hacılar	103
3.3.2. Bademağacı	106
3.4. Doğu Akdeniz Bölgesi	109
3.4.1. Amik Ovası Yerleşimleri	111
3.4.2. Tell El Kerkh 2	112
3.4.3. Yumuktepe	116
4. BÖLÜM: BÖLGELER ARASI KIYASLAMA	118
4.1. Katkı Maddesi	125
4.2. Form	126
4.3. Yüzey Rengi ve Bezeme	128
4.4. İşlev	130

5. BÖLÜM: SONUÇ 133

KAYNAKÇA 139

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Batı Anadolu Bölgesi Neolitik Yerleşim Yerleri.

Harita 2: Marmara Bölgesi Neolitik Yerleşim Yerleri.

Harita 3: Kuzey Yunanistan Neolitik Yerleşim Yerleri.

Harita 4: Kuzeydoğu Bulgaristan Neolitik Yerleşim Yerleri.

Harita 5: Kuzey Mezopotamya Neolitik Yerleşim Yerleri.

Harita 6: Orta Anadolu Bölgesi Neolitik Yerleşim Yerleri.

Harita 7: Göller Bölgesi Neolitik Yerleşim Yerleri.

Harita 8: Doğu Akdeniz Bölgesi Neolitik Yerleşim Yerleri.

Harita 9: Kuzey Mezopotamya, Doğu Akdeniz ve Göller Bölgesi'ndeki En Erken Çanak Çömleklerin Ele Geçtiği Yerleşim Yerleri ve Tarihleri.

Harita 10: Orta Anadolu Bölgesi'ndeki En Erken Çanak Çömleklerin Ele Geçtiği Yerleşim Yerleri ve Tarihleri.

Harita 11: Batı Anadolu ve Marmara Bölgesi'ndeki En Erken Çanak Çömleklerin Ele Geçtiği Yerleşim Yerleri ve Tarihleri.

Harita 12: Kuzey Yunanistan Makedonya'sındaki En Erken Çanak Çömleklerin Ele Geçtiği Yerleşim Yerleri ve Tarihleri.

Harita 13: Kuzey-Doğu Bulgaristan'daki En Erken Çanak Çömleklerin Ele Geçtiği Yerleşim Yerleri ve Tarihleri.

TABLÖLAR LİSTESİ

- Tablo 1:** Ulucak Stratigrafisi.
- Tablo 2:** Çukuriçi Stratigrafisi.
- Tablo 3:** Uğurlu-Zeytinlik Stratigrafisi.
- Tablo 4:** Barçın Stratigrafisi.
- Tablo 5:** Paliambela-Kolindrou Stratigrafisi.
- Tablo 6:** Mavropigi – Filotsairi Stratigrafisi.
- Tablo 7:** Tell Halula Stratigrafisi.
- Tablo 8:** Tell Sabi Abyad I Stratigrafisi.
- Tablo 9:** Akarçay Tepe Kronolojisi.
- Tablo 10:** Mezra Teleilat Stratigrafisi.
- Tablo 11:** Tell Seker Al-Aheimar Stratigrafisi.
- Tablo 12:** Salat Camii Yanı Stratigrafisi
- Tablo 13:** Boncuklu Höyük Stratigrafisi.
- Tablo 14:** Çatalhöyük Stratigrafisi.
- Tablo 15:** Süberde Stratigrafisi.
- Tablo 16:** Erbaba Stratigrafisi.
- Tablo 17:** Tepecik Çiftlik Stratigrafisi.
- Tablo 18:** J. Mellaart'ın Hacılar Stratigrafisi.
- Tablo 19:** Refik Duru'nun Hacılar Stratigrafisi.
- Tablo 20:** Bademağacı Stratigrafisi.
- Tablo 21:** Amik Ovası Kronolojisi.
- Tablo 22:** Tell El Kerkh 2 Kronolojisi.
- Tablo 23:** Caneva'nın Yumuktepe Stratigrafisi

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Batı Anadolu Bölgesi Neolitik Yerleşim Yerleri Zaman Çizelgesi.

Grafik 2: Marmara Bölgesi Neolitik Yerleşim Yerleri Zaman Çizelgesi.

Grafik 3: Kuzey Yunanistan Bölgesi Neolitik Yerleşim Yerleri Zaman Çizelgesi

Grafik 4: Kuzeydoğu Bulgaristan Bölgesi Neolitik Yerleşim Yerleri Zaman Çizelgesi.

Grafik 5: Kuzey Mezopotamya Bölgesi Neolitik Yerleşim Yerleri Zaman Çizelgesi.

Grafik 6: Orta Anadolu Bölgesi Neolitik Yerleşim Yerleri Zaman Çizelgesi.

Grafik 7: Göller Bölgesi Neolitik Yerleşim Yerleri Zaman Çizelgesi.

Grafik 8: Doğu Akdeniz Bölgesi Neolitik Yerleşim Yerleri Zaman Çizelgesi.

LEVHALAR LİSTESİ

- Levha 1:** Uğurlu-Zeytinlik Höyük En Erken Kap Formu.
- Levha 2:** Barçın Höyük'ten Ele Geçen Özgün Çanak Çömlek Parçaları.
- Levha 3:** Barçın Höyük'ten Ele Geçen Disk Şeklindeki Kapak Formu.
- Levha 4:** Barçın Höyük'ten Ele Geçen Aplik Bezeme.
- Levha 5:** Barçın Höyük'deki Çanak Çömlek Parçasının İç Ağız Bölgesindeki Leke İzi.
- Levha 6:** Paliambela-Kolindrou Erken Çanak Çömlek Formları.
- Levha 7:** Revenia Yerleşimi Erken Çanak Çömlek Formları.
- Levha 8:** Mavropigi-Filotsairi Yerleşimi İmpresso Bezemeli Parçalar.
- Levha 9:** Mavropigi-Filotsairi Yerleşiminden Elde Edilen Erken Monokrom Çanak Çömlek Parçaları.
- Levha 10:** Poljanica Platoto Yerleşimi Kap Formları.
- Levha 11:** DZ I Çanak Çömlek Formları 1.
- Levha 12:** DZ I Çanak Çömlek Formları 2.
- Levha 13:** DZ I Çentikli Ağız Parçası
- Levha 14:** DZ I Dikey İp Delikli Kulp Örneği.
- Levha 15:** DZ I Yumrucuk Benzeri Kulp Örneği.
- Levha 16:** DZ I Boya Bezemeli Çanak Çömlek Parçaları
- Levha 17:** DZ I Bezemeli Çanak Çömlek Parçaları.
- Levha 18:** Koprivec I Çanak Çömlek Formları 1.
- Levha 19:** Koprivec I Çanak Çömlekler Üzerindeki Bezemeler.
- Levha 20:** Orlovec A1 Evresi Bezemeli Parçalar.
- Levha 21:** Orlovec A1 Evresi Çentikli Ağız Parçaları.
- Levha 22:** Orlovec A1 Evresi Dip Parçaları
- Levha 23:** Orlovec A1 Evresi Kulp Parçaları.
- Levha 24:** Tell Halula Bitkisel Katkılı Çanak Çömlek Formu.
- Levha 25:** Tell Halula Mineral Katkılı Çanak-Çömlek Formu.
- Levha 26:** Tell Halula, Black Series Kap Formları.

- Levha 27:** Tell Sabi Abyad I Erken Mineral Malları Kap Formu.
- Levha 28:** Akarçay Tepe Çanak-Çömlek Parçaları.
- Levha 29:** Akarçay Tepe'deki En Karakteristik Çanak-Çömlek Formu Dikey, Dış-Bükey Kâseler.
- Levha 30:** Akarçay Tepe'deki Düz Ağız Kenarlı Çanak-Çömlek Formu.
- Levha 31:** Tell Seker Al-Aheimar Erken Koyu Malları.
- Levha 32:** Tell Seker Al-Aheimar Erken Koyu Mallar Kap Formları.
- Levha 33:** Tell Seker Al-Aheimar Yatay Kulpları.
- Levha 34:** Tell Seker Al-Aheimar Dikey Kulpları.
- Levha 35:** Tell Seker Al-Aheimar Bazalt Katkılı Çanak-Çömlek Parçaları.
- Levha 36:** Tell Seker Al-Aheimar Bazalt Katkılı Çanak-Çömlek Formları.
- Levha 37:** Salat Cami Yanı Kaba ve Beyaz Renkli Mineral Katkılı Çanak-Çömlek Parçası.
- Levha 38:** Salat Cami Yanı Basit Formlu Çömlekler.
- Levha 39:** Salat Cami Yanı Ağızın Altına Yerleştirilmiş Kulplu Parçası.
- Levha 40:** Salat Cami Yanı Çanak-Çömleklerinin İç Çerçevesinde veya Üst İç Kısımlarda Koyu Renkli Bantlara Sahip Parçalar.
- Levha 41:** Salat Cami Yanı'nda Tespit Edilen Ateş Çukuru
- Levha 42:** Boncuklu Höyük'ten Elde Edilen Ağız Parçasındaki Kazıma Çizgiler
- Levha 43:** Boncuk'lu höyük'teki Ağız Parçasında Bulunan Delikler.
- Levha 44:** Boncuklu Höyük'teki Kap Formları.
- Levha 45:** Çatalhöyük, XII.-VIII. Tabakalar Arası Erken Çanak Çömlek Kap Formları.
- Levha 46:** Çatalhöyük, XII.-VIII. Tabakalar Arası Erken Çanak Çömlek Kap Formları.
- Levha 47:** Suberde, III üst-I Tabakaları Arası Erken Çanak Çömlek Kap Formları.
- Levha 48:** Er Baba, III. Tabaka Çanak Çömlek Kap Formları.
- Levha 49:** Hacılar En Erken Çanak Çömlek Parçaları.
- Levha 50:** Hacılar Olası Kap Formu.
- Levha 51:** Bademağacı EN I/9 Çanak Çömlek Parçaları.
- Levha 52:** Bademağacı EN I/9 Çanak Çömlek Formları.

Levha 53: Bademağacı EN I/9-7 Kulp Formu.

Levha 54: Bademağacı EN I/8 Çanak Çömlek Parçaları.

Levha 55: Tell El-Kerkh 2 Yerleşimi Kap Formları.

Levha 56: Yumuktepe Yerleşimi Erken Çanak Çömlek Parçaları ve Formları.

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
C14	Karbon 14
DFBW	Dark Face Burnish Ware (Koyu Yüzlü Açkılı Mal)
Ed.	Editor
Eds.	Editörler
KYAM	Koyu Yüzlü Açkılı Mal
m.	metre
M.Ö.	Milattan Önce
mm.	milimetre
PN	Pottery Neolithic (Çanak Çömlekleli Neolitik)
PPN	Pre-Pottery Neolithic (Çanak Çömleksiz Neolitik)
s.	sayfa/sayfalar
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğeri
yak.	yaklaşık
yy.	yüzyıl

GİRİŞ

İnsanoğlunun teknolojik olarak ilerlemesi, doğadan hammaddesini elde ederek yapmış olduğu günlük kullanıma dair eşyaların üretilmesi ve yaşam biçimlerinin değişimiyle paralel şekilde gelişmiştir. Neolitik çağ ile birlikte avcı-toplayıcı yaşam biçiminden yerleşik hayata geçen insanoğlunun üretime başlaması ile birlikte geçim ekonomisi de değişmeye başlamış ve bu süreç beraberinde teknolojik gelişimleri de getirmiştir.

İnsanlığın gelişim sürecindeki başlıca ilerlemelerden biri de hammaddesi kil olan seramiklerin üretilmeye başlanması olarak görülebilir. "Seramik" terimi, "pişmiş eşya" veya "pişmiş toprak" olarak çevrilen Yunanca "keramos" sözcüğünden türetilmiştir.¹ Seramik hamurunun kolay şekil verilebilme özelliği, geçmiş toplulukların çeşitli şekillerde kendilerini ifade etmelerine olanak sağlamaktadır. Seramik teknolojileri, küçük süs objeleri, figürinler, çanak çömlekler ve mimari yapılar gibi çok çeşitli materyal kültür öğelerini üretmek için kullanılmıştır.²

Günlük ihtiyaçların değişmesine paralel şekillenen maddi kültür öğeleri eski toplumlara dair bilgilere ulaşmamıza olanak sağlamaktadır. Bu maddi kültür öğeleri arasında yer alan çanak çömlekler, arkeolojik araştırmalarda günlük kullanımın en önemli ögesi olarak tanımlanmaktadır.³

Kilden yapılmış kap kacağın ne zaman yapılmaya ve kullanılmaya başladığına dair çeşitli görüşlerin yanı sıra hangi amaçla yapıldıkları da hala tartışma konusudur. Bu tartışmalar farklı teoriler etrafında ele alınmıştır. Vandiver (1987), M.Ö. 7. binyıla tarihlenen Batı Asya'daki yerleşimlerde erken bitkisel ve saman katkılı kaba malın bileşimi ve biçimlendirme teknikleri ile bina inşa tekniklerine dayanarak "Mimari Hipotez" (*Architecture Hypothesis*) teorisini ortaya atmıştır. Bu teoriye göre lif katkılı çanak-çömlekler, kerpiç yapılar ile paralel olarak imal edilmiştir. Vandiver (1987), çanak çömlek teknolojisinin muhtemelen Çanak Çömleksiz Neolitik

¹P. M. Rice, *Pottery Analysis: A Source Book*, Chicago; The University of Chicago Press, London, 1987, s.3.

² P. M. Rice, *a.g.e.*, s.4.; P. M. Rice, *Pottery Analysis: A Source Book, Second Edition*, Chicago; The University of Chicago Press, London, 2015, s.4.

³ P. M. Rice, *a.g.e.*, s.4.

Dönem'deki sıva harcı (plaster) veya mimari üretim teknikleri ile birlikte ortaya çıktığını savunmuştur.⁴ Brown (1989), "Mutfak Hipotezi" (*Culinary Hypothesis*) ile çömlekçiliğin kökeninin, mutfakta kullanılan yemek pişirmeye, depolamaya veya tüketmeye yönelik araç-gereçlerin üretimi ile ilişkili olduğunu ileri sürmüştür. Childe (1936), Linne (1925), Morgan (1878), Morris (1927), Wormington ve Neal (1951) gibi çeşitli araştırmacılar tarafından da çanak çömlek üretiminin mutfak kökenli ortaya çıkışı, gıda maddelerinin depolanmasına ve işlenmesine yönelik uygun sert bir kap meydana getirmek için güneşte kurutulmuş kil kullanılabileceğinin keşfedilmesinden sonra icat edilmiş olabileceği düşünülmüştür.⁵ "Kaynak Yoğunlaştırma" (*Resource Intensification*) modeli ise kaynak bolluğu, dağılımı ve mevsimsellik gibi avcı-toplayıcı gruplar arasında gözlemlenen yoğunlaşma kavramlarına dayanmaktadır. Hayden (1990), yarı göçebe gruplar tarafından seçilen ve yüksek verimliliğe sahip kaynakların yoğun şekilde kullanılmasının, "biriktici/toplayıcı" özellik sahibi bireylerin "çoğalma/genişleme" gibi alanlardaki sosyoekonomik rekabetinin ortaya çıkışıyla birlikte geliştiğini öne sürmektedir. Bu kişilerin güç, prestij ve zenginlik için, nadir bulunan ve çok arzu edilen yiyecekleri içeren ziyafetler düzenleyerek diğerleri ile rekabet etmiş olabilecekleri düşünülmektedir.⁶ Kap teknolojisi, özellikle yağlı, karbonhidrat açısından zengin ya da alkollü (veya diğer) uyarıcılar gibi malzemeleri tutmak ve servis etmek için ziyafetlerin bir parçası olarak ortaya çıkmış olabilir⁷ şeklinde ifade edilmektedir. "Sosyal/Sembolik Detaylandırma" (*Social/Symbolic Elaboration*) teorisi, erken karmaşık avcı-toplayıcı gruplarda sembolik ayrıntılara dikkat çekmektedir.⁸ Vitelli (1995), avcı-toplayıcı gruplar arasında yer alan şamanlar gibi belirli kişilerin, bitkilerden elde edilen materyaller ile çanak çömlek yapımında kullanılan malzemelerin kaynakları hakkında bilgi sahibi olduğunu ifade etmektedir. Topluluktaki bu tip ileri gelen kişilerin bu kaynaklardan elde edilen materyallerin işlenmesi ve bazı teknikler (pişirme, malzemeleri karıştırma vb.) ile dönüştürülmesi

⁴ P. Vandiver, "Sequential Slab Construction; A Conservative Southwest Asiatic Ceramic Tradition, ca. 7000-3000 B.C.," *Paléorient*, Vol. 13, No: 2, 1987, s.29.

⁵ P. M. Rice, "On the Origins of Pottery" *Journal of Archaeological Method and Theory*, Vol. 6, No. 1, 1999, s.6.

⁶ B. Hayden, "Nimrods, Piscators, Plucker and Planters: The Emergence of Food Production", *Journal of Anthropological Archaeology* 9, 1990, s.58.

⁷ P. M. Rice (1999), *a.g.m.*, s.12.

⁸ P. M. Rice (1999), *a.g.m.*, s.13.

hakkında bilgi sahibi olduklarını ileri sürmektedir. Mevsimsel olarak bir araya gelen gruplarda, kilden üretilen nesnelere kimlik ifadesi için ya da ritüel amaçlı kullanılmış olabileceği belirtilmiştir. Ayrıca şaman çömlekçilerin ortaya çıkışı, egzotik malların alışverişi ve prestij teknolojilerinin doğuşu ile ilişkilendirilmektedir.⁹

Çanak çömleğin ortaya çıkış teorilerinden en yaygın olarak savunulan, özellikle Güney Batı Asya için Neolitik Dönem ile birlikte yaşam şeklinde ve geçim ekonomisindeki büyük değişimin sonucu kil kapların ortaya çıktığı görüşüdür.¹⁰ Pişirilmiş kil kapların yaygın olarak benimsenmesi, PPNA-PPNB (yaklaşık MÖ 9500-7000) sırasında çiftçilik ve evcilleştirmeye ilgili ekonomik değişikliklerin ardından gelen teknolojik bir yenilik olarak değerlendirilmiştir.¹¹ Ancak kil kullanımının Üst Paleolitik Çağ'dan itibaren, yak. 35 bin yıl öncesinde Avrupa, Afrika ve Avustralya'da yaşamış avcı-toplayıcılar tarafından kullanıldığına dair kayıtlar mevcuttur.¹² M.Ö. yak. 17.200-16.300 arasına tarihlenen Güney Çin'deki, Miaoyan ve Yuchanyan yerleşimlerinden ele geçen kil kaplar¹³ ve Rusya'da M.Ö. yak. 14.560-13.070 ile M.Ö. 14.160-12.530 arasına tarihlenen Gromatukha ve Gasya yerleşimlerinde bulunan kil kapların avcı-toplayıcılar tarafından üretildiği ifade edilmektedir.¹⁴

Japonya ve Çin'de Geç Paleolitik (yak. M.Ö. 18-17. binler) Dönem'e tarihlenen fırınlanmış kapların az sayıda olması ve farklı formları dolayısıyla bazı belirli yiyeceklerin pişirildiği belirtilmiştir.¹⁵ Hayden (2010), sayıca az olan bu kapların prestij sağlayan nesnelere ya da belirli törenlerde kullanılmak üzere üretilmiş

⁹ P. M. Rice (1999), *a.g.m.*, s.13.

¹⁰ M. Özdoğan, "Çanak Çömlek Teknolojisi", (Ed.) Necmi Karul, *Tarih Öncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*, Doğan Burda Rizzoli Dergi Yayıncılık, 2011, s.83.; Akira Tsuneki, "The Significance of Research on the Emergence of Pottery in West Asia", (Eds.) A. Tsuneki vd., *Emergence of Pottery in West Asia*, Oxbow Books, Oxford & Philadelphia, 2017, s. 4.

¹¹ J. Cauvin, "The Birth of the Gods and the Origins of Agriculture", (Çev.) T. Watkins, *New Studies in Archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s.76.

¹² M. Özdoğan (2011), *a.g.m.*, s.88.

¹³ C. Zhao ve X. Wu, "The Dating of Chinese Early Pottery and Discussion of Some Related Problems", (Ed.) M. Budja, *7th Neolithic Studies. Documenta Praehistorica 27*, 2000, s.236, 237.

¹⁴ Y. V. Kuzmin "The Earliest Centres of Pottery Origin in the Russian Far East and Siberia; Review of Chronology for the Oldest Neolithic Cultures", (Ed.) M. Budja, *9th Neolithic Studies. Documenta Praehistorica 29*, 2002, s.41.

¹⁵ O. E. Craig, v.d., "Earliest Evidence For The Use of Pottery", *Nature* 496, 2013, s.353.

olabileceklerini belirtmiştir. Yine Kuzey Afrika'daki en eski kil kapların üretimi ise, 10. ve 9. bin ortalarına kadar uzanmaktadır ve avcı toplayıcılar ile ilişkilendirilirler.¹⁶

Kuzey Mezopotamya ve Yakın Doğu'ya gelindiğinde seramik üretimi ile ilgili yaygın görüş pişmiş kil kapların M.Ö. 7000'lerde ortaya çıktığı ve hızlıca yayıldığı görüşüdür.¹⁷ Tell Sabi Abyad, Tel el-Kerkh, Tell Seker al-Aheimar, Mezraa Teleilat, ve Akarçay Tepe gibi yerleşimlerde M.Ö. 7000'lerde sürekli bir teknoloji olarak kullanılmaya başlayan seramik yapımı bu görüşü destekler niteliktedir.¹⁸ Çanak çömleklerin Anadolu ve Yakın Doğu'da üretiminin sürekli hala geldiği M.Ö. 7000'ler, aynı zamanda hayvan ve bitki evcilleştirmenin ortaya çıktığı zaman dilimidir. Buna bağlı olarak birçok araştırmacı, çanak çömlek üretiminin ortaya çıkması ve yayılmasının, evcilleştirme ve yerleşik yaşam ile birlikte ortaya çıkan yeni gıda türleri, yeni gıda işleme şekilleri, depolama ve pişirme tekniklerinin getirdiği teknik gerekliliklerle ilgili olduğunu ileri sürmektedir.¹⁹

Doğu Akdeniz, Orta Anadolu ve Göller Bölgesi'nde Amik Ovası, Yumuktepe, Çatalhöyük, Hacılar, Bademağacı ve Süberde gibi birçok yerleşimde Kuzey Mezopotamya'da olduğu gibi M.Ö. 7000 civarında²⁰ ilk çanak çömlekler ile birlikte çömlekçiliğin ortaya çıktığı bilinmektedir. Batı Anadolu, Marmara ve

¹⁶ E. Huysecom, vd., "The Emergence of Pottery in Africa During The 10th Millenium cal BC; New Evidence From Ounjougou (Mali)", *Antiquity* 83, 2009, s.911-915.

¹⁷ A. Fletcher, D Baird, M Spataro, A Fairbairn, "Early Ceramics in Anatolia: Implications for the Production and Use of the Earliest Pottery. The Evidence from Boncuklu Höyük", *Cambridge Archaeological Journal*, 2017, s.352.

¹⁸ A. Tsuneki, O. Nieuwenhuys, S. Campbell, *The Emergence of Pottery in West Asia*, Oxbow Books, Oxford - Philadelphia 2017.

¹⁹ M. Özdoğan (2011), *a.g.m.*, s.83.; Akira Tsuneki (2017), *a.g.m.*, s. 4.

²⁰ Amik Ovası için bkz.: F. Balossi, "New Data for the Definition of the DFBW Horizon and its Internal Development, The earliest phases of the Amuq Sequence Revisited", *Anatolica XXX*, 2004.; Yumuktepe için bkz.: F. Balossi Restelli, "Eating at Home and 'Dining' Out? Commensalities in the Neolithic and Late Chalcolithic in the Near East", *Journal For Ancient Studies*, Special Volume 2, 2012, s.75.; Çatalhöyük için bkz.: J. Last, "Pottery from the East Mound". (Ed.) I. Hodder, *Changing Materialities at Çatalhöyük: Reports from the 1995-99 Seasons* (Ankara: McDonald Institute of Archaeology/British Institute of Archaeology at Ankara, 2005, s.102.; I. Hodder, C. Cessford, "Daily Practice and Social Memory at Çatalhöyük", *American Antiquity* 69(1), 2004, s.19.; Hacılar için bkz.: R. Duru, "Burdur Bölgesi Prehistorik Kültür Dönemlerinin İsimlendirilmesiyle İlgili Bazı Düşünceler", *ADALYA XVI*, 2013.; Bademağacı için bkz.: R., Duru, "The Neolithic of the Lake District", (Eds.) M. Özdoğan, N. Başgelen, *Neolithic in Turkey*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları,1999.; Süberde için bkz.: S. Özdöl, "Çatalhöyük, Süberde ve Erbaba Neolitik Dönemi Çanak Çömleğinin Yeniden Değerlendirilmesi: Erken, Orta ve Geç Gelenekler", *25. Araştırma Sonuçları Toplantısı 3. Cilt*, Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi, Ankara, 2008, s.377.

Balkanlar'daki topluluklarda en erken çanak çömleklerin Batı Anadolu ve Marmara Bölgesi'nde M.Ö. 6680/6600'lerde²¹, Balkanlar'da ise M.Ö 6600-6400 ve M.Ö. 6200 tarihlerinde²² Anadolu'nun doğusundan daha geç bir zaman diliminde üreilmeye başlandığı görülmektedir.

Yaygın olarak görüldüğü tarihe dayanarak ortaya çıkış nedeni yerleşik yaşam ve değişen besin ekonomisine bağlanmasına rağmen Anadolu'da en erken çanak çömlekler M.Ö. 9 binlerde Yukarı Dicle boyunda bulunan Demirköy/Batman²³ ve Orta Anadolu'da Boncuklu²⁴ yerleşimlerinde açığa çıkarılmıştır. Bunlar Demirköy yerleşiminde birkaç çanak çömlek parçası ve Boncuklu yerleşiminde 77 parçadan oluşan pişmiş kil kap parçaları ile temsil edilmektedir. Bunlara ek olarak, Girmeler Mağarası'nda M.Ö. 8. bin yılın sonlarına tarihlenen çanak çömlek parçaları²⁵ ve Beldibi Mağarası'ndan ele geçen ve Mezolitik Dönem'e atfedilen çanak çömlek parçaları da tespit edilmiştir.²⁶ Beldibi Mağarası'nda ele geçen çanak çömleklerin kesin C14 tarihleri bilinmese de Bostancı (1967) tarafından "*Mikrolitik endüstri ile beraber görülen ilk çanak çömlek 9-10 bin arasında bir zamana ait olması*

²¹ Ulucak için bkz.: Ö. Çevik, O. Vuruşkan, "Ulucak Höyük: On the Emergence of Pottery in Western Anatolia" (Basım aşamasında); Çukuriçi için bkz.: B. Horejs, "The Çukuriçi Höyük Research Project", *Çukuriçi Höyük 1. Anatolian and the Aegean from the 7th to the 3rd Millennium BC. OREA 5*, Vienna 2017, s.11.; Uğurlu için bkz.: B. Erdoğan, "The Neolithic Landscape and Settlements of the Island Of Gökçeada (Imbros, Turkey)", (Ed.) M. Ghilardi, *Géographie des îles de Méditerranée*, Paris 2016, Marmara Bölgesi için bkz.: A. Fokke, vd., "The Earliest Neolithic Levels at Barcin Höyük Northwestern Turkey", *Anatolica XXXIX*, 2013, s.54.

²² Mavropigi için bkz.: L. Bonga, "Thoughts on the Preliminary Study of Early Neolithic Decorated Pottery from the Central Origma at Mavropigi-Filotsairi", *Communities, Landscapes, and Interaction in Neolithic Greece, Proceedings of the International Conference*, Rethymno 29-30 May, 2015.; Paliambela için bkz.: D. Urem-Kotsou, vd., "Patterns in contemporaneous Ceramic Traditions: inter-Regional Relations between Thesaly and Macedonia during the Early and Middle Neolithic", *Communities, Landscapes, and Interaction in Neolithic Greece, Proceedings of the International Conference*, Rethymno 29-30 May, 2015a.; Revenia için bkz.: D. Urem-Kotsou, vd., "Early and Middle Neolithic Settlement at Revenia Korinou. First results of the study of Pottery", *To Αρχαιολογικο Εργοστη Μακεδονιακαι Στη Θρακη* 25, 2011, Θεσσαλονίκη (Selanik), 2015b.; Dzhuljunitsa için bkz.:

²³ M. Rosenberg, , Vrian L. Peasnell, "A Report on Soundings at Demirköy Höyük; An Aceramic Neolithic Site in Eastern Anatolia", *Anatolica 24*, 1998, s.195,196.

²⁴ A. Fletcher, , D. Baird, M. Spataro, A. Fairbairn, "Early Ceramics in Anatolia: Implications for the Production and Use of the Earliest Pottery. The Evidence from Boncuklu Höyük", *Cambridge Archaeological Journal*, 2017, s.351.

²⁵ T. Takaoğlu vd., "Archaeological evidence for 9th and 8th millennia BC at Girmeler Cave near Tlos in SW Turkey", *Documenta Praehistorica XLI*, 2014, s.115-117.

²⁶ E. Y. Bostancı, "Beldibi Belbaşı Mezolitigi ve Diğer Mezolitik Buluntularla Olan Münasebetleri", *DTCF Antropoloji Dergisi-3*, Ankara, 1965, s.67.

*gerekmektedir*²⁷ şeklinde ifade edilmektedir. Elde edilen bu parçalar, burada yer alan toplulukların kil kaplar hakkında bazı ön bilgilere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu ilk kil kap örneklerinin Anadolu ve Yakın Doğu'da M.Ö. 8. bin sonu ve M.Ö. 7. binlerin başına kadar geniş bir kullanım ve süreklilik yansıtmadıkları görülse de²⁸ Yakın Doğu'daki süreklilik gösteren istisna yerleşim yeri Kfar Hahoreshtir ve akeramik (PPNB) tabakalarında seramik kapların varlığı kesin olarak belirlenmiştir.²⁹

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlenen az sayıda olsa da kap örnekleri veren bu yerleşmelerle çağdaş olan Yakın Doğu'nun Erken Neolitik (PPNB – M.Ö. 9. bin ve 8. bin) Dönem'ine tarihlenen Göbekli Tepe, Nevalı Çori ve Jerf el-Ahmar gibi yerleşimlerde anıtsal mimari yapıların inşası, ateşin kireç-sıva üretmek için kullanılması, figürin yapımı gibi yüksek düzeyde işlenmiş eserlerin üretimi gibi teknolojik yeterliliğe rağmen çanak çömlek ele geçmemiştir.³⁰ Benzer şekilde, Orta Anadolu'da Aşıklı Höyük yerleşimi M.Ö. 9. binde bazı tarım ürünlerinin evcilleştirilmesi ve bazı hayvanların yerleşim yerine yakın tutulmaya başlanmasıyla evcilleştirme sürecine girmiştir.³¹ Ancak kilden yapılmış kap-kacak kullanımı görülmemektedir.

Bölgeler ve yerleşimlerde seramik üretimi ve kullanımı konusunda kronolojik olarak farklılık göstermesi kil kap-kacak üretiminin nedenlerinin sorgulanmasına sebep olmuştur. Kuzey Mezopotamya ve Orta Anadolu'da gerek işlev gerekse yayılım konularını işleyen pek çok çalışma söz konusudur.³² Bu çalışmalardan bazıları ilk

²⁷ E. Y. Bostancı, *a.g.m.*, s.74.

²⁸ O. Nieuwenhuys, vd., "Not So Coarse Nor So Plain", *Antiquity* 84 (323), 2010.; S. Özdöl, "The Development and Traditions of Pottery in the Neolithic of the Anatolian Plateau. Evidence from Çatalhöyük, Süberde and Erbaba", *British Archaeological Reports International Series*, Oxford, 2012, s.87,88.

²⁹ R. Biton, v.d., "Ceramics in the Levantine Pre-Pottery Neolithic B: Evidence From Kfar HaHoresht", *Journal of Archaeological Science* 41, 2014.

³⁰ B. Yıldırım, "The Social And Symbolic Role of Early Pottery in The Near East", Middle East Technical University, The Department Of Settlement Archaeology, July 2019.

³¹ M. Özbaşaran, "Orta Anadolu'nun Neolitikleşme Sürecinde Aşıklı", *Colloquium Anatolicum Anadolu Sohbetleri XII*, 2013, s.3,4.

³² Bkz: S. Özdöl, "Anadolu'da Erken Neolitik Dönem Çanak Çömlek Kültürleri ve Çatalhöyük Örneği", (Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2006.; D. Tarkan, Doğu Çatalhöyük Neolitik Dönem Çanak Çömleğinin Kil Kullanımı ve Kaynakları Bakımından İncelenmesi, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ABD, Tarih Öncesi Arkeolojisi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2015.; A., Fletcher, vd., *a.g.m.*; R., Biton, vd., *a.g.m.*; B. Yıldırım, a.g.t.

seramiklerin günlük yiyecek depolama, pişirme gibi amaçlardan ziyade ritüel amaçlı üretilmiş olabileceklerini savunmuşlardır.³³ Bazı araştırmacılar ise, kap kacak üretiminin tamamen pragmatik bir yaklaşımla, günlük ihtiyaçları karşılamak üzere üretildiği üzerinde durmaktadır.³⁴

Yakın Doğu ve Anadolu'daki çalışmaların aksine Batı Anadolu ve Balkanlar'da gerek kazı sayılarının azlığı gerekse verilerin azlığı nedeniyle çanak çömleğin bu bölgelerde neden ve nasıl ortaya çıktığı ile ilgili çalışmalar yok denecek kadar azdır.³⁵

Bu tez kapsamında, hem Doğu, Orta ve Güney Anadolu'daki yerleşmelerde görülen ilk çanak çömlekler incelenecek hem de daha az çalışılan Batı Anadolu'da kazısı yapılmış Neolitik merkezlerden gelen ilk çanak çömlekler ile Balkanlar'da görülen ilk çanak çömlekler tipolojik, teknolojik ve işlevsel bağlamda çalışılıp karşılaştırılarak, bu bölgelerde erken çanak çömleklerin geç ortaya çıkış nedenlerinin yanı sıra kültürel etkileşimin varlığı da sorgulanacaktır.

³³ A. Fletcher vd., *a.g.m.*, 2017.; B., Hayden, *a.g.m.*, 1990.

³⁴ Bkz.: M. Özdoğan (2011), *a.g.m.*, s.83.; Akira Tsuneki, *a.g.m.*

³⁵ Bkz.: Ö. Çevik, O. Vuruşkan, Basım aşamasında.

1. BÖLÜM

KONU, SORUN, AMAÇ, ÖNEM, YÖNTEM

1.1. Konu ve Sorun

İnsanın yaşam şekline yön veren en büyük değişikliklerden biri çanak çömleğin ortaya çıkışıdır. Geçmiş toplumların gelişim süreçlerine doğrudan etki eden çanak çömlek, tarih boyunca önemli miktarlarda üretilmiştir. Hammaddesinin doğada hazır halde bulunması, kolay üretilmesi ve çanak çömleğin birçok gündelik ihtiyaca karşılık verebilmesi geçmiş toplumlar açısından çanak çömleğin önemli bir maddi kültür nesnesi haline gelmesini sağlamıştır.

Çanak çömlek yapımı hem teknolojik bilginin hem de kültürel süreklilik için için edinilen bilgilerin nesilden nesile aktarılmasında aracı görevi üstlenmiştir. Bu özellikleri ile geçmiş toplulukların tarihsel süreç içerisinde kültürel değişim ve gelişimleri, diğer topluluklarla olan ticari/kültürel ilişkileri topluluk içi sosyal düzeni, inanç sistemleri, günlük hayatta kullandıkları teknoloji gibi birçok alanda detaylı ipucu sağlama potansiyeline sahiptir.

Çanak çömlekler, Çin’de M.Ö. 18-17 binlerde³⁶ avcı-toplayıcılar tarafından kullanılmaya başlanmış olsa da Anadolu’da en erken çanak çömleklerin ortaya çıkışı Boncuklu ve Demirköy/Batman yerleşimlerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda M.Ö. 9000'lere³⁷ kadar gitmektedir. Bunun yanı sıra Girmeler Mağarası’nda elde edilen çanak çömlekler M.Ö. 8000’lerin sonuna tarihlenirken³⁸ yeni kazılarda ortaya çıkan parçaların C14 tarihlendirmeleri Girmeler’in seramik buluntularını daha geç bir tarih aralığına oturtabilir.³⁹

Çanak çömleklerin Anadolu’daki ortaya çıkışı oldukça erken tarihli olsa da Kuzey Mezopotamya, Doğu Akdeniz, Orta Anadolu ve Göller Bölgesi’nden edinilen bilgiler doğrultusunda sürekli bir şekilde üretilmeye ve kullanılmaya başlanması M.Ö. 7000’lerdir. Fakat Batı Anadolu’daki Ulucak, Uğurlu-Zeytinlik, Çukuriçi ve Marmara

³⁶ O. E. Craig vd., *a.g.m.*, s.353.

³⁷ M. Rosenberg, Vrian L. Peasall, *a.g.m.*, s.195,196.

³⁸ T. Takaoğlu vd., *a.g.m.*, s.115-117.

³⁹ Burçin Erdoğu (Kişisel Görüşme), 25 Ağustos 2020.

Bölgesi'nde yer alan Barçın Höyük'ten elde edilen veriler bu bölgelerde çanak çömlek üretiminin M.Ö. 6680/6600'ler⁴⁰ olduğunu göstermektedir. Barçın Höyük dışındaki Fikirtepe, Pendik, Yarımburgaz, Ilıpınar, Menteşe, Aktopraklık ve Demircihöyük gibi yerleşimlerde yapılan kazılar ve değerlendirmeler, yerleşimlerdeki monokrom evrenin M.Ö. 6400/6300'lü yıllara kadar gittiğini ortaya koymaktadır.⁴¹ Söz konusu evrenin en tanımlı buluntu toplulukları adını Fikirtepe yerleşiminden alan Fikirtepe Kültürü'dür. Fikirtepe Kültür evresine ait yerleşimlerde ele geçen çanak çömlekler Marmara Bölgesi için daha geç bir sürece tarihlendiği için⁴² bu çalışma da yalnızca Barçın Höyük'teki en erken çanak çömlekler değerlendirilmiştir. Balkanlar'da ise en erken çanak çömlek üretiminin başlangıcı Kuzey Yunanistan'daki Mavropi-Filoatsairi, Paliambela-Kolindrou ve Revenia-Korinos yerleşimlerinden ve Kuzeydoğu Bulgaristan'daki Džuljunica-Smardeš, Poljanica-Platoto, Orlovec, Koprivets ve Pomoštica gibi yerleşimlerden elde edilen veriler doğrultusunda M.Ö. 6600-6400'lerden M.Ö. 6200'lere kadar olan sürece tarihlendirilmektedir.⁴³

Yukarıda da belirtildiği gibi ele alınan bölgeler ve bu bölgelerdeki yerleşimlerden elde edilen veriler doğrultusunda bölgesel ve yerleşim bazında çanak çömlek üretiminin başlangıç tarihlerinde kronolojik farklılıkların olduğu görülmüştür. Çanak çömlek üretimindeki kronolojik farklılıklar kil kapların üretim nedenlerini ve hangi amaçla kullanıldıklarına dair soruların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Kuzey Mezopotamya ve Orta Anadolu'daki kil kapların hangi işlevler doğrultusuna ortaya çıkmış olabileceği ve ilk çömleklerin yayılım alanlarını inceleyen çok sayıda çalışma mevcuttur.

Fletcher vd. (2017) yapmış oldukları çalışmada Boncuklu Höyük'ten elde edilen en erken çanak çömleklerin rolünün bağlamsal analizle ortaya koyulabileceğinden söz etmektedir. Elde edilen çanak çömleklerin Neolitik

⁴⁰ Ulucak için Bkz.: Ö. Çevik, O. Vuruşkan, *a.g.m.*; Çukuriçi için bkz.: B. Horejs, *a.g.m.*, s.11.; Uğurlu için Bkz.: B. Erdoğu, *a.g.m.*, 2016.; Marmara Bölgesi için Bkz.: A. Fokke, vd., *a.g.m.*, s.54.;

⁴¹ L. Thissen, "Coming to Grips with Aegean in Prehistory: an Outline of the Temporal Framework 10.000-5500 cal BC", C. Lichter (Ed), *How Did Farming Reach Europe*", *BYZAS 2*, Ege Yayınları, İstanbul, 2005, s.35.

⁴² M. Özdoğan, "Tarihöncesi Dönemlerde Anadolu ile Balkanlar Arasındaki Kültür İlişkileri ve Trakya'da Yapılan Yeni Kazı Çalışmaları", TUBA-AR, 1998, s.81.

⁴³ Mavropigi için Bkz.: L. Bonga, *a.g.m.*; Paliambela için bkz.: D. Urem-Kotsou, vd. (2015a), *a.g.m.*; Revenia için Bkz.: D. Urem-Kotsou vd. (2015b), *a.g.m.*.

dolgulardan ele geçtiğini belirten Fletcher vd. (2017) kaba ve ince malların yaklaşık yarısının bina dışındaki çöplük alanlardan geldiğini belirtirken, bu bina dışı alanların gıda hazırlama ve tüketme ile ilişkili olduğunu dile getirmektedir. Bununla birlikte elde edilen çanak çömleklerin sayıca azlığı çok fazla kullanılmadığını, muhtemelen bazı evlerin ömrü boyunca kullanılan bir ya da iki kap ile sınırlanmış olabileceğini düşündürmektedir. Bu durum Fletcher vd. (2017) tarafından, elde edilen en erken çanak çömleklerin, nadir olan kaynaklardan ele geçen, istisnai veya mevsimlik yiyeceklerin hazırlanmasında ve servis edilmesinde kullanılmış olabileceği şeklinde belirtilmiştir.⁴⁴ Bu kapların hem ev içi hem de dışında yapılan rütüel etkinlikler sırasında yiyecek hazırlama, tüketme, servis etme gibi oldukça önemli sembolik role sahip olduğu ileri sürülmüştür.⁴⁵ Çanak çömleklerin bu şekilde kullanılması pratik gerekliliklerden ziyade özel yiyeceklerin tüketimini veya hazırlanmasını görsel olarak vurgulayarak önemli sosyal sinyaller veya sembolik anlamlar taşıyabileceği ile ilişkilendirilmiştir.⁴⁶ Böylelikle Boncuklu'daki çömlekçiliğin, yeni hanelerin özel olayları işaretleme biçiminde ve aynı zamanda topluluk içinde birbirleriyle bütünleşme ile ilgili bir role sahip olabileceği belirtilmiştir.⁴⁷

Boncuklu yerleşiminde olduğu gibi Girmeler Mağarası'ndan ele geçen en erken çanak çömlekler sayıca oldukça azdır.⁴⁸ Takaoğlu vd. (2014) yapmış olduğu çalışmada en erken çanak çömleklerin mağara yıkıldıktan sonra kalan ve I. Galeri olarak tanımlanan alandaki höyüğün bir kısmından elde edildiğini belirtmektedir.⁴⁹ Elde edilen bu çanak çömleklerin işlevleri ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamasa da mağaradaki Galeri I'nin ağzında tespit edilen terrazzo yapıların, ayin ve tören amaçlı kullanılmış olabileceği düşünülmüştür. Takaoğlu vd. (2014) Girmeler Mağarası'nın Neolitik Dönem'de kutsal bir toplanma merkezi olabileceğini ifade etmektedir.⁵⁰ Bu doğrultuda Girmeler Mağarası'ndan elde edilen en erken çanak çömleklerin gerek

⁴⁴ A. Fletcher, D. Baird, M Spataro, A Fairbairn, *a.g.m.*, s.15.

⁴⁵ A. Fletcher vd., *a.g.m.*, s.18.

⁴⁶ Bkz.: E. Asouti, D. Q. Fuller, "A Contextual Approach to the Emergence of Agriculture in Southwest Asia: Reconstructing Early Neolithic Plant-Food Production", *Current Anthropology*, 54(3), 2013, s.301.

⁴⁷ A. Fletcher, *a.g.m.*, s.18

⁴⁸ T. Takaoğlu vd., *a.g.m.*, s.115.

⁴⁹ T. Takaoğlu vd., *a.g.m.*, s.114.

⁵⁰ T. Takaoğlu vd., *a.g.m.*, s.116.

sayıca azlığı gerekse bağlamları Boncuklu'daki gibi sosyal ve sembolik roller üstlenmiş olabileceği düşüncesinin oluşmasına sebep olmuştur.

Demirköy/Batman yerleşiminden elde edilen pişmiş kil kapların 3 parça ile temsil edilmesinden dolayı söz konusu yerleşimdeki en erken pişmiş kil kaplar ile ilgili parça sayısı ve ortaya çıkış tarihi dışında herhangi bir veri elde edilememiştir.

İlk kil kap örneklerinin Anadolu ve Yakın Doğu'da M.Ö. 8. bin sonu ve M.Ö. 7. binlerin başına kadar geniş bir kullanım ve süreklilik yansıtmadıkları görülse de⁵¹ Yakın Doğu'daki süreklilik gösteren istisna yerleşim yeri Kfar Hahoreshtir ve akeramik (PPNB) tabakalarında seramik kapların varlığı kesin olarak belgelenmiştir.⁵² Kfar Hahoresht'de yapılan çalışmalar sonucunda yalnızca 23 çanak çömlek parçasının kesin olarak PPNB tabakalarına ait olduğu belirtilmiştir.⁵³ Biton vd. (2014) çanak çömlek parçalarının azlığını, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den itibaren yerel olarak meydana gelen büyük ölçekli üretimden ziyade, çanak çömleklerin nadiren üretimi ile ilişkilendirmektedir. Bununla birlikte, çanak çömlek parçaları Kfar HaHoresht'deki yaklaşık 1500 yıllık PPNB tabakalarından açığa çıkarıldığı için bunun tek seferlik bir üretim olmadığı nadiren de olsa tekrarlayan bir uygulama gibi gözüktüğü ifade edilmektedir. Çanak çömlek üretimi, büyük olasılıkla kısa dönemli kişisel kullanım için veya farklı kişiler tarafından belirli bağlamlarda oldukça sınırlı amaçlar için kullanılmak üzere üretilmiş olarak yorumlanmaktadır. Biton vd. (2014) Kfar HaHoresht'in bir kült merkezi olarak yorumlanmasına dayanarak, en erken çanak çömleklerin belki de ölümle ilişkili olabilecek ritüel amaçlarla kullanılmış olabileceğini ileri sürmektedir.⁵⁴

Anadolu ve Yakın Doğu'daki ilk kil kapların ortaya çıkışı yukarıda da belirtildiği gibi M.Ö. 9 binlere tarihlenirken bu ilk kil kapların Fletcher vd. (2017) ve Biton vd. (2014) gibi araştırmacılar tarafından pragmatik bir yaklaşımdan ziyade ritüel amaçlı üretilmiş olabilecekleri düşünülmüştür.

⁵¹ O. Nieuwenhuysse v.d., *a.g.m.*; S. Özdöl, *a.g.m.*, s.87,88.

⁵² R. Biton, vd., *a.g.m.*, s.742.

⁵³ R. Biton, vd., *a.g.m.*, s.742.

⁵⁴ R. Biton, vd., *a.g.m.*, s.742.

Tell Sabi Abyad, Tel el-Kerkh, Tell Seker al-Aheimar, Mezraa Teleilat, ve Akarçay Tepe gibi yerleşimlerde M.Ö. 7000'lerde ortaya çıkan ve kullanımının kesintisiz devam ettiği tespit edilen yerleşimler, seramik üretiminin M.Ö. 7 binlerde ortaya çıktığı ve hızla yayıldığı görüşünü destekler niteliktedir.⁵⁵

Anadolu ve Yakın Doğu'daki kil kapların ortaya çıktığı ve kullanımının kesintisiz olarak devam ettiği M.Ö. 7000'li tarihler, aynı zamanda yabani hayvan ve bitkilerin evcilleştirilmeye başladığı tarihler olarak kabul edilmektedir. Özdoğan (2011) ve Tsuneki vd. (2017) gibi birçok araştırmacı, Anadolu'da M.Ö. 7000'lerde kesintisiz olarak üretilmeye ve kullanılmaya başlanan çanak çömlek teknolojisinin ortaya çıkmasını evcilleştirme ile birlikte meydana gelen değişimlerin (yeni gıda türleri, yeni gıda işleme şekilleri, depolama ve pişirme teknikleri gibi) bir sonucu olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁶ Moore (1995) Batı Asya'daki erken dönem çömlek kullanımları ile ilgili çalışmalar yaparak kaba malların tahıl ve bakliyat gibi gıda maddelerini depolamak için kullanılmış olabileceğini ileri sürmüştür.⁵⁷ Atalay ve Hastorf (2006) ise, Çatalhöyük'teki ilk çanak çömleklerin sunum veya yemek pişirme yerine hayvansal yağları depolamak için kullanıldığına ilişkin kanıtlara ulaşmışlardır.⁵⁸ Gregg (2010) yapmış olduğu çalışma ile Batı Asya'daki çobanlar tarafından çanak çömlek üretiminin icat edilmesi ile koyun ve keçi gütmeye dayanan yeni bir geçim stratejisinin yaygın bir şekilde benimsenmesini kolaylaştırdığını ileri sürmüştür.⁵⁹ Gregg (2010), erken dönem çömlek kaplarında sütün toplanması ve sütlü gıdaların işlenmesi ile ilgili kanıtlar elde etmek için çalışmalar yapmış ve erken dönem çömleklerinde organik kalıntılara dair izlere ulaşmıştır. Yaptığı çalışmalar sonucunda Gregg (2010) Batı Asya'daki M.Ö. 7000'lerde ortaya çıkan çanak çömlek üretiminin, süt işleme, etlerin pişirilmesi ya da kaynatma yoluyla kemik iliğinin çıkarılması, yulaf lapası veya bakliyatların pişirilmesi ve bitüm taşıma gibi çeşitli amaçlarla kullanıldığı

⁵⁵ A. Tsuneki, *a.g.m.*

⁵⁶ M. Özdoğan (2011), *a.g.m.*, s.83.; A. Tsuneki, *a.g.m.*, s. 4(?).

⁵⁷ M. H. Moore, "Creating Public Value: Strategic Management in Government", Cambridge, MA, 1995, s.47

⁵⁸ S. Atalay, C. A. Hastorf, "Food, Meals, and Daily Activities: Food Habitus at Neolithic Çatalhöyük", *American Antiquity* 71, 2006, s.310.

⁵⁹ M. W. Gregg, "Organic Residue Analysis and the First Uses of Pottery in the Ancient Middle East", *BAR International Series 2065*, John and Erica Hedges Ltd., Oxford, 2010, s.1.

sonucuna varmıştır.⁶⁰ Çanak çömlek üretimi ve kullanımı ile ilgili yapılan bu çalışmalar, çiftçilik ve hayvancılığın gelişimine dayanmakta ve Özdoğan (2011) ve Tsuneki vd. (2017) gibi araştırmacıların ileri sürdüğü fikri destekler niteliktedir.

Yıldırım ise (2019) Yakın Doğu'daki M.Ö. 7000'lere tarihlenen erken çanak çömleklerin ortaya çıkış nedenini ele alarak çanak çömlek üretiminin başlangıcında etkili olan sosyal ve sembolik süreçleri anlamak adına Mezraa Teleilat, Akarçay Tepe, Tell Sabi Abyad, Tel el-Kerkh, Tell Seker el-Aheimar, Mersin-Yumuktepe, Çatalhöyük, Umm Dabagiyah, Yarım Tepe ve benzeri yerleşim yerlerindeki Neolitik Dönem'e tarihlenen çanak çömlekleri form ve yapım teknolojileri bağlamında karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Yıldırım (2019) ele aldığı yerleşimlerdeki erken dönem çanak çömleklerinin çoğunun belirli yüzey renklerine sahip, boyama ve açkılama gibi yüzey işlemleri uygulanmış küçük kaselerden oluştuğunu ifade etmektedir. Form ve yapım teknolojisi bağlamında ele aldığı en erken çanak çömleklerin detaylı yüzey işlemleri ve boyutlarının yemek pişirme ve depolama için uygun olmamasından yola çıkarak bu ilk kapların pişirme ve saklamadan ziyade servis ve sergileme ile ilişkili olabileceğini belirten Yıldırım (2019), Yakın Doğu'daki en erken çanak çömleklerin Erken Neolitik'te görülen inanç ve ritüele derinlemesine gömülmüş bir "sembolik teknoloji" olduğu sonucuna ulaşmıştır.⁶¹

Ayrıca Özdöl (2006) çalışmasında Anadolu'da Erken Neolitik Dönem çanak çömlek kültürlerini ele alarak bu verileri Çatalhöyük örneği üzerinden yorumlamış ve Anadolu ile Yakın Doğu arasındaki kültürel etkileşimi ortaya koymaya çalışmıştır. Anadolu'da Erken Neolitik Dönem için anahtar bir merkez olarak tanımladığı Çatalhöyük ile aynı havzada yer alan Süberde ve Erbaba yerleşimlerinden ele geçen Neolitik çanak çömlek topluluğunu biçim, yapım teknolojisi, işlev gibi kriterler doğrultusunda incelemiş ve ayırt ettiği "Ortak Çanak Çömlek Gelenekleri Sıradüzeni"ni dönemin kültürel dokusunu, karşılıklı etkileşim ve zamandizin kapsamında diğer bölgeler ile değerlendirmiştir. Özdöl (2006)'e göre Çatalhöyük'te "Erken Gelenek" olarak tanımladığı çanak çömlek buluntu topluluğunun Kuzeybatı Suriye'den etkilenip etkilenmediği açık değildir. Ancak "Orta Gelenek" olarak

⁶⁰ M. W. Gregg, a.g.m., s.8.

⁶¹ B. Yıldırım, a.g.t.

adlandırdığı ve Kuzeybatı Suriye'nin tipik mal grubu olan "KYAM" mallarının Çatalhöyük ve Erbaba yerleşimlerinde görülmeye başladığını belirtmekte olup Kuzeybatı Suriye çanak çömleğinin oldukça eski ve köklü olduğunu ve Orta Anadolu'yu etkilediğini ifade etmektedir. Yaptığı değerlendirmeler sonucunda Orta Anadolu'nun "Erken Gelenek" ve Kuzeybatı Suriye'nin Rouj 2a çanak çömlek geleneklerini, işlevlerini ve bunları kullanan kültürlerin karakterlerini sorguladığında biçim ve yapım teknolojisi açısından benzer fakat işlev ve bunları kullanan kültürlerin yaşam şekilleri ve ekonomik biçimleri açısından farklı olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Yukarıda bahsedilen çalışmalar Kuzey Mezopotamya ve Orta Anadolu Bölgeleri'ndeki erken çanak çömleklerin işlevi ve yayılımı hakkında var olan tartışmalardır. Ancak Yakın Doğu ve Anadolu'daki çalışmaların aksine Batı Anadolu ve Balkanlar'da gerek kazı sayılarının azlığı gerekse verilerin azlığı nedeniyle çanak çömleğin bu bölgelerde ortaya çıkış nedeni ve kullanım amacı ile ilgili çalışmalar yok denecek kadar azdır.⁶²

Batı Anadolu'da Çevik ve Vuruşkan (Basım Aşamasında) tarafından Ulucak Höyük'teki (M.Ö. 6600/6500-6200) en erken çanak çömlekler ele alınmış ve yerleşimde daha sonraki döneme tarihlenen çanak çömlekler ile karşılaştırılarak Ulucak Höyük'teki Neolitik çanak çömleğin işlevsel ve tipolojik gelişim silsilesi ve Anadolu'daki diğer Neolitik merkezler ile zamansal-mekansal ilişkileri değerlendirilmiştir. Çevik ve Vuruşkan (Basım Aşamasında) çanak çömlek üretiminin M.Ö. 7. bin yılın ilk çeyreğinde Yukarı Mezopotamya'dan Göller Bölgesi'ne kadar daha geniş bir alanda, sayıca oldukça az ve sınırlı form çeşitliliğine sahip çanak çömlekler ile başladığını belirtmektedir.⁶³ Ulucak Höyük'te ise ilk yerleşim evresi olarak bilinen VI. evrede herhangi bir çanak çömlek parçası ve kil nesnenin bulunamaması Çevik ve Vuruşkan (Basım Aşamasında)'a göre M.Ö. 6850-6600 yılları arasında Orta-Batı Anadolu'daki Akeramik evrelerin varlığını açıkça göstermektedir. Ulucak Höyük'teki ilk yerleşim evresinden yaklaşık 250 yıl sonra ortaya çıkan en erken çanak çömleklerin ince cidarlı ve ayrıntılı yüzey işlemlerine sahip olduğu belirtilmiştir. Bu özelliklerinden dolayı çanak çömlek teknolojinin dışarıdan kabul

⁶²Bkz.: Ö. Çevik, O. Vuruşkan, *a.g.m.*, (Basım Aşamasında)

⁶³Ö. Çevik, O. Vuruşkan, *a.g.m.*, (Basım Aşamasında)

edildiği⁶⁴ ve Ulucak'taki en erken çanak çömleklerin bazı farklılıkları olsa da Göller Bölge'sinde bulunanlara form, katkı, yüzey rengi ve kulp açısından oldukça benzer özelliklere sahip olduğu belirtilmiştir.⁶⁵ Ulucak Höyük bugünkü veriler doğrultusunda İzmir ve genel olarak Batı Anadolu'nun bilinen en erken çiftçi köy yerleşimi olarak kabul edilmektedir.⁶⁶ Çevik vd. (2020) Ulucak Höyük de dahil olmak üzere Batı Anadolu'da yer alan ilk köy yerleşimlerinin hiçbirinde evcilleştirmenin ön aşamasına ait verilere henüz rastlanılmadığını belirtmiştir. Ulucak Höyük'te bulunan botanik kalıntıları üzerinde yapılan çalışmalar en erken tabakalardan itibaren yerleşimde gelişkin bir tarımın olduğunu göstermektedir.⁶⁷ Bununla birlikte Ulucak Höyük'ten ele geçen hayvan kemikleri üzerine yapılan çalışmalar da koyun, keçi, sığır ve domuzun ilk iskân evresinden itibaren evcilleştirilmiş olduğunu ortaya koymaktadır.⁶⁸ Ulucak Höyük'te, Özdoğan (2011)'in ileri sürdüğü gibi çanak çömlek üretimi bitki ve hayvanların evcilleştirdiği dönem ile ilişkili olarak ortaya çıkmış gibi gözükmemektedir. Zira ilk iskân evresinden itibaren evcil bitki ve hayvanların bulunduğu Ulucak yerleşiminde, yaklaşık 350 yıl boyunca çanak çömlek üretimine başlanmaması bu durumu destekler niteliktedir. Elde edilen veriler doğrultusunda Ulucak Höyük'te ilk iskân evresinden itibaren tarım ve hayvancılığa dayalı bir besin ekonomisinin var olduğu bilinirken çanak çömlek üretiminin yaklaşık 350 yıl daha beklemiş olmasının sebebini açıklamak oldukça zordur. M.Ö. 6500'lerde üretilmeye başlanan en erken çanak çömlekler üzerinde yapılan lipit analizleri ise en erken aşamadan itibaren besinlerin pişirildiğini ortaya koymaktadır. Çevik ve Vuruşkan (Basım Aşamasında) en erken çanak çömleklerin sayıca azlığı, sınırlı form çeşitliliğine sahip olması ve açığa çıkarılan bağlamlarını dikkate alarak bu kapların servis, depolama ve yemek pişirmenin yanı sıra ziyafet ritüellerinde özel yiyecek ve içeceklerin servis edilmesi ve pişirilmesi için kullanılan kaplar olduğundan söz etmektedir.⁶⁹ Bu doğrultuda Ulucak Höyük'teki en erken çanak çömleklerin hem

⁶⁴Ö. Çevik, O., Vuruşkan, *a.g.m.* (Basım Aşamasında)

⁶⁵ R. Duru, "The Neolithic of the Lakes Region Hacılar-Kuruçay Höyük, Höyücek-Bademağacı", (Eds.) M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm, *The Neolithic in Turkey*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2012.

⁶⁶Ö. Çevik, O., Vuruşkan, C. Sivil, "Ulucak Höyük (M.Ö. 6850-5460)", *İzmir Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12, İzmir, 2020, s.25.

⁶⁷Ö. Çevik, O., Vuruşkan, C. Sivil, *a.g.m.*, s.17.

⁶⁸Ö. Çevik, O., Vuruşkan, C. Sivil, *a.g.m.*, s.17.

⁶⁹Ö. Çevik, O., Vuruşkan, *a.g.m.* (Basım Aşamasında)

Özdoğan (2011) ve Tsuneki (2017) gibi araştırmacılar tarafından ileri sürülen pragmatik bir yaklaşımla hem de Fletcher vd. (2017) ve Biton vd. (2014)'nin ileri sürdüğü gibi ritüel amaçlı birçok rol üstlendiği düşünülebilir.

Balkanlar'da ise Elenski (2004) Marmara Denizi bölgesi de dahil olmak üzere Kuzey-Orta Bulgaristan ve Trakya'daki Neolitik gelişimi ele almış ve Erken Neolitik Çağ'ın Bulgaristan'daki kökenleri ve Trakya ile olan ilişkilerine odaklanmıştır. Yapmış olduğu çalışmada Kuzey-Orta Bulgaristan'daki M.Ö. 6300/6200-6000/5900 tarihlenen⁷⁰ Koprivets Kültür grubunu oluşturan yerleşim yerlerinden ele geçen en erken çanak çömlekler ile Trakya ve Marmara Bölgeleri'ndeki Fikirtepe, Pendik, Ilıpınar X ve Demirci Höyük'teki en erken çanak çömlekleri tipolojik ve teknolojik özellikleri doğrultusunda karşılaştırmıştır. Yaptığı karşılaştırmalar sonucunda koyu astarlı çanak çömlek üretimi, kazıma, excised veya impresso gibi dekorasyonların başlıca ortak özellikler olduğunu belirten Elenski (2004), bu sonuçlar doğrultusunda ele aldığı bölgelerin bir kültür bölgesi olarak ortaya çıktığını düşünmektedir. Elenski (2004) kültürel etkileşimin bazı Erken Neolitik evrelerde daha az olduğuna değinirken, Nikolov (1999) ise yapılan son araştırmalar ile Doğu yayı oluşumunun Karanovo II kültürel evrede (yak. M.Ö. 6. Binin son çeyreği) şekillenmeye başladığını ifade etmektedir. Elenski (2004) incelenen alanların gelişimindeki ortak eğilimleri dikkate alarak Doğu Balkanlar'daki Erken Neolitik Dönem'de Kuzey-Batı Anadolu ile birlikte şekillenen bir kültür bölgesinin oluştuğunu belirtmektedir.⁷¹

Ele Alınan Sorun

Balkan Neolitiği söz konusu olduğunda Trakya ile kültürel etkileşim bağlamında karşılaştırmalar yapılmış olmasına rağmen Batı Anadolu'da veri azlığından dolayı her iki bölgede de en erken seramiklerin ortaya çıktığı toplulukların birbiri ile etkileşim halinde olup olmadığına yönelik soruların yanı sıra ele geçen erken çanak çömleklerin ortaya çıkış nedenleri ve kullanım amaçları gibi sorular henüz tam

⁷⁰ M. Gurova, "Towards an Understanding of Early Neolithic Populations: A Flint perspective From Bulgaria", *Documenta Prehistorica XXXV*, 2008, s.114.

⁷¹ N. Elenski, "Cultural Contacts of North-Central Bulgaria with Thrace and the Marmara Area in the Early Neolithic", (Eds.) V., Nikolov, K., Băčvarov, P., *Kalchev Prehistoric Trace*, Sofia-Stara Zagora, 2004.

olarak cevaplanmış değildir. Bununla birlikte en erken çanak çömleklerin ortaya çıktığı coğrafyalarda yerel bir teknoloji olarak mı gelişim gösterdiği yoksa Yakın Doğu gibi daha eski yerleşimlerden mi Balkanlar'a taşındığına yönelik tartışmalar halen devam etmektedir. Batı Anadolu ve Balkanlar'daki erken çanak çömleklerin neden ve nasıl ortaya çıktığı ve söz konusu iki bölge arasında muhtemel bir etkileşimin varlığının erken çanak çömlekler üzerinden ele alınmasının gerekliliği üzerine bu tez çalışmasında; Balkanlar'da M.Ö. 6600/6400-6200/6000 arasına tarihlenen en erken seramiklerin tespit edildiği Mavropi-Filoatsairi, Paliambela-Kolindrou ve Revenia-Korinos, Džuljunica-Smardeš, Poljanica-Platoto, Orlovec, Koprivec ve Pomoštica gibi yerleşim yerleri ile Batı Anadolu'da Ulucak ve Uğurlu yerleşimlerinden bulunan seramikler form, yüzey rengi/bezeme ve işlev açısından değerlendirilerek yukarıda belirtilen sorular yanıtlanmaya çalışılacaktır.

1.2. Amaç ve Önem

“Anadolu ve Balkanlar’da Erken Çanak Çömleğin Ortaya Çıkışı” başlıklı tez çalışmasının amacı Batı Anadolu ve Balkanlar’daki en erken çanak çömleklerin ortaya çıkışı ve kullanım amacını saptamak, ayrıca çanak çömlek özelinde söz konusu iki bölge arasında herhangi bir etkileşimin olup olmadığını ortaya çıkarmak, bölgeler arası teknolojik, tipolojik ve işlevsel farklılıkları ortaya koymaktır.

Diğer bölgelere nazaran Batı Anadolu ve Balkanlar’da ilk çanak çömlekler daha az çalışılmış, ilk çanak çömleğin ortaya çıkışı yeterince irdelenmemiş ve söz konusu iki bölge arasında karşılaştırmalar yeterince yapılmamıştır. Her ne kadar bu bölgelerle ilişkili veri az olsa da bu çalışma ileride bu bölgelerde yapılacak çalışmalar için kaynak oluşturacaktır.

1.3. Araştırma Yöntemi

İnsanın kültürel evriminde mihenk taşlarından biri olan çanak çömlekler sadece besin ürünlerinin depolanması, pişirilmesi, taşınması ve servis edilmesi amacıyla kullanılmamış aynı zamanda insanın düşünce dünyasının, kültürel birikiminin ve kültürel aidiyetinin bir simgesi de olmuştur. Yapılış tarzları, kullanılan içerikler, pişirme tarzları ile boyama ve bezemeleri ile özellikle eski toplumlar söz konusu olduğunda kültürel kimlik, değişim ve etkileşim konularında sıkça başvurulan arkeolojik materyalleri oluştururlar. Tezin konusu ve sorusu dahilinde Batı Anadolu ve Balkanlar’ın erken çanak çömlekleri ile ilgili yöntem, bu bölgelerde kazı çalışması yapılmış yerleşmelerin yayınlarının taranması ve daha önce yapılmış çalışmaların derlenmesinden oluşmuştur.

Çanak çömlek yapımı ve kullanımının Neolitik Dönem’le birlikte değişen ekonominin gereği mi ortaya çıktığı yoksa altında farklı nedenlerin mi olduğu, ayrıca Neolitikleşme ile taşınan bir gelenek olup olmadığı soruları Kuzey Mezopotamya ve Orta Anadolu’da yapılan çalışmalarla yanıtlanmaya çalışılmıştır. Oysa ki, Batı Anadolu’da gerek kazısı yapılan yerleşim yerlerinin azlığı, dolayısıyla veri azlığı nedeniyle Batı Anadolu’nun gerek Orta Anadolu ve Kuzey Mezopotamya ilişkisi gerekse Balkanlar ile olan olası ilişkisi bağlamında detaylı çalışmalar yapılamamıştır.

Batı Anadolu'da en eski çanak çömleklerin saptandığı Ulucak, Uğurlu, Çukuriçi ve Marmara Bölgesi'nde Barçın Höyük ile Balkanlar'da ki en eski çanak çömleklerin ele geçtiği Yunanistanın Makedonya Kesimi ve Bulgaristan sınırları içinde yer alan ve M.Ö. 6600-6400/6200-6000 arasına tarihlenen Mavropigi-Filoatsairi, Paliambela-Kolindrou ile Revenia-Korinos, Džuljunica-Smardeš, Poljanica-Platoto, Orlovec, Koprivec ve Pomoštica yerleşim yerleri bu tez çalışmasının konusunu oluşturmuştur.

Batı Anadolu ve Balkanlar'daki erken çanak çömlekler ile ilgili ulaştığımız çanak çömlek buluntuları katkı maddesi, form, işlev ve yüzey rengi-bezeme gibi kriterler ele alınarak karşılaştırılmış ve söz konusu bölgelerde çanak çömleğin ortaya çıkış nedenleri, kullanım amaçları ve rotası belirlenmeye çalışılmıştır.

Elde edilen bulgular daha önce çalışması yapılmış olan Kuzey Mezopotamya'daki Akarçay Tepe, Mezraa Teleilat, Salat Cami Yanı, Tell Seker Al-Aheimar, Tell Sabi Abyad, Tell Halula, Doğu Akdeniz'de; Yumuktepe, Tell El-Kerkh, Amik Ovası yerleşimleri, Orta Anadolu'da Süberde, Erbaba, Çatalhöyük, Tepecik Çiftlik, Boncuklu, Göller Bölgesi'nde ise Bademağacı ve Hacılar yerleşimleri, gibi en erken çanak çömleklerin ele geçtiği yerleşimler ile karşılaştırılmıştır.

Marmara Bölgesi'nde Barçın Höyük dışındaki Fikirtepe, Pendik, Yarımburgaz, Ilıpınar, Menteşe, Aktopraklık ve Demircihöyük gibi Neolitik yerleşimler kronolojik olarak Balkanlar ile yaklaşık benzer tarihleri verse de bu yerleşmelerdeki çanak çömlekler Fikirtepe Kültürü olarak isimlendirilen Marmara Bölgesi için daha geç bir süreci yansıtan bulgular olduğu için teze dahil edilmemiştir.

2. BÖLÜM:

BATI ANADOLU, MARMARA VE BALKANLAR'DAKİ EN ERKEN ÇANAK ÇÖMLEKLER

2.1. Batı Anadolu Bölgesi (Ege Bölgesi)

Batı Anadolu Bölgesi coğrafi özellikleri doğrultusundan İç Batı Anadolu ve Ege Bölümü olarak iki bölüme ayrılır.⁷² Bölge'de günümüze kadar kazısı yapılan Neolitik yerleşmeler Ulucak Höyük, Çukuriçi Höyük, Uğurlu-Zeytinlik Höyük, Yeşilova Höyük, Ekşi Höyük ve Ege Gübre yerleşimleridir (*Bkz. Harita 1*). Bu yerleşimler bazında tespit edilen çanak çömlek üretiminin başlangıcı M.Ö. 6680'lere kadar uzanmaktadır. Çanak çömlek üretiminin erken aşaması olarak nitelendirilen mal gruplarının M.Ö. 6200'e kadar devam ettiği görülmektedir.

Harita 1: Batı Anadolu Bölgesi Neolitik Yerleşim Yerleri.

Batı Anadolu Bölgesi'nde ele alınan ve Neolitik Dönem'in ilk aşamasına tarihlendirilen yerleşimler arasında Ulucak Höyük, Çukuriçi ve Uğurlu-Zeytinlik

⁷²B. Darkot, M. Tuncel, *Ege Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü, 1978, s.1,3.

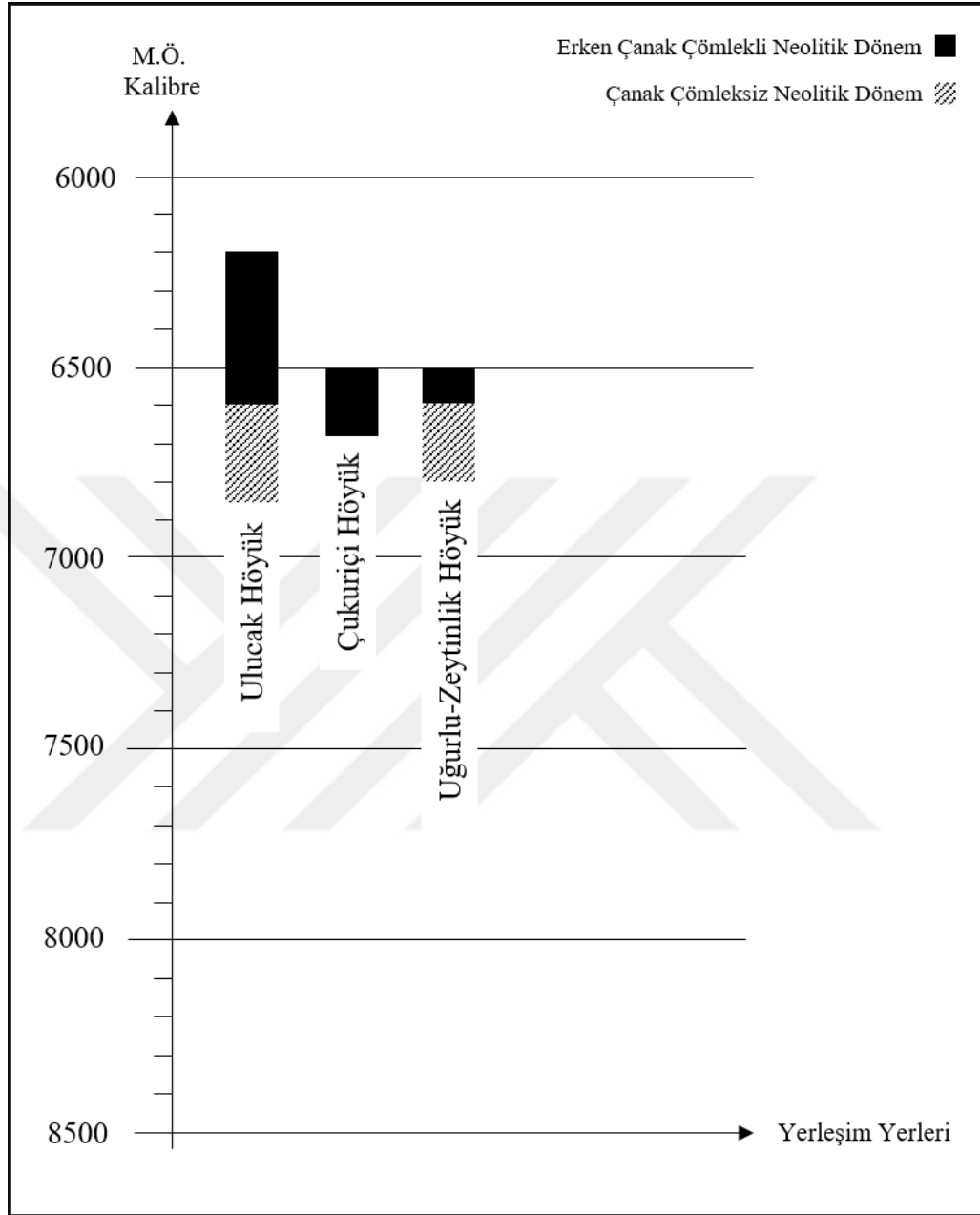
Höyük yer almaktadır. Söz konusu yerleşimler arasında erken döneme tarihlendirilen çanak çömleklerin açığa çıkarıldığı en erken tarihli yerleşim yeri Çukuriçi Höyük olup M.Ö. 6680-6600 yılları arasına⁷³ tarihlendirilmektedir. Bunu M.Ö. 6640-6500 yılları arasına tarihlendirilen⁷⁴ Uğurlu-Zeytinlik Höyük takip eder. Son olarak İzmir’de yer alan Ulucak Höyük yerleşiminde M.Ö. 6600 yıllarında⁷⁵ Neolitik Dönem’in ilk aşamalarına tarihlendirilen çanak çömleklerin varlığından söz edilmektedir (*Bkz. Grafik 1*).

⁷³B. Horejs, *a.g.m.*, s.17.

⁷⁴B. Erdoğan, “A Preliminary Report on the Earliest Neolithic Levels at Uğurlu on the Island of Gökçeada”, *Anatolica XLIII*, 2017, s.75.

⁷⁵Ö. Çevik, E. Abay, “Neolithisation in Aegean Turkey Towards a More Realistic Reading”, (Ed.) Ü. Yalçın, *Anatolian Metal VII; Anatolia and neighbours 10.000 years ago*, Blömeke Druck SRS GmbH, Herne, Bochum, 2016, s.187-192.

Grafik 1: Batı Anadolu Bölgesi Neolitik Yerleşim Yerleri Zaman Çizelgesi.

Araştırma konumuz Batı Anadolu Bölgesi'nde açığa çıkarılan en erken çanak çömlekleri veren ve M.Ö. 6680-6600 arasına tarihlendirilen yerleşmeler ile sınırlı olduğu için Batı Anadolu Bölgesi'nde Ulucak, Çukuriçi, ve Kuzey Ege adasında yer alan Uğurlu-Zeytinlik Höyük yerleşimleri ele alınmıştır.

2.1.1. Ulucak Höyük

İzmir ili, Konak ilçesine 25 km. uzaklıkta olan Ulucak Höyük Kemal Paşa ilçesinin Ulucak beldesinde yer almaktadır (*Bkz. Harita 1*). Höyük yaklaşık 1 hektarlık genişliğe sahiptir.⁷⁶ Höyükte kazı çalışmaları neticesinde 11 m.'lik arkeolojik dolgunun içerisinde 7 tabaka açığa çıkartılmıştır:

TABAKA	DÖNEM	TARİH
0	Geç Roma-Erken Bizans	-
I	Orta-Geç Tunç Çağı	-
II	Erken Tunç	-
III	Orta Kalkolitik Dönem	-
IV	Geç Neolitik Dönem	M.Ö. 6000 - 5800/5700
V (a-b)	Erken Neolitik Dönem II	M.Ö. 6200 - 6000
V(c-e)	Erken Neolitik Dönem I	M.Ö. 6600/6500 - 6200
VI	Ön Neolitik Dönem	M.Ö. 6850 - 6500

Tablo 1: Ulucak Stratigrafisi.⁷⁷

Ulucak Höyük yerleşiminde en erken çanak çömlekler VI. tabakadan elde edilmiştir. VI. Tabaka M.Ö. 6850-6500 yılları arasına tarihlendirilmekte olup çanak çömleksiz olarak nitelendirilmiş, ele geçen birkaç parça çanak çömleğin üst tabakadan (V. tabaka) karışmadıysa eğer VI. tabakanın son seviyesine M.Ö. 6600-6500 arasına tarihlenebileceği ifade edilmiştir.⁷⁸ Ulucak Höyük'ten elde edilen yak. M.Ö. 6600-6500 yıllarına ait olabilecek birkaç parça çanak çömleğin mineral katkılı olduğu ve mineral katkının içeriğinin ise taşçık olduğu saptanmıştır.

⁷⁶ A. Çilingiroğlu, vd. "Ulucak Höyük: Excavations Conducted Between 1995-2002," *Ancient Near Eastern Supplement*, Sayı 15, Louvain 2004, s.2-4.

⁷⁷ Ö. Çevik, E. Abay, *a.g.m.*, s.187-192.

⁷⁸ B. Erdoğan, Ö. Çevik, "Absolute Chronology of Cultural Continuity, Change and Break in Western Anatolia Between 6850-5460 cal. BC: The Ulucak Höyük Case", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, Vol 20, No 1, 2020, s.81.

Ulucak Höyük'ten elde edilen en erken çanak çömleklerin kap formlarının bir üst tabaka ile benzerlik gösterdiği belirtilmiştir. Elde edilen parçalar eğer erken döneme aitse formlar arasında daralan ağızlı, yarı küresel çömlekler, düz duvarlı çömlekler, delikli kaseler ve bardak formu olarak nitelendirilen parçalardan oluşmaktadır. En erken çanak çömleklerin yüzey renkleri krem/devetüyü, koyu kahverengi grimsi kahverengi arasında değişmektedir. Yüzeyler açık ve astarlıdır. Ulucak Höyük'ün M.Ö. 6500 yıllarına tarihlendirilen ve V (c-e) evresine ait çanak çömlekler üzerinde yapılan lipid analizleri bu çömleklerin pişirme amacı doğrultusunda kullanıldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu evreden tespit edilen çanak çömleklerin formları az miktarda ürün depolamak için oldukça uygundur. Bunun yanı sıra bardak olarak nitelendirilen formlar yeme-içme ile ilişkilendirilirken bazı çanak çömleklerin de bina kapama ritüelinde kullanım görmüş olabileceği belirtilmektedir.⁷⁹ Ulucak Höyük'ün M.Ö. 6600-6500 yıllarına tarihlendirilen düşük yoğunluklu çanak çömleklerinin V. tabaka ile gerek tipolojik gerekse teknolojik özellikleri bağlamında oldukça benzer olması, en azından bazı çanak çömleklerin pişirme, servis etme, tüketme, depolama ve ritüel de dâhil olmak üzere çeşitli işlevler doğrultusunda kullanım görmüş olabileceğini düşündürmektedir.

2.1.2. Çukuriçi Höyük

İzmir'in Selçuk ilçesinin güneyinde yer alan Çukuriçi Höyük Bülbül Dağı'nın doğusunda konumlanmaktadır⁸⁰ (*Bkz. Harita 1*). Çukuriçi Höyük'te I – XIII olarak isimlendirilen 13 tabaka saptanmıştır.

TABAKA	DÖNEM	TARİH
ÇuHö I	?	?
ÇuHö II	Erken Bronz Çağı I Karışık Dolgulu	M.Ö. 2900 – 2750
ÇuHö III	Erken Bronz Çağı I	M.Ö. 2850 – 2800/2750
ÇuHö IV	Erken Bronz Çağı I	M.Ö. 2950/2900 – 2850
ÇuHö Va	Erken Bronz Çağı I	M.Ö. 3050 – 2950
ÇuHö Vb	Geç Kalkolitik Dönem	M.Ö. 3110 3050
ÇuHö VI	Geç Kalkolitik Dönem	M.Ö. 3270-3110
ÇuHö VII	Geç Kalkolitik Dönem	M.Ö. 3350 – 3270

⁷⁹ Ö. Çevik, O. Vuruşkan, *a.g.m.*, (Basım Aşamasında)

⁸⁰ B. Horejs, *a.g.m.*, s.11.

ÇuHö VIII	Geç Neolitik Dönem	M.Ö. 6200 – 5970
ÇuHö IX	Geç Neolitik Dönem	M.Ö. 6300 – 6200
ÇuHö X	Geç Neolitik Dönem	M.Ö. 6400 -6300
ÇuHö XI	Geç Neolitik Dönem	M.Ö. 6500 – 6400
ÇuHö XII	Erken Neolitik Dönem	M.Ö. 6600 6500
ÇuHö XIII	Erken Neolitik Dönem	M.Ö. 6680 – 6600

Tablo 2: Çukuriçi Stratigrafisi.⁸¹

Yerleşimde XIII. Tabakaya tarihlenen erken çanak-çömleklerin bağlamına dair herhangi bir bilgi olmasa da, 3 cm.’den daha büyük olmayan farklı mal gruplarına sahip dört küçük ve aşınmış parçadan oluştuğu ifade edilmektedir.⁸² Çukuriçi yerleşiminde sözü edilen tabakaya tarihlenen çanak-çömlek parçaları arasında herhangi bir ağız ve dip örneği saptanamamıştır. Yerleşimin erken evresinden elde edilen çanak-çömleklerin genel malzeme kültüründe önemli bir rol oynamadığı düşünülmektedir.⁸³ Az sayıdaki çanak-çömlek parçaları ile ilgili daha fazla veri elde edilememiş olmasına rağmen M.Ö. 6600’lerde Çukuriçi yerleşiminde çanak-çömlek varlığından söz edilebilir.

2.1.3. Uğurlu-Zeytinlik Höyük

Gökçeada’nın kuzeybatısında yer alan Uğurlu höyük’te⁸⁴ (*Bkz. Harita 1*) yapılan kazı çalışmaları sonucunda 6 kültür katı açığa çıkartılmıştır.

KÜLTÜR KATI	DÖNEM	TARİH
I. Tabaka	Erken ve Orta Tunç Çağı	M.Ö. ?
II. Tabaka	Geç Kalkolitik Dönem	M.Ö. 4500 – 4300
III. Tabaka	Geç Kalkolitik Geçiş	M.Ö. 5500 – 4900
IV. Tabaka	Geç Neolitik Dönem	M.Ö. 5900 – 5550
V. Tabaka	Erken Neolitik Dönem	M.Ö. 6500 – 5900

⁸¹ B. Horejs, *a.g.m.*, s.17.

⁸² B. Horejs, vd., “The Aegean in the Early 7th Millennium BC.: Maritime Networks and Colonization”, *J World Prehist*, 28, 2015, s.305.

⁸³ B. Horejs vd, (2015), *a.g.m.*, s.305.

⁸⁴ B. Erdoğan, “Gökçeada,Uğurlu, Zeytinlik Höyük Kazıları-2009”, *Haberler Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü*, Sayı 29, s.26,27; Burçin Erdoğan, “Gökçeada,Uğurlu, Zeytinlik Höyük Kazısı 2009 Yılı Çalışmaları”, *XXXII Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt:1, s.119; Burçin Erdoğan, “A Preliminary Report from the 2009 and 2010 Field Seasons at Uğurlu on the Island of Gökçeada”, *Anatolica XXXVII*, s.46,47.

V-VI İlk Çanak Çömleğin Ortaya Çıkışı		M.Ö. 6600-6500
VI. Tabaka	Ön Neolitik Dönem (Çanak-Çömleksiz ve Erken Neolitik Dönem)	M.Ö. 6800 – 6600

Tablo 3: Uğurlu-Zeytinlik Stratigrafisi.⁸⁵

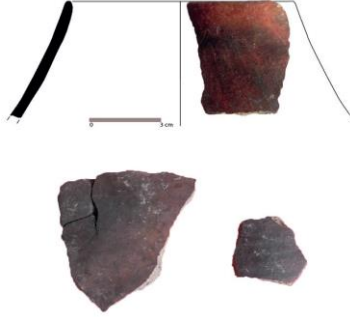
İlk çanak çömleklerin görüldüğü VI-V. kültür katında oval planlı bir bina ve bu bina ile ilişkili 35 cm çapında bir ocak, 60 x 50 cm boyutlarında tabana gömülü oval bir depolama birimi ile terrazzo tabanlı bir platform bulunmuştur.⁸⁶

Uğurlu-Zeytinlik Höyük yerleşiminden Erken Neolitik Dönem'e tarihlenen çanak çömlekler VI-V. kültür katından ele geçmiştir ve 22 parça ile sınırlıdır. Hemen hemen hiçbir bitkisel katkı izine rastlanılmadığı ifade edilmektedir. Elde edilen parçalar çeşitli yoğunlukta mineral katkı (%35-55) içermektedir. Mineral katkının içeriğinin baskın şekilde diyorit ve bununla ilişkili minerallerden oluştuğu belirtilmektedir. En erken evreye tarihlenen bu parçalar Kırmızı Astarlı Açıklı Mal ve Koyu Yüzlü Açıklı Mal olmak üzere iki ana mal grubuna ayrılmaktadır. Kırmızı Astarlı Açıklı Malların yüzeyinin koyu kırmızı renkte astarlı ve hafif açıklı olduğu belirtilmektedir. Uğurlu-Zeytinlik Höyük'te kap formu veren 2 parça mevcuttur ve "S" kıvrımlı çanaklara aittir. Elde edilen bir ağız parçasının küresel biçimli kapalı forma sahip bir kase olduğu ifade edilmektedir (*Bkz. Levha 1*). Yüzey renkleri kırmızı, kırmızımsı devetüyü, pembemsi gri, koyu kahve ve siyah arasında değişmektedir. En erken çanak çömlekler açıklı olup bazen kırmızı ve pembe renginde astar uygulamasının yapıldığı tespit edilmiştir.⁸⁷

⁸⁵ B. Erdoğu (2016), *a.g.m.*, s.89-94.

⁸⁶ B. Erdoğu, Ç. Atakuman, "The Early Pottery from Uğurlu on the Island of Gökçada, North-eastern Aegean" *Pottery Neolithic Workshop III*, (Basım aşamasında)

⁸⁷ B. Erdoğu, Ç. Atakuman, *a.g.m.*, (Basım aşamasında)

Levha 1: Uğurlu-Zeytinlik Höyük En Erken Kap Formu.⁸⁸

2.2. Marmara Bölgesi

Marmara Bölgesi'nin kuzeyinde Karadeniz, kuzeydoğusunda Karadeniz Bölgesi, güneydoğusunda İç Anadolu Bölgesi, güneyinde Ege Bölgesi ve batısında yer alan Ege Denizi ile sınırlanmaktadır.⁸⁹ Marmara Bölgesi'nde erken çanak çömleklerin ele geçtiği başlangıç tarihi M.Ö. 6650 olarak tespit edilmiştir. Bu bölgede erken çanak çömlek üretiminin yine aynı yerleşim yerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda M.Ö. 6500'e kadar devam ettiği görülmektedir.

⁸⁸ B. Erdoğu (2017), *a.g.m.*, s.74.

⁸⁹ R. Pehlivan, *Marmara Bölgesi Termomineral Kaynakların Jeolojisi ve Hidrojeokimyasal İncelemesi*, (İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Jeoloji Mühendisliği Anabilim Dalı, Maden Yatakları-Jeokimya Programı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1996, s.1.

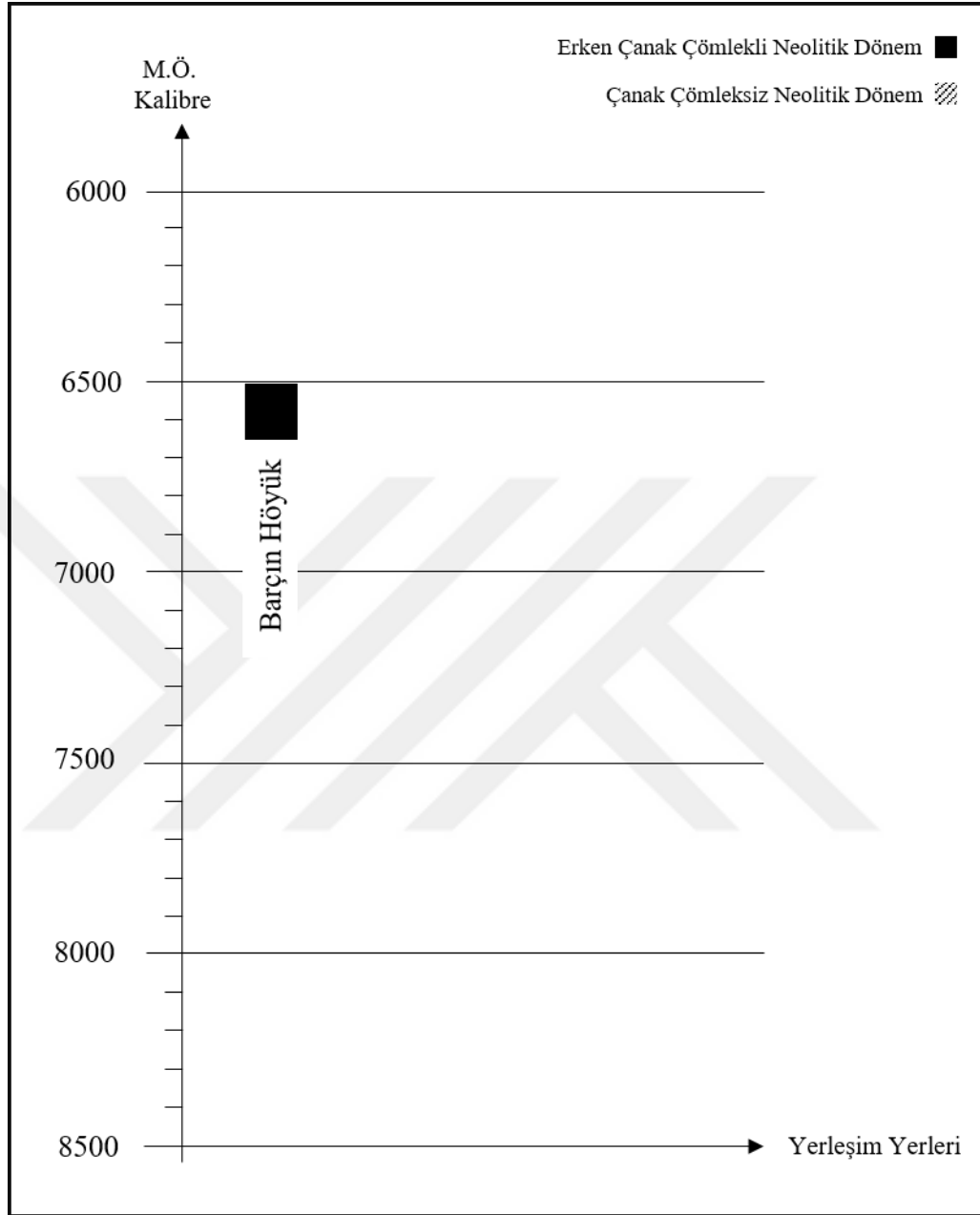
Marmara Bölgesi'nde kazısı yapılan Neolitik yerleşmeler arasında Barçın Höyük, Fikirtepe, Pendik, Yarımburgaz Mağarası, Ilıpınar, Menteşe, Aktopraklık ve Demircihöyük gibi yerleşimler yer almaktadır. Barçın Höyük dışındaki Neolitik merkezleri çalışma kapsamına dahil etmememizin sebebi adı geçen yerleşimlerin Marmara Bölgesi için daha geç bir süreci yansıtan Fikirtepe Kültür Evresine ait yerleşimler olmasından dolayıdır (*Bkz. Harita 2*).

Harita 2: Marmara Bölgesi Neolitik Yerleşim Yerleri.

Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara Bölümü'nde yer alan Barçın Höyük yerleşiminden ele geçen erken tarihli çanak-çömlekler M.Ö. 6650-6500 yılları arasına⁹⁰ tarihlenmektedir (*Bkz. Grafik 2*).

⁹⁰ A. Fokke, vd., *a.g.m.*, s.55.

Grafik 2: Marmara Bölgesi Neolitik Yerleşim Yerleri Zaman Çizelgesi.

Araştırma konumuz en erken çanak-çömlekler ile sınırlı olduğu için Marmara Bölgesi'nde sadece M.Ö. 6650-6500 yılları arasına tarihlenen Barçın Höyük yerleşimi ele alınmıştır.

2.2.1. Barçın Höyük

Barçın Höyük Bursa iline bağlı Yeşilova ilçesinin 4 km. batısında yer alan alüvyonlu bir ovada yer almaktadır (*Bkz. Harita 2*).⁹¹ Yerleşim doğu ve batı olmak üzere iki höyükten oluşmaktadır. Kazı çalışmaları doğu höyüğün güney cephesine odaklanmıştır. Bu alanda L13 ve L14 olarak adlandırılan sondajlar ile ana toprağa ulaşılmıştır.⁹² Barçın Höyük'te yapılan arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda 6 kültür evresi tespit edilmiştir.

TABAKA	DÖNEM	TARİH
I	Bizans	?
II	Yunan/Roma	?
III	Demir Çağı	?
IV	Tunç Çağı	M.Ö. 1610 – 1400
V	Kalkolitik Dönem	M.Ö. 3950 – 3650
VI	Neolitik Dönem	?
VI _d	Neolitik Dönem	?
VI _e	Neolitik Dönem	M.Ö. 6650 -6500

Tablo 4: Barçın Stratigrafisi.⁹³

Barçın Höyük'teki VI. tabaka stratigrafik gözlemler, seramik teknolojisi ve tipolojisindeki değişiklikler nedeni ile VI_e ve VI_a olmak üzere 5 alt evreye ayrılmıştır. Bu evrelerin en erkeni VI_e evresidir.⁹⁴

Barçın Höyük'teki erken çanak çömlekler, M.Ö. 6650-6500 arasına tarihlenen VI_e evresinden ele geçmiştir. Bu evrede toplam 104 adet çanak-çömlek parçası tespit edilmiştir. VI_e evresindeki çanak-çömleklerin %90'dan fazlası bol, ezilmiş ve toz haline getirilmiş şist/mika katkılıdır. Kap cidarları 7 – 14 mm. arasında değişmektedir. Çanak çömlekler az veya orta derecede perdahlanmıştır. Pişirme esnasında meydana gelen oksitlenmeden dolayı üç parçanın kesitinde kalın koyu renkli

⁹¹ A. Fokke vd., *a.g.m.*, s.53.

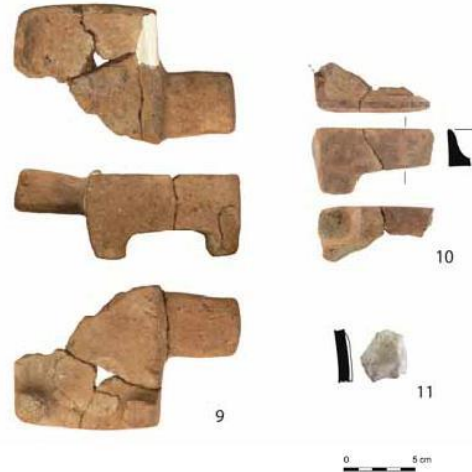
⁹² A. Fokke vd., *a.g.m.*, s.54.

⁹³ A. Fokke vd., *a.g.m.*,s.55.

⁹⁴ A. Fokke vd., *a.g.m.*,s.57.

izler görülür. Dış yüzeyler genellikle koyu gri, koyu grimsi kahverengi, grimsi kahverengi, açık kahverengimsi gri ile soluk kahverengi ve açık sarımsı kahverengi arasında değişmektedir. Tipik renkler açık kahverengi ve kahverengidir. İç yüzeyler genellikle kap dış yüzey rengi ile aynı veya dış yüzey renginin iki ton daha koyusudur.⁹⁵

Kap formları arasında açık, derin kaseler ve yarı küresel kaseler mevcuttur. VIe evresinde özel formlar arasında dört ayaklı kutular yer almaktadır (*Bkz. Levha 2*). Bu örnekte herhangi bir bezeme saptanamamıştır. Tek çıkıntı kulpları bu form için tipiktir ve en erken örneği temsil etmektedir. Bir diğer özel form 13 cm. çapında düz disk şeklinde bir kapaktır. Kapağın yanında bulunan çıkıntı 11 cm çapında bir daire oluşturmaktadır (*Bkz. Levha 3*). Ele geçen parçalar arasında muhtemelen bir kapağın kulbu olabilecek bir parça bulunmuştur. Aynı gruptan gelen büyük bir kulp, Barçın seramik kapaklarının erken bağlamlarının anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. VIe evresinde tek bir bezemeli parça üzerinde yılan benzeri sığ aplikler tespit edilmiştir (*Bkz. Levha 4*).⁹⁶

Levha 2: Barçın Höyük'ten Ele Geçen Özgün Çanak Çömlek Parçaları.⁹⁷

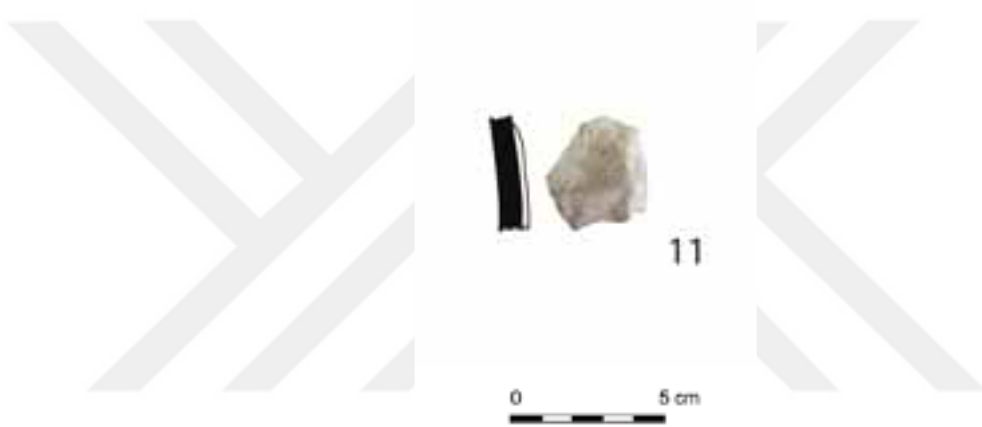
⁹⁵ A. Fokke vd., *a.g.m.*, s.61.

⁹⁶ A. Fokke vd., *a.g.m.*, s.62.

⁹⁷ A. Fokke vd., *a.g.m.*, s.84.

Levha 3: Barçın Höyük'ten Ele Geçen Disk Şeklindeki Kapak Formu.⁹⁸

Levha 4: Barçın Höyük'ten Ele Geçen Aplik Bezeme.⁹⁹

Barçın Höyük yerleşiminden elde edilen çanak-çömlekler üzerinde yapılan gözlemler, çömleklerin kullanım işlevleri ile ilgili birkaç hususa işaret etmektedir. Ele geçen dip parçalarının genellikle alt kısımlarında yüzey aşınması, çizikler ve perdahlamadan kaynaklı aşınma izleri ve diplerin iç kısımlarında yıpranma izleri mevcuttur. Ayrıca diplerin dış alt kısımlarında da izler gözlemlenmektedir. Bir adet daralan ağızlı çömleğin iç ağız bölgesinde leke izleri tespit edilmiş (*Bkz. Levha 5*) ve bazı dip parçalarının iç yüzeylerinde çatlaklar gözlemlenmiştir. Bu aşınma izleri, çanak çömleklerin ısıya tabi tutulduğuna işaret etmektedir. Bunlara ek olarak, ağızların geniş olması, çanak çömleklerde istikrarı sağlamaya özen gösterme ve kaplardaki

⁹⁸ A. Fokke vd., *a.g.m.*, s.84.

⁹⁹ A. Fokke vd., *a.g.m.*, s.84.

sağlam kulpların varlığı, elde edilen erken çanak-çömleklerin ana işlevlerinden birinin pişirme kapları olduğunu düşündürmektedir.¹⁰⁰

Levha 5: Barçın Höyük'deki Çanak Çömlek Parçasının İç Ağız Bölgesindeki Leke İzi.¹⁰¹

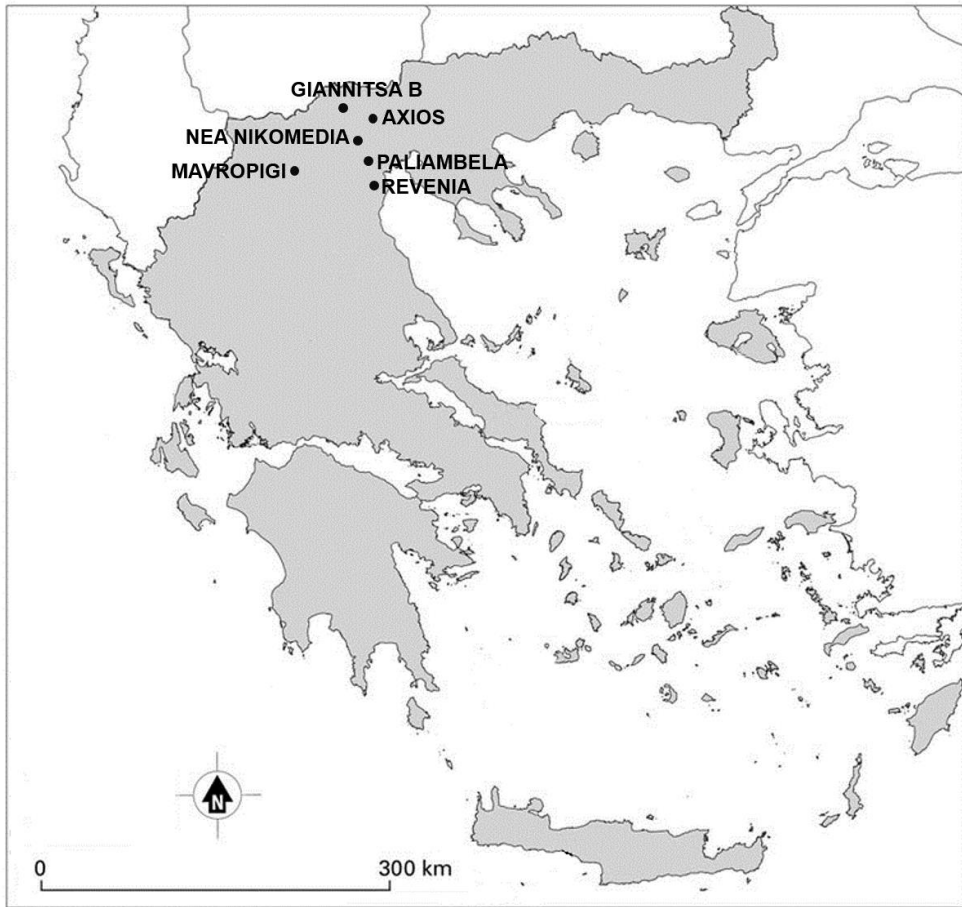
¹⁰⁰ A. Fokke vd., *a.g.m.*, s.62.

¹⁰¹ A. Fokke vd., *a.g.m.*, s.84.

2.3. Kuzey Yunanistan (Makedonya Kesimi)

Kuzey Yunanistan Makedonya Bölgesi'nde erken çanak çömleklerin başlangıç tarihi M.Ö. 6600 olarak tespit edilmiştir ve erken çanak çömlek üretiminin M.Ö. 6400'e kadar devam ettiği görülmektedir.

Bu bölgede kazısı yapılan Neolitik yerleşimler arasında Mavropigi-Filoatsari, Paliambela-Kolindrou, Revenia Korinos, Nea Nikomedia, Axios ve Giannitsa B yerleşimleri bulunmaktadır (*Bkz. Harita 3*).

Harita 3: Kuzey Yunanistan Neolitik Yerleşimleri.

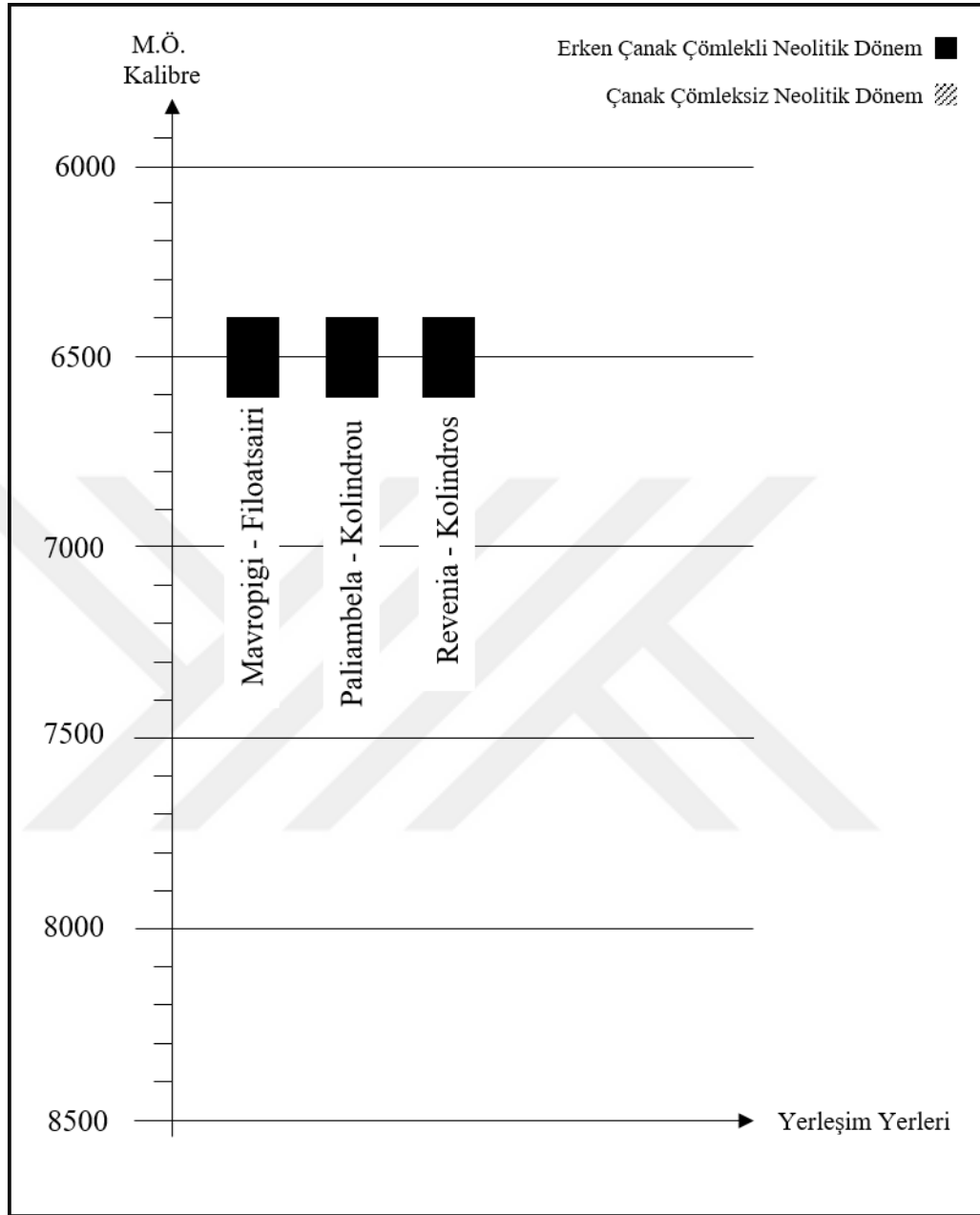
Kuzey Yunanistan Bölgesi'nde incelenen ve Neolitik Dönem'in ilk evresine tarihlendirilen yerleşimler arasında Mavropigi-Filoatsari, Paliambela-Kolindrou, Revenia Korinos yerleşimleri yer almaktadır.

Kuzey Yunanistan'da incelenen erken tarihli çanak-çömlekler Mavropigi, Paliambela ve Revenia yerleşimlerinden elde edilmiştir. Radyokarbon tarihleri

doğrultusunda her üç yerleşimde de M.Ö. 6600 yıllarında¹⁰² EN dönemin başladığı belirtilmektedir. Bu bilgiler ışığında Kuzey Yunanistan'da erken çanak çömleklerin başlangıç tarihinin yak. M.Ö. 6600-6400 yılları arasına tarihlendirildiği görülmüştür (Bkz. Grafik 3).

¹⁰² Mavropigi-Filotsairi için Bkz.: G. Karamitrou-Mentessidi vd., "Early Neolithic Settlement of Mavropigi in Western Greek Macedonia", *Eurasian Prehistory* 12 (1-2), 2015, s.58.; Paliambela-Kolindrou için Bkz.: D. Urem-Kotsou vd. (2015a), *a.g.m.*, s.1-3.; Revenia-Korinos için Bkz.: D. Urem-Kotsou vd., (2015a), *a.g.m.*, s.2.

Grafik 3: Kuzey Yunanistan Bölgesi Neolitik Yerleşim Yerleri Zaman Çizelgesi.

Araştırma konumuz dâhilinde Kuzey Yunanistan'da görülen en erken çanak-çömlekleri veren ve M.Ö. 6600-6400 tarih aralıklarında yer alan Mavropigi-Filoatsari, Paliambela-Kolindrou ve Revenia Korinos yerleşimleri ele alınmıştır.

2.3.1. Paliambela-Kolindrou

Paliambela-Kolindrou yerleşimi günümüzde Pieria sınırları içerisinde bulunmaktadır.¹⁰³ Paliambela yerleşimi Pier Kıyısı yakınlarında dağlık bir bölgede yer almaktadır (*Bkz. Harita 3*).¹⁰⁴

Paliambela yerleşimindeki Neolitik Dönem'e tarihlenen kültür tabakasının 3 m.'den fazla olduğu ifade edilmektedir. Erken Neolitik Geç/Erken Neolitik ve Orta Neolitik olarak adlandırılan üç tabaka saptanmıştır. En erken tabakaya ait bulgular ana kayaya oyulmuş çukurlardan gelmektedir.¹⁰⁵

DÖNEM	TARİH
Orta Neolitik Dönem	-
Geç-Erken Neolitik Dönem	-
Erken Neolitik Dönem	Yak. M.Ö. 6600-6400

Tablo 5: Paliambela-Kolindrou Stratigrafisi.¹⁰⁶

Çalışmamız kapsamında incelenen Paliambela Kolindrou yerleşiminden elde edilen Erken Dönem'e ait çanak-çömlekler M.Ö. 6600-6400 yılları arasına tarihlenmektedir. Erken Neolitik Dönem'e ait çanak çömlekler çukurlardan gelmektedir ve sadece 4 adet impresso ve kahve üzeri kırmızı boya bezemeli çanak çömlek parçası mevcuttur.¹⁰⁷

Paliambela yerleşiminde açığa çıkarılan erken tarihli çanak-çömleklerin organik (saman) katkılı olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁸ Yüzey renkleri çoğunlukla koyu renkte olup iyi şekilde perdahlanmış, nadiren astarlanmıştır. Nadiren uygulanan astar

¹⁰³ D. Urem-Kotsou vd. (2015a), *a.g.m.*, s.325.

¹⁰⁴ V. Dimitrios, *Ceramics from Makriyalos II, Northern Greece; Vol 1*, (Sheffield Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2009, s.30.

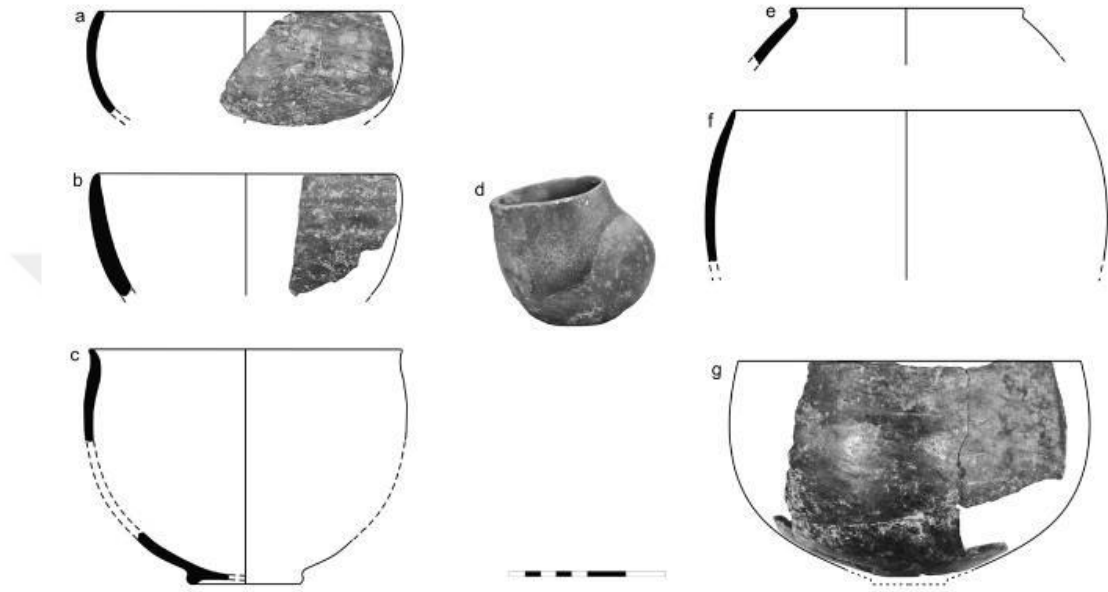
¹⁰⁵ D. Urem-Kotsou vd. (2015a), *a.g.m.*, s.1-3.

¹⁰⁶ D. Urem-Kotsou vd. (2015a), *a.g.m.*, s.1-3.

¹⁰⁷ D. Urem-Kotsou vd. (2015a), *a.g.m.*, s.2.

¹⁰⁸ D. Urem-Kotsou vd. (2015a), *a.g.m.*, s.2.

genellikle kırmızı veya kahve tonlarındadır.¹⁰⁹ Çanak-çömlek formları 18-30 cm çapında açık, yarı küresel, küresel ve konik gövdeli kaplardan oluşur (*Bkz. Levha 6*). Kapalı formlar ve çanak-çömlekler üzerinde bulunan delikli kulplar nadirdir. Dipler genellikle düz ve halka şeklindedir.¹¹⁰

Levha 6: Paliambela-Kolindrou Erken Çanak Çömlek Formları.¹¹¹

Elde edilen çanak-çömleklerin işlevi ile ilgili tüketim ve teşhir amaçlı kullanılabileceği ifade edilirken ateşte kullanıldığına dair herhangi bir iz olmadığı belirtilmektedir. Ayrıca bazı açık formlara sahip çanak-çömleklerin iç kısmında beyaz renkte bir kaplama/astar varlığından söz edilmektedir. Bu uygulama muhtemelen kullanım amacı ile ilgilidir. Fakat net sonuçlara ulaşılması için çalışmaların devam ettiği vurgulanmaktadır.¹¹²

¹⁰⁹ T. Papadaku vd., "The Early Neolithic Pottery from the site Paliambela Kolindrou", *To Arxaiologiko Ergoston Makedoniakai Stē Thrakē* 25, 2011, Θεσσαλονίκη (Selanik), 2015, s.158.

¹¹⁰ T. Papadaku vd., *a.g.m.*, s.157,158.

¹¹¹ T. Papadaku vd., *a.g.m.*, s.158

¹¹² D. Urem-Kotsou vd., (2015a), *a.g.m.* s.3.

2.3.2. Revenia-Korinou

Revenia-Korinou, Yunan Makedonya'sındaki Pieria bölgesinin kuzeyinde yer almaktadır (*Bkz. Harita 3*). Revenia düz bir yerleşimdir ve iskan dönemleri EN Dönem'den başlayarak Geç Bronz Çağı'na kadar gitmektedir.¹¹³

Revenia yerleşimindeki mimari yapı kalıntıları kazılan alanın doğu kesiminde saptanmıştır. Mimari yapı kalıntıları arasında farklı boyut ve şekillere sahip 86 çukur, 3 hendek ve kazık delikleri saptanmıştır.¹¹⁴ Saptanan çukurlar çeşitli hususlar ve kullanım amaçları doğrultusunda farklılık göstermektedir. Saptanan çukurlar, içerisindeki materyal kültür doğrultusunda sınıflanmış, çanak çömlek çukuru, az sayıda buluntuya sahip çukur ve mimari kalıntı içeren çukur olarak isimlendirilmiştir. Çanak çömlek çukurları 7, 11, 26 ve 34 numaralı çukurlardır. 7, 11 ve 34 olarak adlandırılan çukurlar, alanın doğu kesiminde yer alırken 26 numaralı çukur alanın orta kesiminde tespit edilmiştir.¹¹⁵

Revenia yerleşiminden elde edilen erken tarihli çanak-çömlekler M.Ö. 6600-6400 yılları arasına tarihlendirilmektedir.¹¹⁶ Erken döneme ait çanak çömleklerin organik (saman) katkılı olduğu belirtilmektedir. Özellikle, 7 ve 34 numaralı çukurlardan açığa çıkarılan çanak çömleklerin basit ağızlı ve açık formlara sahip küçük ya da orta boyutlarda kaplar oldukları ifade edilmektedir (*Bkz. Levha 7*). Ayrıca delikli kulplar ve düz ya da halka dipler de tespit edilmiştir. Çanak çömlekler açık yüzey rengine sahip ve monokromdur. Parçalar üzerinde bezeme nadirdir. Kırmızı veya kırmızımsı boya bezeme, baskı bezeme ve barbotin bezemeli çanak-çömlekler stratigrafik kanıtlara dayanarak az oranda ele geçse de, nadir olarak bezenmiş çanak çömleklerin çukurların üst seviyelerinden geldiği düşünülmektedir.¹¹⁷ Çanak çömlek iyi perdahlandığı ve nadiren astarlandığı tespit edilmiştir. Astarlanmış çanak

¹¹³ G. Kotzamani, A. Livarda, "People and Plant Entanglements at the dawn of agricultural practice in Greece. An Analysis of the Meosolithic and Early Neolithic archaeobotanical remains", *Quaternary International*, Vol: 496, 10 December 2018, s.80-85.

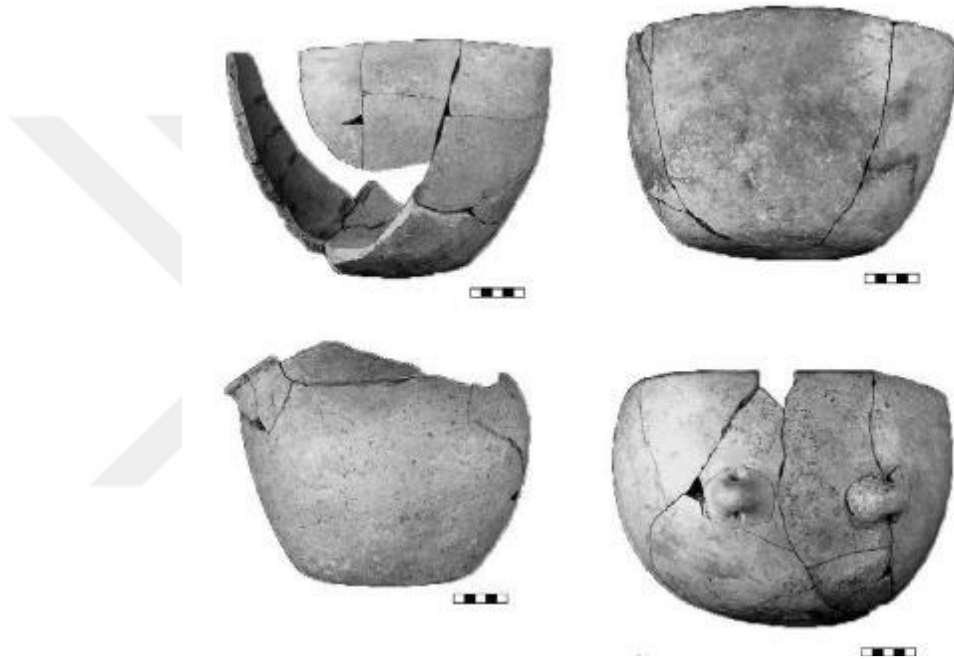
¹¹⁴ G. Kotzamani, A. Livarda, *a.g.m.*, s.80-85.

¹¹⁵ D. Urem-Kotsou vd., (2015b), *a.g.m.*, s.163,164.

¹¹⁶ D. Urem-Kotsou vd., (2015a), *a.g.m.*, s.2.

¹¹⁷ D. Urem-Kotsou vd., (2015b), *a.g.m.*, s.172.

çömlekler kırmızı astarlıdır.¹¹⁸ Genel olarak mineral katkılı Teselya Erken Neolitik çanak çömleklerinin aksine, Makedonya'daki Erken Neolitik Dönem'e tarihlendirilen yerleşimlerden elde edilen çanak çömleklerin, hamuruna bitkisel veya deniz kabuğu parçacıkları eklenmiştir. Deniz kabuğu parçalarının eklenmesi yerleşimlerin denize yakınlığı ile ilişkilendirilmektedir.¹¹⁹

Levha 7: Revenia Yerleşimi Erken Çanak Çömlek Formları.¹²⁰

2.3.3. Mavropigi – Filotsairi

Mavropigi-Filotsairi yerleşimi Ptolemaida ovasında 670-750 m yükseklikte, Vermilo ve Askion Dağları arasında Kitrini Limninin eski bataklık alanının yakınında yer almaktadır (*Bkz. Harita 3*). Kazı çalışmaları sonucunda 4000 m²'lik bir alan açığa çıkarılmıştır. Yerleşimde Geç Neolitik, Roma ve Helenistik dönemlere tarihlenen

¹¹⁸ D. Urem-Kotsou vd., "Pottery and Stylistic boundaries. Early and Middle neolithic pottery in Macedonia", (Ed.) Evangelia Stefani, vd., *A Century of Research in Prehistoric Macedonia 1912-2012*, Archaeological Museum of Thessaloniki, Thessaloniki, 2014, s.507.

¹¹⁹ D. Urem-Kotsou vd., (2015a), *a.g.m.*, s.3.

¹²⁰ D. Urem-Kotsou vd., (2015b), *a.g.m.*, s.167

malzeme bulunmasına rağmen kazının odak noktası M.Ö. 6590-6450/6200-6010 arasına tarihlendirilen Erken Neolitik tabakalar üzerindedir.¹²¹

Mavropigi’de Erken Neolitik Dönem’e tarihlendirilen üç tabaka saptanmıştır.

DÖNEM	EVRE	TARİH
EN I	Erken Çanak Çömlek / Erken Monokrom	M.Ö. 6600-6400
EN II	Erken Boyalılar / Gelişmiş Monokrom	M.Ö. 6400-6200
EN III	Pre-Sesklo	M.Ö. 6200-6000

Tablo 6: Mavropigi – Filotsairi Stratigrafisi.¹²²

Yapılan C14 çalışmaları sonucunda Erken Neolitik I M.Ö. 6600-6400, Erken Neolitik II M.Ö. 6400-6200 ve Erken Neolitik III M.Ö. 6200-6000 yılları arasına tarihlendirilmektedir.¹²³

Erken Neolitik I’de açığa çıkarılan mimari yapı 25 m² büyüklüğünde, kil tabanlı, içinde yuvarlak ocak bulunan iki odalı merkezi bir yapıdır.

Kazı sırasında çanak çömlekler yüzey buluntusu da dâhil olmak üzere sistematik bir şekilde toplanmıştır. Merkezi yapıda bulunan çanak çömlekler 76 parçadan oluşmaktadır. Erken Dönem’e tarihlendirilen çanak-çömlekler bitkisel (saman) katkılı¹²⁴ olup monokrom parçalar ile karakterize edildiği ifade edilmektedir. Erken Dönem’e tarihlendirilen çanak çömlekler arasında impresso bezemeli parçalara

¹²¹ L. Bonga, *a.g.m.*, s.375.

¹²² G. Karamitrou-Mentessidi vd., *a.g.m.*, s. 58.

¹²³ L. Bonga, *a.g.m.*, s. 376.

¹²⁴ L. Bonga, *a.g.m.*, s. 382.

rastlanmıştır¹²⁵ (Bkz. Levha 8). Bu parçalar Ege için en erken impresso bezeme örnekleri olarak gösterilebilir.

Levha 8: Mavropigi-Filotsairi Yerleşimi İmpresso Bezemeli Parçalar.¹²⁶

Mavropigi yerleşiminde ele geçen erken çanak çömleklerin formu ile ilgili bilgilere Karamitrou-Mentessidi, vd. (2015) çalışmasında yer alan levhadan ulaşılmıştır. Erken çanak çömleklerin düz ve halka dipli, delikli kulplu ve yüzey renklerinin de kırmızı tonlarda monokrom olduğu, çalışmada *Fig.31* olarak verilen levhada açıkça görülmektedir (Bkz. Levha 9).¹²⁷

¹²⁵ G. Karamitrou-Mentessidi vd., *a.g.m.*, s.60.

¹²⁶ G. Karamitrou-Mentessidi vd., *a.g.m.*, s.61.

¹²⁷ G. Karamitrou-Mentessidi vd., *a.g.m.*, s.59.

Levha 9: Mavropigi-Filotsairi Yerleşiminden Elde Edilen Erken Monokrom Çanak Çömlek Parçaları.¹²⁸

Mavropigi Filotsairi yerleşiminden elde edilen çanak-çömleklerin günlük ihtiyaçlar (pişirme, servis depolama v.b.) doğrultusunda kullanıldığı düşünülmektedir.¹²⁹

2.4. Kuzeydoğu Bulgaristan

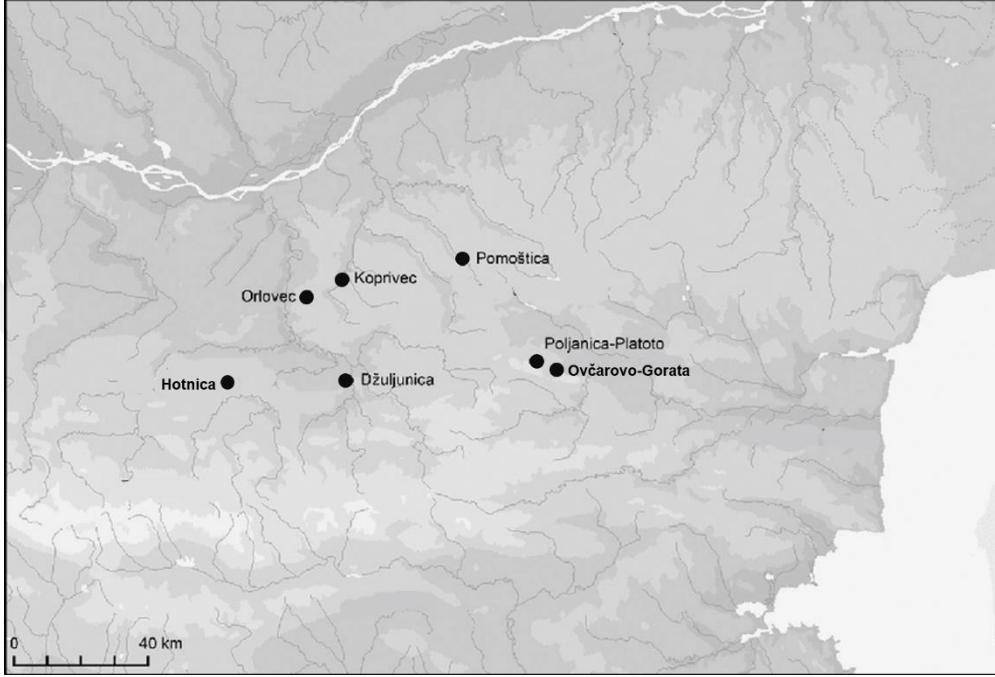
Kuzeydoğu Bulgaristan; doğu batı doğrultusunda yer alan ülkeyi kuzey güney olarak ikiye bölen Balkan dağları ile Tuna Nehri arasında yer almaktadır. Kuzeydoğu Bulgaristan Bölgesi'nde erken çanak çömleklerin ele geçtiği başlangıç tarihi M.Ö. 6400 olarak tespit edilmiştir.¹³⁰ Bu bölgede erken çanak çömlek üretiminin M.Ö. 6000/5900'e kadar devam ettiği görülmektedir.

¹²⁸ G. Karamitrou-Mentessidi vd., *a.g.m.*, s.59.

¹²⁹ G. Karamitrou-Mentessidi vd., *a.g.m.*, s.58.

¹³⁰ J. Görndorf, J. Bojadžiev, "Zur absoluten Chronologie der bulgarischen Urgeschichte. Berliner 14C Datierungen von bulgarischen archäologischen Fundplätzen", *Eurasia Antiqua* 2, 1996, s.122.

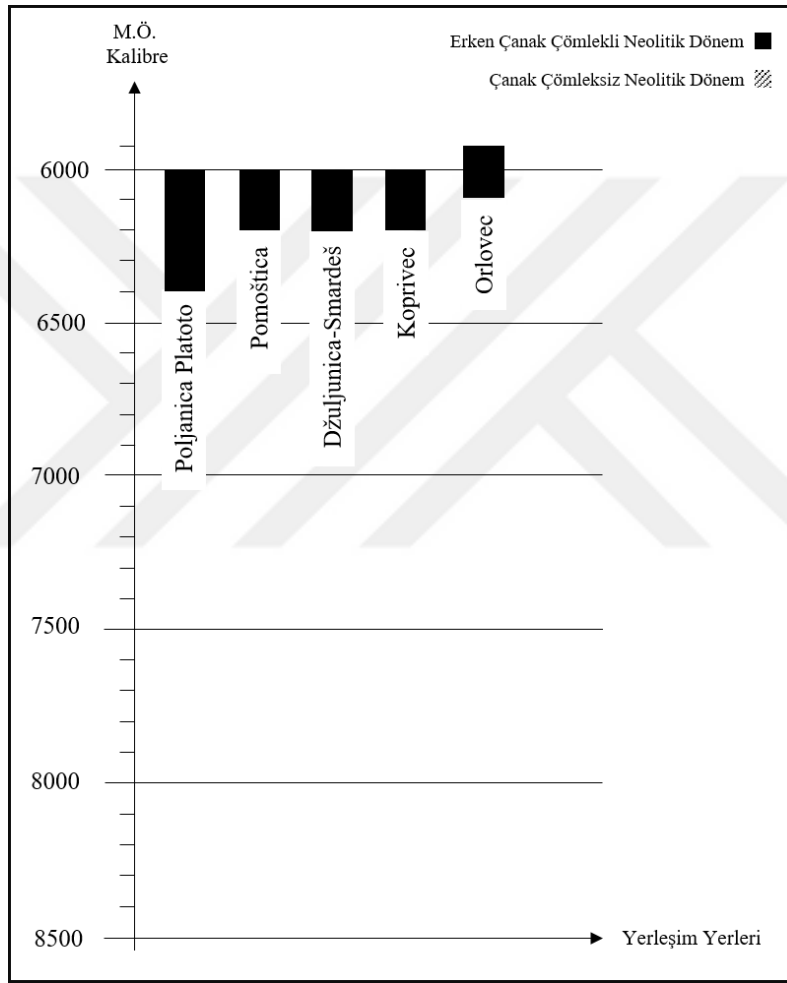
Kuzeydoğu Bulgaristan Bölgesi'nde Monokrom Evreye atfedilen ve kazısı yapılan Neolitik yerleşimler arasında Pomoštica, Koprivec, Džuljunica-Smardeš, Hotnitca, Ovčarovo-Gorata, Orlovec ve Poljanica Platoto yerleşimleri bulunmaktadır (Bkz. Harita 4).

Harita 4: Kuzeydoğu Bulgaristan Neolitik Yerleşim Yerleri.

Bulgaristan genelinde yapılan araştırmalarda çoğunlukla Güneybatı Bulgaristan ve Trakya Bölgesi'ne odaklanıldığı görülmüştür. Bu durum, Bulgaristan'daki kronoloji ve kültürel adlandırmaların adı geçen bölgeler çerçevesinde oluşmaya başlamasına neden olmuştur. Zaman içerisinde Kuzey Bulgaristan'da yapılan çalışmaların artması, Bulgaristan'ın diğer bölgelerinde çok fazla bilinmeyen ve monokrom evreye tarihlenen yerleşimleri ortaya çıkarmıştır. Bulgaristan'nın genelinde ortaya çıkan boyalı çanak çömleklerin aksine Kuzeydoğu Bulgaristan'daki yerleşimlerden elde edilen en erken çanak çömlekler Bulgaristan'daki "Monokrom Evre"nin varlığını ortaya koymuştur. Bu nedenle çalışmamızda Kuzeydoğu Bulgaristan'da yer alan Poljanica Platoto, Pomoštica, Koprivec, Džuljunica-Smardeš ve Orlovec yerleşimleri ele alınmıştır.

Çalışmamız kapsamında incelenen yerleşimler arasında çanak çömlek üretiminin en erken başladığı yerleşim yeri Poljanica Platoto olup M.Ö. 6400-6000¹³¹ yılları arasına tarihlendirilmektedir. Pomoštica, Džuljunica-Smardeš ve Koprivec yerleşimlerindeki erken çanak-çömleklerin tespit edildiği tarih aralığı M.Ö. 6200-6000¹³² iken, Orlovec yerleşiminde ise M.Ö. 6100-5900 yılları arasında¹³³ çanak-çömlek varlığından söz edilmektedir (Bkz. Grafik 4).

Grafik 4: Kuzeydoğu Bulgaristan Bölgesi Neolitik Yerleşim Yerleri Zaman Çizelgesi.

¹³¹ J. Görndorf, J. Bojadžiev, *a.g.m.*, s.122.

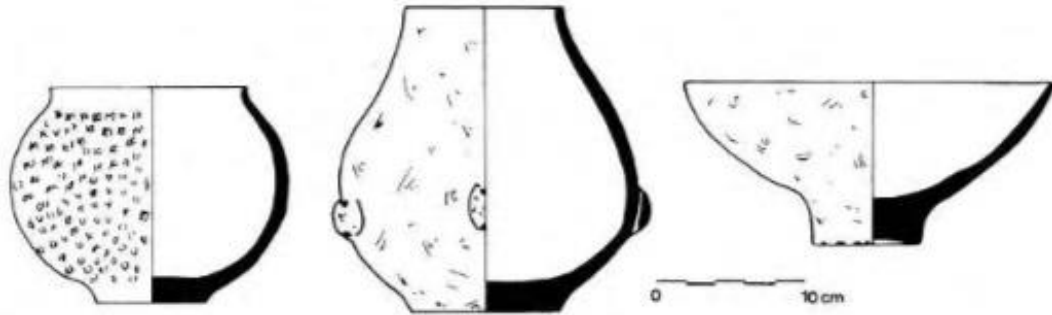
¹³² N. Elenski vd., "Shaping a Future of Painting: The Early Neolithic Pottery from Dzhulyunitca, North Central Bulgaria", *Bulgarian e-Journal of Archaeology*, Vol: 4, 2014, s.140.; Y. Boyadzhiev, "Early Neolithic Cultures on the Territory of Bulgaria", (Eds. I. Gatsov, Y. Boyadzhiev, *The First Neolithic Sites in Central/South-East European Transect*, Vol. I; *Early Neolithic Sites on the Territory of Bulgaria*, (BAR International Series), 2009, s.11.; I. Vaisov, V. Popov, "Neolitno selište Koprivec (arheologičeski proučvanija) №11", *Arheologičeski otkritija i razkopki prez 2013*, Bălgarska akademija na naukite Nacionalen arheologičeski institut s muzej, Sofia, 2014, s.50.

¹³³ N. Elenski vd., *a.g.m.*, s.140

2.4.1. Poljanica-Platoto

Kuzey Bulgaristan'da yer alan Poljanica Platoto, Balkan Dağları'nın güneyinde, Targovište yakınlarında yer almaktadır (*Bkz. Harita 4*).¹³⁴ Poljanica Platoto yerleşiminden elde edilen 4 adet radyokarbon tarihi, yerleşimi M.Ö. 6400-6000 arasına tarihlendirmektedir. Poljanica yerleşimi Bulgaristan'daki tüm Erken Neolitik merkezlerden önceye tarihlenmektedir.¹³⁵

Poljanica Platoto'dan ele geçen en erken çanak çömlekler organik ve kuvars katkılıdır. Çanak çömleklerin yüzeyleri kırmızı astarlı ve mat ağılıdır. Hamurun içerisindeki organik katkı nedeniyle yüzeyler genellikle gözenekli bir yapıya sahiptir. Tipik kap formları arasında "S" profilli kaseler, kısa boyunlu ve küresel gövdeli çömlekler, dış bükey profilli büyük kaseler ve daralan ağızlı çömlekler yer almaktadır (*Bkz. Levha 10*). Poljanica Platoto yerleşiminden ele geçen dipler, yüksek kaide şeklinde olup kulplar ise boru şeklindedir. Nadiren de olsa impresso bezemeli parçalar ele geçmiştir.¹³⁶

Levha 10: Poljanica Platoto Yerleşimi Kap Formları.¹³⁷

¹³⁴ H. Todorova, "The Neolithic, Eneolithic and Transitional Period in Bulgarian Prehistory", (Eds.) D. Bailey, I. Panayotov, Prehistoric Bulgaria, Monographs in World Archaeology 22, Madison, Prehistory Press, 1995, s.83,84.

¹³⁵ J. Görsdorf, J. Bojadžiev, *a.g.m.*, s.122.

¹³⁶ H. Todorova, "Das Frühneolithikum Nordbulgariens im Kontext des ostbalkanischen Neolithikums", in Die ersten Bauern, Zürich, 1990, s.72.

¹³⁷ H. Todorova, (1990), *a.g.m.*, s.76.

2.4.2. Pomoštica

Pomoštica Kuzeydoğu Bulgaristan'daki aynı adı taşıyan köyün yakınında yer alır (*Bkz. Harita 4*). Raiko Krauss vd. (2014) çalışmasında yer vermiş olduğu “Kuzeydoğu Bulgaristan’daki Neolitik Yerleşimlerin Karşılaştırmalı Stratigrafisi” adlı çalışmadaki tabloda, Pomoštica yerleşiminin başlangıç tarihi M.Ö. 6050 olarak¹³⁸ göstermiş fakat bu yerleşim için C14 tarihlenmesinin bulunmadığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra Elenski vd. (2014) “Kuzey Bulgaristan’ın Doğu ve Orta Bölgeleri’nde Bulunan Bazı Erken Neolitik Merkezlerin Kronolojisi” çalışmasında Pomoštica yerleşiminin üç iskan evresinin bulunduğunu ve en erken Pomoštica I evresinin M.Ö. 6200-6000 yılları arasına¹³⁹ tarihlendiğini belirtmektedir.

Pomoštica yerleşiminden elde edilen çanak çömlekler organik katlıdır. Yüzey renkleri çoğunlukla koyu kırmızı, kırmızımsı kahverengi ve koyu kahverengi tonlarındadır. Bazı çanak çömlek parçalarında astar tespit edilmiştir. Pomoštica I evresine tarihlenen çanak çömlekler sıvazlanmış ve nadiren açıklanmış olduğu ifade edilmektedir. Yaygın kap formları arasında “S” profilli yuvarlak ve omurgalı kaseler, kaplar ve boyunlu çömlekler yer almaktadır. Ayrıca ele geçen çanak çömlek parçaları üzerinde tırnak, parmak baskı ve bant gibi bezemeler tespit edilmiştir.¹⁴⁰

Pomoštica I evresinden ele geçen çanak çömleklerin sayısı ve kullanım amacı ile ilgili herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

2.4.3. Džuljunica-Smardeš

Džuljunica yerleşimi, Tuna Nehri’nin güney kolu olan Yantra Nehri havzasında, Tuna Ovası’nın kenarında, yerleşim ile aynı adlı köyün 3 km. kuzeyinde

¹³⁸ R. Krauss vd., “Beginning of the Neolithic in Southeast Europa: the Early Neolithic sequence and Absolute Dates from Džuljunica-Smardeš (Bulgaria)”, *Documenta Praehistorica XLI*, 2014, s.72.

¹³⁹ N. Elenski vd., *a.g.m.*, s.140.

¹⁴⁰ T. Stefanova, “A comparative analysis of pottery from the ‘Monochrome Early Neolithic Horizon’ and ‘Karanovo I Horizon’ and the Problems of the Neolithization of Bulgaria”, *Documenta Praehistorica XXIII*, 1996, s.15-38.

yer almaktadır (*Bkz. Harita 4*). Kazı çalışmaları neticesinde Erken Neolitik Dönem'e tarihlenen 4 ana evre saptanmıştır.¹⁴¹

Džuljunica-Smardeš yerleşiminden elde edilen en erken çanak çömlekler Dž I olarak adlandırılan evreye tarihlendirilmektedir. Dž I evresi C14 sonuçları doğrultusunda M.Ö. 6200-6000 yılları arasına tarihlendirilmiştir.¹⁴² Krauss vd. (2014) yapmış olduğu çalışmada ise Dž I ve II'nin M.Ö. 6100-5900 yılları arasına tarihlendirmekte ve Dž I ve II'nin her birinin maksimum 100 yıllık bir sürece karşılık geldiğini ifade etmektedir.¹⁴³

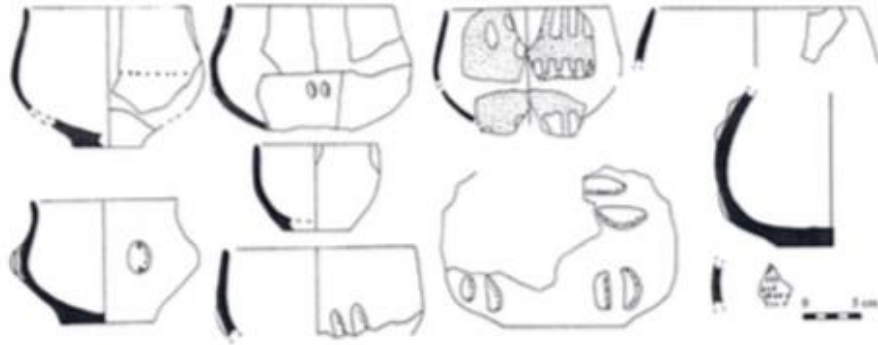
Elde edilen veriler doğrultusunda Dž I evresine tarihlendirilen en erken çanak çömlekler organik katkılı olup hem ince hem de kalın cidarlı kaplar olarak tanımlanmaktadır. Parçalar arasında kaba malların yüzey renkleri çoğunlukla koyu siyah renkte olup ince mallar ise griden kahverengiye kadar değişen renklere sahiptir. Ender olarak kırmızı ve kahverengi yüzeylere sahip çanak çömlek parçaları da açığa çıkarılmıştır. Açık ve astar uygulamasının genellikle nitelikli mallara yoğun bir şekilde uygulandığı ifade edilmektedir. DZ I'e tarihlenen çanak çömlek formları arasında küresel gövdeli kaplar tipiktir (*Bkz. Levha 11*). Bu küresel formlar arasında hafif konik ya da daralan ağızlı, "S" profilli kaseler ve açık ağızlı düz cidarlı kaseler mevcuttur (*Bkz. Levha 12*). Nadir olmakla birlikte bazı çömlek parçaların ağız kısmı çentik şeklinde oluşturulmuştur (*Bkz. Levha 13*). DZ I evresinden ele geçen düz ya da hafif kalınlaştırılmış düz dipli kaplarda, silindirik biçimli eklentiler ya da dikey ip delikli (*Bkz. Levha 18*) kaba kulplar tespit edilmiştir. Ayrıca yumrucuk benzeri tutamaklar da saptanmıştır (*Bkz. Levha 14*).¹⁴⁴

¹⁴¹ C. Bonsall vd., "Tracing the source of obsidian from prehistoric sites in Bulgaria", *Bulgarian e-Journal of Archaeology*, Vol:7, 2017, s.41.

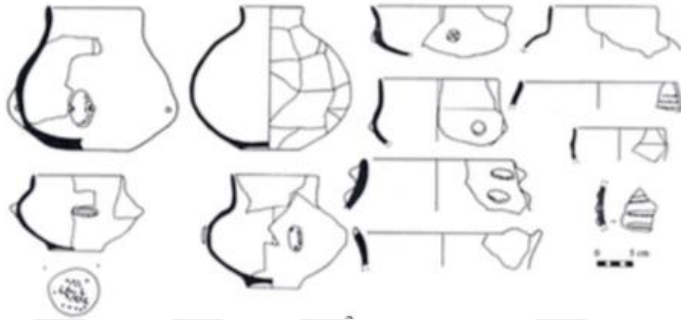
¹⁴² Y. Boyadzhiev, *a.g.m.*, s.11.

¹⁴³ R. Krauss vd., *a.g.m.*, s.72.

¹⁴⁴ N. Elenski, "Trench Excavations at Dzhulyunitsa-Smardeš Early Neolithic Site, Veliko Tarnovo Region (Preliminary Report)", *Archaeologia Sofia*, 47, 2006, s.96-117.

Levha 11: DZ I Çanak Çömlek Formları 1.¹⁴⁵

Levha 12: DZ I Çanak Çömlek Formları 2.¹⁴⁶

Levha 13: DZ I Çentikli Ağız Parçası.¹⁴⁷

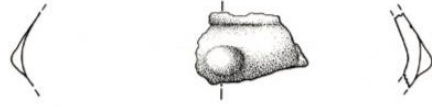
Levha 14: DZ I Dikey İp Delikli Kulp Örneği.¹⁴⁸

¹⁴⁵ N. Elenski (2006), *a.g.m.*, s.103.

¹⁴⁶ N. Elenski (2006), *a.g.m.*, s.105.

¹⁴⁷ R. Krauss vd., *a.g.m.*, s.59.

¹⁴⁸ R. Krauss vd., *a.g.m.*, s.59.

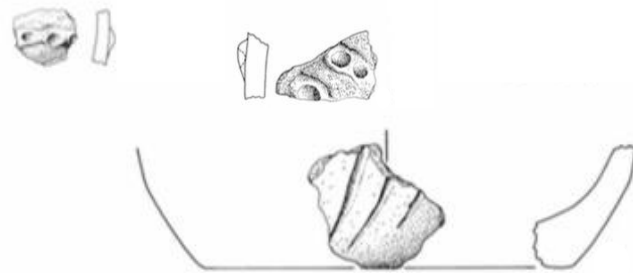

Levha 15: DZ I Yumrucuk Benzeri Kulp Örneği.¹⁴⁹

DŽ I evresine tarihlenen bazı parçalarda is izlerine rastlanılmıştır. Ele geçen çanak çömlekler arasında koyu kırmızı üzerine kırmızı, koyu yüzey üzerine sarı veya beyaz boya bezeme tespit edilmiştir. Bu boya bezeme kap yüzeyinin geniş alanlarına yayılan düz, dalgalı ve tarak motifleri şeklindedir (*Bkz. Levha 16*). Boya bezemeli mallar açığa çıkarılan grubunun %1'inden daha azına karşılık gelmektedir. Bunun yanı sıra, en erken çanak çömlekler arasında yumrular ve kazıma gibi impresso bezeme ve plastik uygulamalar mevcuttur (*Bkz. Levha 17*).

Levha 16: DŽ I Boya Bezemeli Çanak Çömlek Parçaları.¹⁵⁰

Levha 17: DŽ I Bezemeli Çanak Çömlek Parçaları.¹⁵¹

¹⁴⁹ R. Krauss vd., *a.g.m.*, s.59.

¹⁵⁰ R. Krauss vd., *a.g.m.*, s.56.

¹⁵¹ R. Krauss vd., *a.g.m.*, s.57.

Džuljunica-Smardeš yerleşiminden elde edilen en erken çanak çömleklerin kullanım amacı ve elde edilen parça sayısı ile ilgili herhangi bir veri elde edilememiştir.

2.4.4. Koprivec

Koprivec yerleşimi, Rusenski Lom adı verilen Aşağı Tuna'nın bir kolu tarafından oluşturulan vadide, Rese yerleşiminin yakınında yer almaktadır (*Bkz. Harita 4*).¹⁵² Yerleşimde 1,5 m. kalınlığında bir kültür dolgusu tespit edilmiş olup I-IV olarak isimlendirilen dört tabakaya ayrılmıştır. En altta bulunan ilk iki tabaka "Monokrom Evre"ye tarihlendirilmiştir.¹⁵³ Stefanova'ya göre üst tabakalarda az miktarda beyaz boyalı çanak çömlek açığa çıkartılmıştır.¹⁵⁴ Koprivec'teki Erken Neolitik Koprivec Kültürü M.Ö. 6200-6000 yılları arasına tarihlendirilmektedir.¹⁵⁵

Monokrom Evre olarak adlandırılan I. evredeki çanak çömlekler ince ve kaba mallar ile temsil edilmektedir. İnce mallar, ince cidarlı olup yoğun şekilde organik katkı içermektedir. İnce mallarda yüzey renkleri çoğunlukla bej, gri-bej, gri-kahve ve kırmızı tonları arasında değişmektedir. Kaba mallarda ise yüzey rengi kırmızı, kahve ve kırmızı-kahverengi arasındadır. Yüzeyler çoğunlukla açkılanmış ve parlak bir görünüme sahiptir.¹⁵⁶ Bitkisel katkılı çanak çömlekler ile karakterize olan I. evredeki kap formları arasında küresel gövdeli ve "S" profilli çömlekler bulunmaktadır. Dipler genellikle düzdür. I. evrede çoğunlukla kaba küresel forma sahip çömleklerde yatay silindirik kulpların ya da kulp benzeri çıkıntılarının yoğun olarak tercih edildiği belirtilmektedir (*Bkz. Levha 18*). En erken çanak çömlek parçaları arasında yumrucuk benzeri çıkıntılar, sokma-çıkarma ve derin kazıma bezemeye rastlanılmaktadır (*Bkz. Levha 19*).

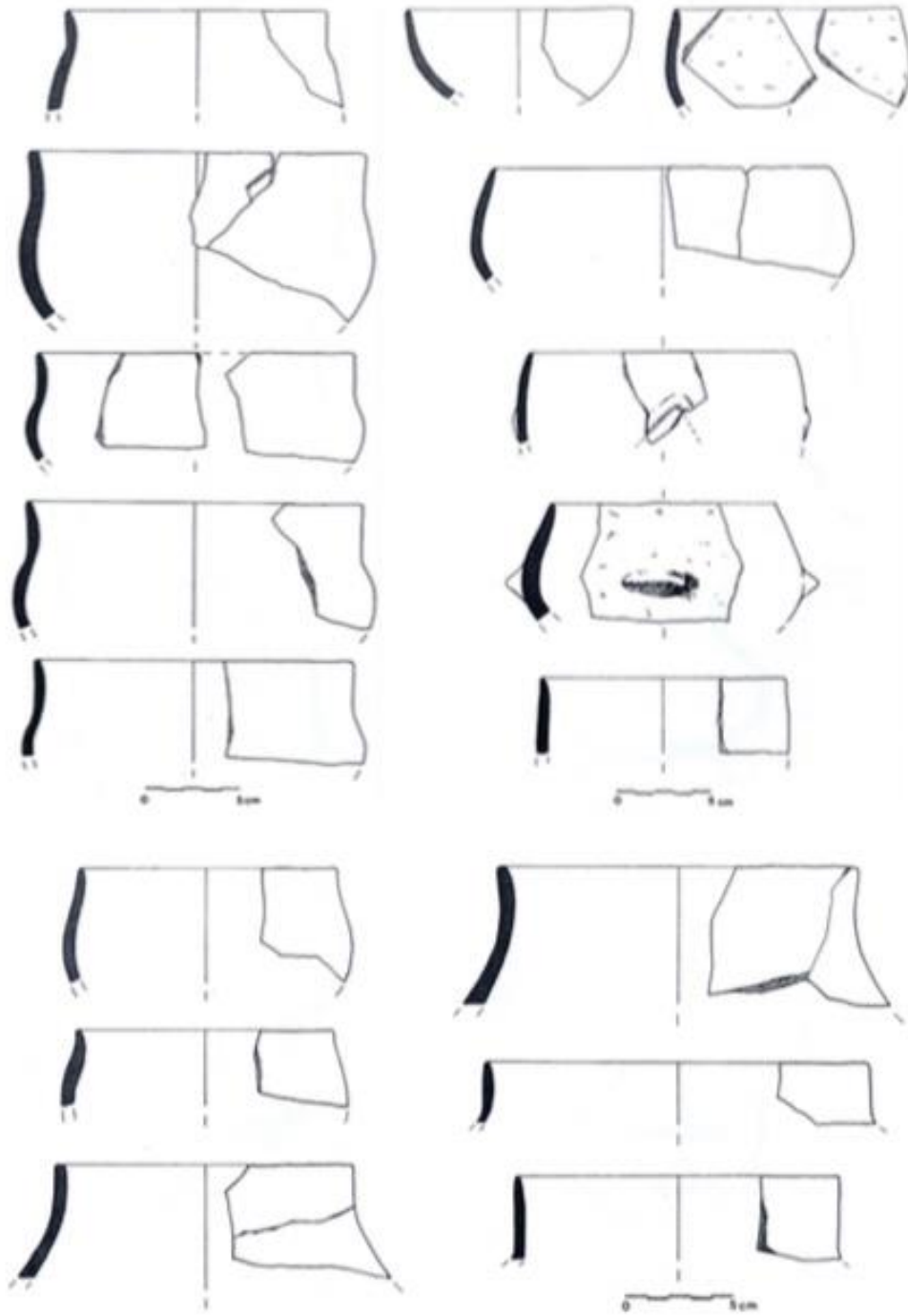
¹⁵² V. Popov, I. Vajsov, "Spasitelni razkopki na praistoriceskoto seliste kraj s. Koprivec, Obstina Bjala" *Arch. Otkritija razkopki prez 1991 g.*, 1992, s.9-11.

¹⁵³ V. Popov, *Periodizacija Cronologija na Neolitnitate i Chalkolitnitate Kulturi ot precieto na R, Rusenski Lom Russe*, 1996.

¹⁵⁴ T. Stefanova, *a.g.m.*, s.17.

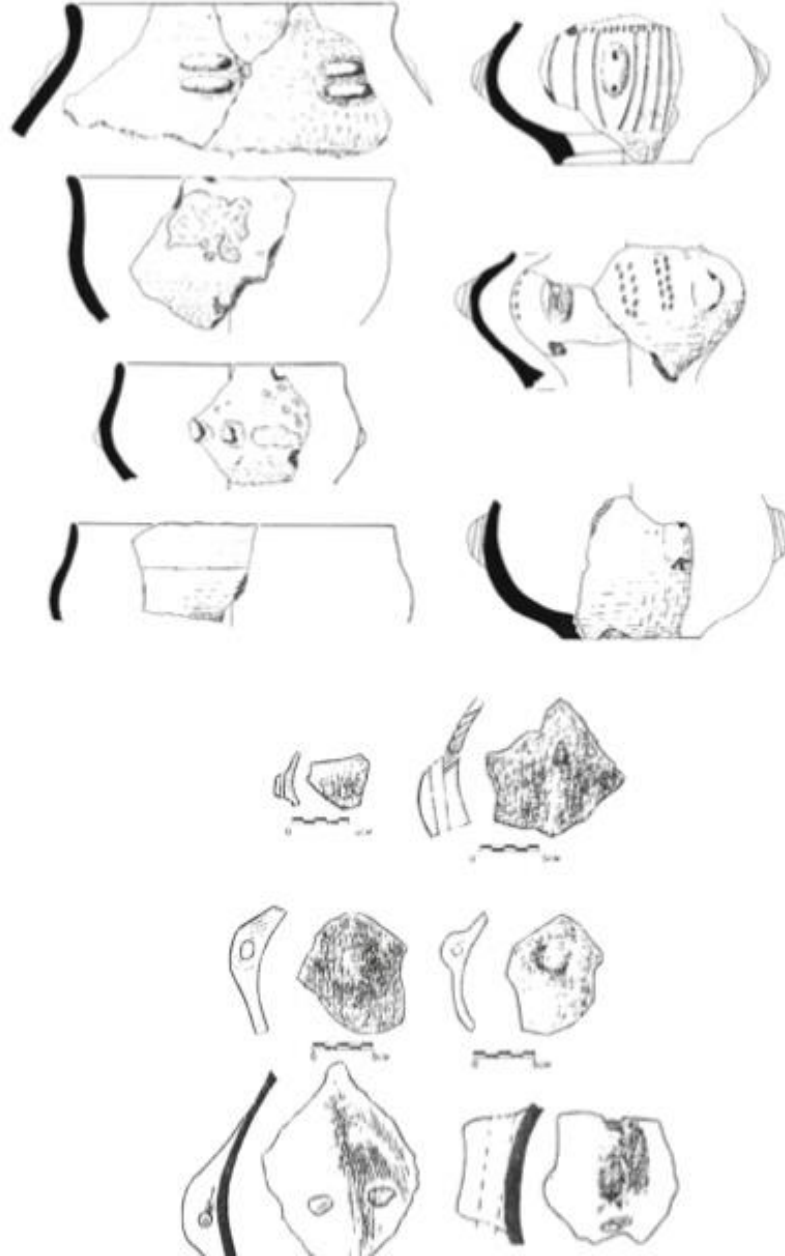
¹⁵⁵ I. Vaisov, V. Popov, "Neolitno selište Koprivec (arheologičeski proučvanija) №11", *Arheologičeski otkritija i razkopki prez 2013*, Bălgarska akademija na naukite Nacionalen arheologičeski institut s muzej, Sofia, 2014, s.50.

¹⁵⁶ T. Stefanova, *a.g.m.*, s.17.

Levha 18: Koprivec I Çanak Çömlek Formları 1.¹⁵⁷

¹⁵⁷ T. Stefanova, *a.g.m.*, s.15-38.

Levha 19: Koprivec I Çanak Çömlekler Üzerindeki Bezemeler.

2.4.5. Orlovec

Orlovec yerleşimi, Kuzey Bulgaristan'daki Rusenski Lom Nehri'nin bir kolu olan Baninski Lom Nehri'nin ikinci terasında, Orlovec köyünün yakınlarında yer alır

(Bkz. *Harita 4*).¹⁵⁸ Raiko Krauss vd. (2014) çalışmasında yer vermiş olduğu “Kuzeydoğu Bulgaristan’daki Neolitik Yerleşimlerin Karşılaştırmalı Stratigrafisi” adlı çalışmasında Orlovec yerleşiminin başlangıcı M.Ö. 6050 olarak belirtilmiş ancak bu yerleşim için C14 tarihlendirmesinin bulunmadığını belirtmiştir.¹⁵⁹ Bunun yanı sıra, E. Marinova ve R. Krauss (2014) çalışmalarındaki “Arkeobotanik Analizlerin Sonuçları” adlı Tablo 1’de Orlovec yerleşiminin Erken Neolitik Döneme tarihlendirilen erken evresini (I ve III) M.Ö. 6100-5700 arasında olduğunu belirtmişlerdir.¹⁶⁰ Ayrıca Elenski vd. (2014) çalışmasında “Kuzey Bulgaristan’ın Doğu ve Orta Bölgeleri’nde Bulunan Bazı Erken Neolitik Merkezlerin Kronolojisi” adlı çalışmasında Orlovec yerleşiminin tabakalanmasının A1, A2 ve A3 olmak üzere 3 evreden oluştuğunu ve yerleşimin en erken monokrom evresi olan A1’in A1a ve A1b olmak üzere yak. M.Ö. 6100-5900 yılları arasına tarihlendiğini belirtmiştir.¹⁶¹

Orlovec yerleşiminden elde edilen en erken çanak çömlekler “Monokrom Evre” olarak bilinen A1 tabakasından gelmektedir. A1 tabakası A1a ve A1b olmak üzere iki evreye ayrılmaktadır. A1 tabakasına ait çanak çömleklerin tümünün organik katkıya sahip olduğu belirtilmiştir.¹⁶²

A1a evresine ait çanak çömlekler oldukça parçalanmış durumdadır. Bu nedenle birkaç istisna dışında çanak çömlek formları ve alt türlerini belirlemenin oldukça zor olduğu ifade edilmektedir. Yine de A1a evresindeki çanak çömleklerin kalın ve ince cidarlı mallar ile temsil edildiği tespit edilmiştir. Kalın cidarlı kaba mallar saman katkılı olup yüzeyi genellikle pürüzlü bir görünüme sahiptir. Yüzey renkleri çoğunlukla bej, gri-bej, kahve ve kızılımsı kahve tonları arasında değişmektedir.¹⁶³ İnce cidarlı malların hamuruna ince ezilmiş midye kabuğu, salyangoz kabuğu ve şamot ilave edildiği belirtilmektedir. İnce cidarlı malların yüzeyi genellikle cilalanmış ve

¹⁵⁸ M. Templer, “What Happened to the Southern European Hunter-Gatherers at the Advent of Farming, between Western Anatolia and the Head of the Adriatic Sea (9000-4500 BC)? A Narrative Description Based on the Archaeological Records”, *Faculté des lettres et sciences humaines, Institut d’archéologie*, Doctoral Thesis, 2016, s.76.

¹⁵⁹ R. Krauss vd., *a.g.m.*, s.72.

¹⁶⁰ E. Marinova, R. Krauss, “Archaeobotanical evidence on the Neolithisation of Northeast Bulgaria in the Balkan-Anatolian context: chronological framework, plant economy and land use”, *Bulgarian e-Journal of Archaeology*, Vol:4, 2014, s.182.

¹⁶¹ N. Elenski vd., *a.g.m.*, s.140.

¹⁶² P. Stanev, *Orlovec; Neoliten Kompleks*, Faber, Veliko Trnovo, 2008, s.99.

¹⁶³ P. Stanev, *a.g.e.*, s.104

parlak bir görünüme sahiptir. Yüzey renkleri gri, siyah ve kahverengi tonları arasındadır. İnce cidarlı bazı parçalarda açık kırmızı ve koyu kahverengi tonlarında astar mevcuttur.¹⁶⁴

Orlovec A1b evresindeki çanak çömleklerin cidarları orta kalınlıktadır. Kapların dış yüzeyleri pürüzlü ve yuvarlak, iç yüzeyleri ise pürüzsüz bir görünüme sahiptir. Bazı parçaların iç yüzeyinde yanmış saman izleri mevcuttur. Yüzey renkleri arasında gri, bej, kahverengi ve kırmızımsı kahverengi tonları hâkimdir. İlk defa açık kırmızı yüzey rengi A1b evresinde tespit edilmiştir. Bazı parçaların iç yüzeyinde is izleri mevcuttur.¹⁶⁵

A1 evresine ait çanak çömlek parçaları arasında bezemeli parçalar ele geçmiştir. Bezemeler arasında kabartma bezeme, sokma-çıkarma bezeme, yatay şeritler, yumrucuk bezeme, kazıma bezeme, parmak baskı ve barbotin bezeme yer almaktadır (*Bkz. Levha 20*).¹⁶⁶

Levha 20: Orlovec A1 Evresi Bezemeli Parçalar.¹⁶⁷

¹⁶⁴ P. Stanev, *a.g.e.*, s.105.

¹⁶⁵ P. Stanev, *a.g.e.*, s.107-109.

¹⁶⁶ P. Stanev, *a.g.e.*, s.109.

¹⁶⁷ P. Stanev, *a.g.e.*, s.291.

Orlovec yerleşimindeki çanak-çömlekler arasında küresel gövdeli ve "S" profilli çömlekler bulunmaktadır. Ağızlar dışa doğru keskin ya da hafif bir şekilde eğimlidir. Bazı parçaların ağız çapları 60 cm ve 48 cm.'e kadar çıkmaktadır. Bazı ağız parçalarında ise çentik şeklinde girintiler tespit edilmiştir (*Bkz. Levha 21*). Dipler genellikle düz ya da düz halka dip şeklindedir (*Bkz. Levha 22*). Kulplar arasında tüp delikli ve ip delikli parçalar ele geçmiştir (*Bkz. Levha 23*). Ayrıca kulp benzeri eklentiler de parçalar arasında mevcuttur. Elde edilen kulpların dikey veya hafif eğimli bir şekilde yerleştirildiği ifade edilmektedir.¹⁶⁸

Levha 21: Orlovec A1 Evresi Çentikli Ağız Parçaları.¹⁶⁹

Levha 22: Orlovec A1 Evresi Dip Parçaları.¹⁷⁰

¹⁶⁸ P. Stanev, *a.g.e.*, s.105-108.

¹⁶⁹ P. Stanev, *a.g.e.*, s.272.

¹⁷⁰ P. Stanev, *a.g.e.*, s.278.

Levha 23: Orlovec A1 Evresi Kulp Parçaları.¹⁷¹

¹⁷¹ P. Stanev, *a.g.e.*, s.280.

3. BÖLÜM

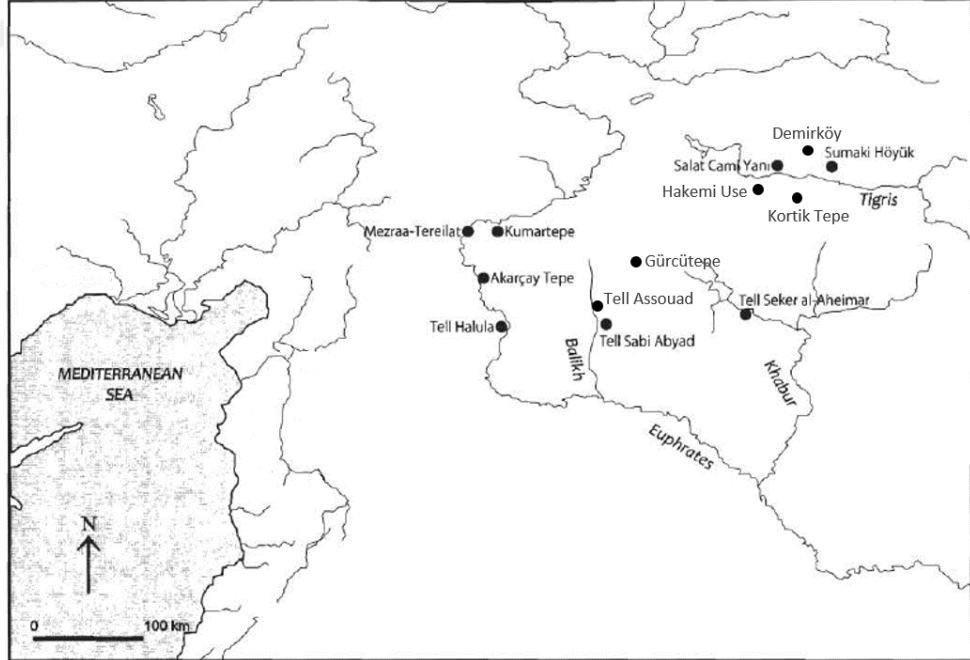
ANADOLU'DAKİ EN ERKEN ÇANAK ÇÖMLEKLER

3.1. Kuzey Mezopotamya

Dicle ve Fırat nehirlerinin arasında kalan Mezopotamya, günümüzde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden başlayıp Irak, Kuzeydoğu Suriye ve Güneybatı İran topraklarını kapsamaktadır. Kuzey Mezopotamya Bölgesi'nde erken çanak çömleklerin ortaya çıkışı M.Ö. 7000 yıllarına uzanmaktadır ve erken çanak çömlek üretiminin M.Ö. 6600 yıllarına kadar devam ettiği görülmektedir.

Kuzey Mezopotamya Bölgesi'nde erken çanak çömleklerin görüldüğü M.Ö. 7000-6600 tarihi arasında yer alan yerleşimler Akarçay Tepe, Mezraa Teleilat, Tell Sabi Abyad I, Tell Halula, Salat Cami Yanı ve Tell Seker Al-Aheimar'dır (Bkz. Harita 5).

Harita 5: Kuzey Mezopotamya Neolitik Yerleşim Yerleri.

Adı geçen yerleşimler arasında Tell Halula yerleşiminden en erken çanak çömleğin geldiği tabaka M.Ö. 7000-6600 yıllarına¹⁷² tarihlendirilmektedir. Tell Sabi

¹⁷² S. Campbell, "Absolute Dating and the Early Pottery of South-west Asia", (Ed.) Akira Tsuneki, Olivier Nieuwenhuys, Stuart Campbell, *The Emergence of Pottery in West Asia*, Oxbow Books, Oxford- Philadelphia, 2017, s.140.

Abyad yerleşimindeki erken çanak-çömleklerin tespit edildiği tarih aralığı M.Ö. 6976-6866¹⁷³ iken, Akarçay Tepe yerleşiminde ise M.Ö. 6952-6679 yıllarında¹⁷⁴ çanak-çömlek varlığından söz edilmektedir. Mezra Teleilat yerleşiminde bu tarihler M.Ö.6936-6756 yıllarına¹⁷⁵ tarihlendirilirken, Tell Seker Al-Aheimar yerleşiminden elde edilen erken dönem çanak-çömlekleri M.Ö. 6800-6700 yılları¹⁷⁶ arasına tarihlendirilmektedir. Kronolojik olarak ele aldığımız son yerleşim yeri Salat Cami Yanı olup M.Ö. 6602-6518 yılları arasında¹⁷⁷ çanak çömlek ile ilgili verilerin varlığından söz edilmektedir (*Bkz. Grafik 5*).

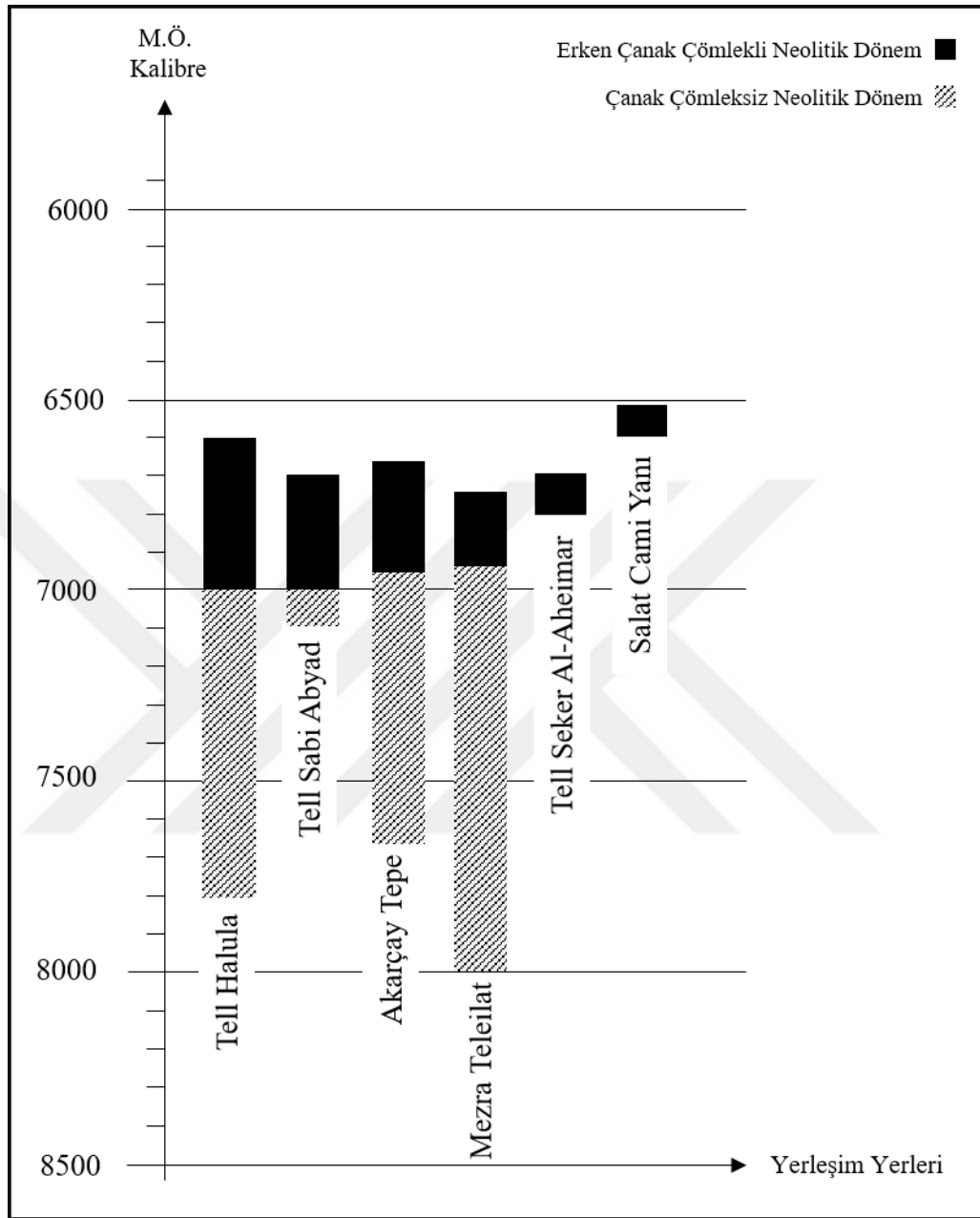
¹⁷³ S. Campbell, *a.g.e.*, s.142.

¹⁷⁴ S. Campbell, *a.g.e.*, s.139.

¹⁷⁵ S. Campbell, *a.g.e.*, s.140.

¹⁷⁶ Y. Nishiaki, M. Le Miere, "The Oldest Pottery Neolithic of Upper Mesopotamia: New evidence from Tell Seker al-Aheimar, the Khabur, Northeast Syria", *Paleorient*, 2005, s.44.

¹⁷⁷ S. Campbell, *a.g.e.*, s.146.

Grafik 5: Kuzey Mezopotamya Bölgesi Neolitik Yerleşim Yerleri Zaman Çizelgesi.

Araştırma konumuz dâhilinde, Kuzey Mezopotamya Bölgesi'nde görülen erken çanak-çömlekler veren M.Ö. 7000-6600 tarih arasında yer alan Akarçay Tepe, Mezra Teleilat, Tell Sabi Abyad I, Tell Halula, Salat Cami Yanı ve Tell Seker Al-Aheimar yerleşimleri ele alınmıştır. Bu bölümde bölge önemli su kaynağı olan Fırat ve Dicle Havzası yerleşimleri olarak 2'ye ayrılmıştır. Zira geçmiş toplumların yerleşimlerini su kaynaklarının yakınlıklarına kurdukları (elbette istisnalar

bulunmaktadır), böylece çeşitli ihtiyaçlarını bu kaynaklardan karşıladıkları bilinmektedir. Bu sebeple birçok Neolitik yerleşim Fırat ve Dicle havzasında konumlanmıştır.

3.1.1. Fırat Nehri Havzası

Orta Fırat Havzası adı verilen bölge sınırları içerisinde bulunan yerleşim farklı ekolojik nişleri kapsayan coğrafi konumu nedeni ile önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle söz konusu bölge buraya yerleşen insan toplulukları açısından oldukça verimlidir. Yapılan arkeobotanik çalışmaları sonucunda, bölgenin tarih öncesi dönemlerde ikliminin oldukça nemli olduğu tespit edilmiştir.¹⁷⁸ Dolayısıyla bu durum bölgenin bitki örtüsünün ve ağaçlık alanlarının günümüzden daha zengin olduğunu ortaya koymaktadır. Bölge kendine özgü konumu açısından değerlendirildiğinde ise, tarıma uygun ve belli kısmı sulanabilir alüvyal düzlüklere sahip olan bir çevrede bulunmaktadır.¹⁷⁹

Fırat Havzası'nda günümüz itibarıyla en erken çanak çömleğin görüldüğü yerleşim yerleri, Akarçaytepe, Mezraa Teleilat, Tell Halula ve Tell Sabi Abyad'dır.

3.1.1.1. Tell Halula

Tell Halula Kuzey Suriye'nin Cerablus Bölgesi'nde, Orta Fırat Nehri Vadisi'nin sağ kıyısında yer almaktadır (*Bkz. Harita 5*). Yerleşim yeri tek bir dere haline gelip Thisrin Barajı'na akan iki küçük mevsimsel derenin arasında konumlandırılmıştır.¹⁸⁰ Suriye sınırları içerisinde yer alan Tell Halula yerleşimi, Türkiye'nin 45-50 km güneyindedir.¹⁸¹

¹⁷⁸ B. Atlı vd. "Akarçay Tepe 2000" İlişu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları, (Eds.) N. Tuna, J. Greenhalg, J. Velibeyoğlu, *ODTÜ TAÇDAM*, Ankara, 2002, s.299.

¹⁷⁹ B. Atlı vd., *a.g.m.*, s.299.

¹⁸⁰ A. Gomez Bach, W. Cruells, M. Molist, "Sharing spheres of interaction in the 6th millennium cal. BC: Halaf Communities and Beyond", *Paléorient*, Vol. 42.2, Cnrs Editions, 2016, s.123.

¹⁸¹ M. Molist vd., "Tell Halula (Euphrates Valley, Syria): New Data From The Late Neolithic Settlement", (Eds.) O. P. Nieuwenhuyse v.d., *Interpreting The Late Neolithic of Upper Mesopotamia*, Brepols, 2013, s.443.

Kazı sonucunda 40 tabakanın tespit edildiği yerleşim yeri C14 sonuçları doğrultusunda M.Ö. 7800-5200 yılları arasına tarihlenmektedir. Bu nedenle yerleşim yerinin, Orta ve Geç Çanak-Çömleksiz Neolitik B (PPNB), Çanak-Çömlekli Neolitik Dönem (Amuq A-B ve Ön-Halaf) ve Neolitik ve Kalkolitik dönemlerini (Halaf ve Obeid kültürleri) kapsadığı anlaşılmıştır.¹⁸² Oldukça iyi korunmuş olan arkeolojik alanda 11 m’lik stratigrafik katman tespit edilmiştir.¹⁸³

TABAKA	DÖNEM	TARİH
I	Erken Pre-Halaf	M.Ö. yak. 7000-6600 (Black series ile karakterize edilir)
II	Orta Pre-Halaf	M.Ö. yak. 6600-6300
III	Geç Pre-Halaf	M.Ö. yak. 6300-6050
IV	Proto Halaf	M.Ö. yak. 6050-5900
V	Erken Halaf	M.Ö. yak. 5900-5750
VI	Orta Halaf	M.Ö. yak. 5750-5550
VII	Geç Halaf	M.Ö. yak. 5550-5300

Tablo 7: Tell Halula Stratigrafisi.¹⁸⁴

Tell Halula’nın en erken çanak-çömlek topluluğu M.Ö. 7000-6600’e tarihlenen Evre I’de bulunmuştur ve toplamda 826 parçadan oluşmaktadır. Makroskobik ve çeşitli mikroskobik analizler, kil seçiminin avantajları, katkının dikkatli kullanımı, pişirme derecesinin kontrolü ve üretim tekniklerinin gelişmişliği

¹⁸²Y. Gallet vd., “New Late Neolithic (c. 7000–5000 BC) archeointensity data from Syria. Reconstructing 9000 years of archeomagnetic field intensity variations in the Middle East” *Physics of the Earth and Planetary Interiors, Elsevier*, 2015, s. 5

¹⁸³ M. Molist vd., *a.g.m.*, s.443.

¹⁸⁴ M. Molist vd., *a.g.m.*, s.446.

hakkında bilgi vermektedir. Tell Halula'da çanak çömlekler üzerinde gerçekleştirilen petrografik analizlere göre iki farklı mal grubu oluşturulmuştur.¹⁸⁵

- a) Hamuru sadece kalsit içeren mallar; Tell Halula'nın jeolojik çevresiyle yüksek derecedeki uyumluluğu göz önüne alındığında, yerel olarak üretildikleri ön görülmektedir.¹⁸⁶
- b) Hamuru volkanik kökenli unsurlar içeren mallar; Fırat Nehri'nin oluşturduğu tortulardan yaklaşık 2 km. uzakta bulunan çökeltilerden çanak çömlek yapılabileceği göz önünde bulundurularak yerel olarak ya da uzak bir alanda bulunan killer kullanılarak üretilebileceği düşünülmektedir. Ayrıca kireç taşına ek olarak örneğin Qara Qazak Bölgesi'ndeki volkanik kayaçların varlığı çanak çömleklerin ithal olarak Tell Halula'ya gelmiş olabileceğini göstermektedir.¹⁸⁷

Petrografik analizlerle aynı zamanda hamura bitki veya ezilmiş kalsit parçaları eklendiği belirlenmiştir. Pişirme sıcaklık derecesi ile ilgili olarak yapılan çalışmalar çömleklerin 700-800 derece arasında kısmen düşük bir sıcaklıkta pişirildiğini ortaya çıkarmıştır.¹⁸⁸

Evre I'de çanak çömlekler mineral ve bitkisel katkıdır. Mineral katkı olan parçalar toplamın %72'sini oluştururken, bitkisel katkıları %28'dir. Bitkisel katkı çanak-çömleklerin varlığı daha sonraki seviyelerde önemli ölçüde artmıştır.¹⁸⁹

Bitkisel katkı çanak çömleklerin ana formları; küresel biçimli küçük kapalı çömlekler, bazen kulplu basit kapalı veya açık orta büyüklükte kaplar ve düz dipli kaplardır (*Bkz. Levha 24*). Parçaların çoğunluğunun cidar kalınlığı 11 ile 15 mm. arasında değişmektedir. Yüzeyler tamamlanamamış reoksidasyon nedeniyle siyah

¹⁸⁵ W. Cruells vd., "Akarçay Tepe and Tell Halula in The Context of the Earliest Production of Ceramics in West Asia", (Ed.) Akira Tsunaki, Olivier Nieuwenhuys, Stuart Cambell, *The Emergence Of Pottery in West Asia*, Oxbow Books, 2017, s.35

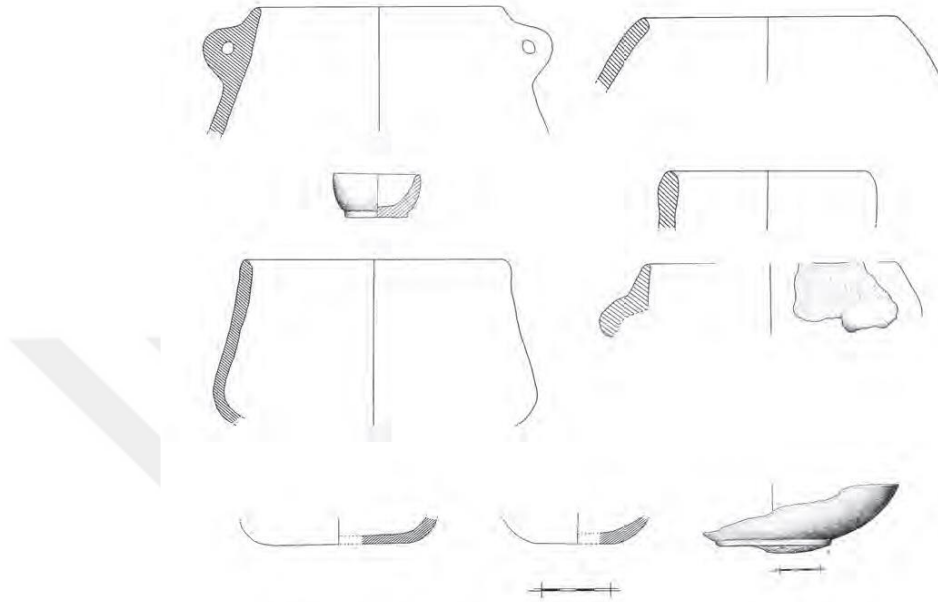
¹⁸⁶ W. Cruells, vd., *a.g.m.*, s.35

¹⁸⁷ W. Cruells vd., *a.g.m.*, s.35.

¹⁸⁸ W. Cruells vd., *a.g.m.*, s.35,36.

¹⁸⁹ W. Cruells vd., *a.g.m.*, s. 36.

veya gri özlüdür. Çoğunlukla bej, açık kahverengi veya turuncu gibi açık renkler de mevcuttur.¹⁹⁰

Levha 24: Tell Halula Bitkisel Katkılı Çanak Çömlek Formu.¹⁹¹

Mineral katkılı çanak-çömlek grubu beş ana gruba ayrılmaktadır: Pürüzsüz yüzeyli ve açık renkli, kahverengi, gri veya turuncu yüzeyli, küçük (%31.9), orta (%36.2) veya büyük (%31.9) katkılı; açık ve küçük (%32.8) ya da orta (%58) katkıya sahip çanak-çömlek parçaları; bazı koyu yüzlü açık parçalar; küçük veya orta büyüklükte kalsit parçaları içeren çanak-çömlek parçaları (Fine Black Series) ve büyük kalsit parçaları içeren çanak-çömlek parçaları.¹⁹²

X ışını floresansı, petrografik ve minerolojik analizler kalsitin bilinçli olarak eklendiğini doğrulamaktadır. Makroskobik olarak elde edilen diğer minerallerin (bazalt, kuvars ve mika) varlığı ya killerin seçilmesinden ya da kasten killere eklenmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁹³

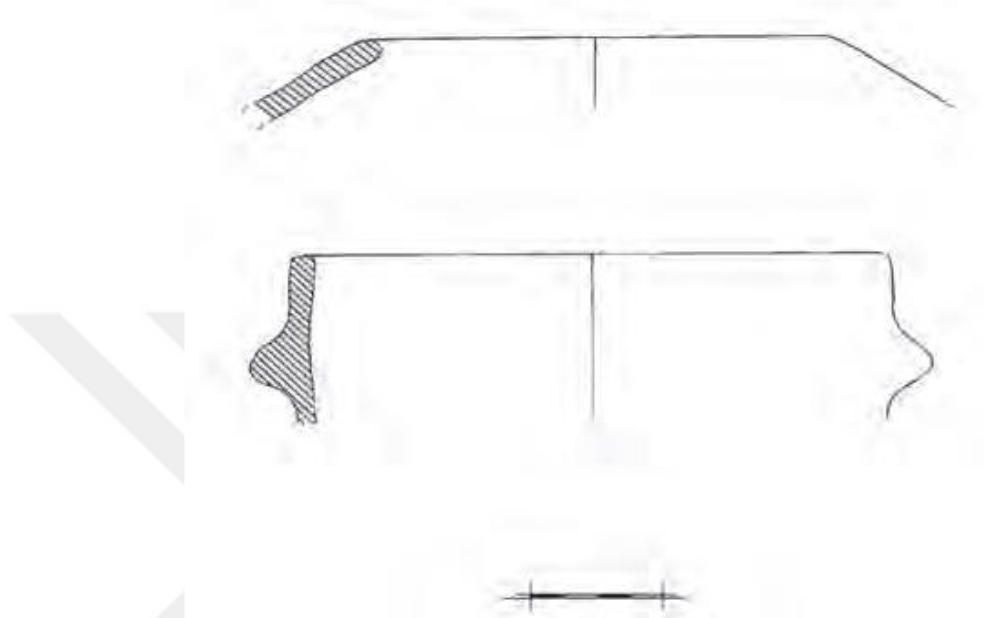
¹⁹⁰ W. Cruells vd., *a.g.m.*, s. 36-37.

¹⁹¹ W. Cruells vd., *a.g.m.*, s.36

¹⁹² W. Cruells vd., *a.g.m.*, s.37.

¹⁹³ W. Cruells vd., *a.g.m.*, s.37.

Mineral katkılı çanak-çömleklerin en karakteristik şekilleri küçük boyutlu, kapalı kâseler ve dikey, düz kenarlı, kulplu kâselerdir (*Bkz. Levha 25*). Cidar kalınlıkları 7-18 mm arasında değişmektedir.¹⁹⁴

Levha 25: Tell Halula Mineral Katkılı Çanak-Çömlek Formu.¹⁹⁵

“*Black Series*” olarak adlandırılan çanak çömlekler mineral katkılı grubun içerisinde egemendir (Evre I %52). “*Black Series*”in temel özellikleri kalsit içeren homojen bir üretilmiştir. Ayrıca karakteristik bir görünüme sebep olan siyah ve koyu gri renktedir. Bu serinin üretimi 800 °C’nin altında olan, yemek pişirmek için kullanıldığında ısıya dayanacak en iyi koşulları sağlamaktadır.¹⁹⁶ Kalsit katkıların miktarı ve boyutu göz önünde alındığında iki grubu ayırt etmek mümkündür. Bunlardan ilki toplamın %31’ini oluşturan Kaba “*Black Series*” ve ikinci grubu temsil eden toplamın %18’ini oluşturan İnce “*Black Series*”tir.¹⁹⁷

“*Black Series*” olarak adlandırılan çanak-çömlekler arasında form olarak düz kenarlı ve çapı 12-30 cm. arasında değişen açık kâseler hâkimdir. Cidar kalınlıkları 5 ile 25 mm. arasında değişmektedir. Aynı zamanda kapalı, dışbükey duvarlı küresel

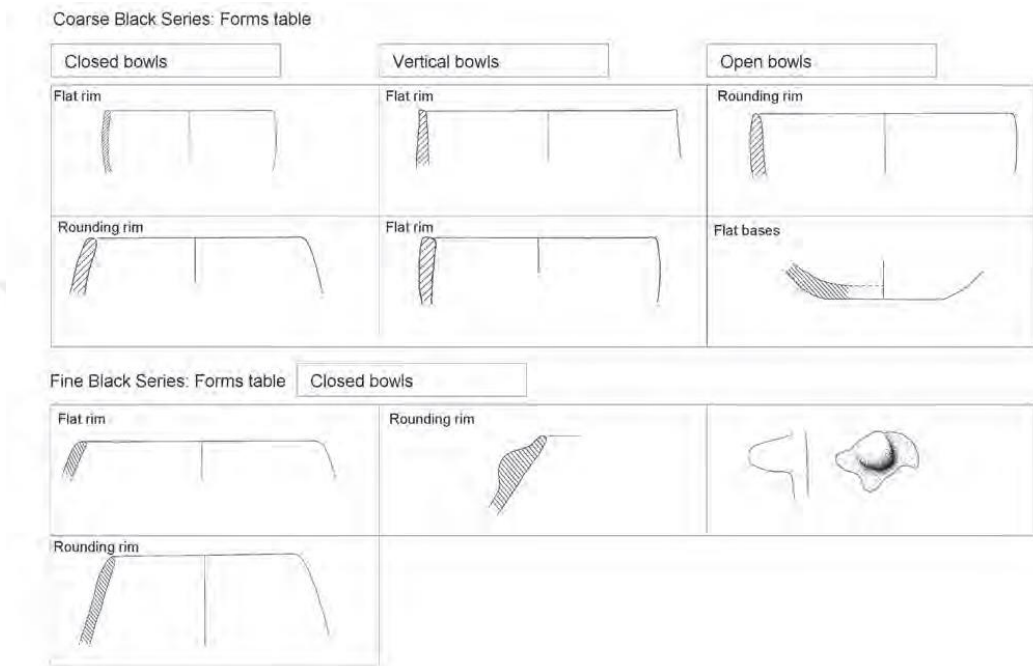
¹⁹⁴ W. Cruells vd., *a.g.m.*, s.37.

¹⁹⁵ W. Cruells vd., *a.g.m.*, s.37.

¹⁹⁶ W. Cruells vd., *a.g.m.*, s.37.

¹⁹⁷ W. Cruells vd., *a.g.m.*, s.37.

kâseler, yuvarlatılmış kenarlı, yuvarlak çıkıntılı ve kıvrılma noktası olmayan düz dipli bazı kaplar saptanmıştır (*Bkz. Levha 26*).¹⁹⁸

Levha 30: Tell Halula, Black Series Kap Formları.¹⁹⁹

¹⁹⁸ W. Cruells vd., *a.g.m.*, s.38.

¹⁹⁹ W. Cruells vd., *a.g.m.*, s.39.

3.1.1.2. Tell Sabi Abyad

Tell Sabi Abyad Türkiye-Suriye sınırının yaklaşık 30 km güneyinde Balikh vadisinde yer alır (*Bkz. Harita 5*). Tell Sabi Abyad I ve IV olarak numaralandırılan 4 küçük höyükten meydana gelmektedir.²⁰⁰

Dört prehistorik höyükten oluşan Tell Sabi Abyad'da üç höyükte kazı çalışmaları yapılmıştır (Sabi Abyad I, II, III). İçlerinden en büyüğü Tell Sabi Abyad I'dir. Tell Sabi Abyad I'de, üç derin sondajdan biri olan "Operasyon III"de en az üç yapı katından (A-12 ile A-10) en eski çanak çömlekler bulunmuştur. Benzer çanak çömlekler Tell Sabi Abyad II'de çok küçük miktarlarda ele geçmiştir. Yine benzer çanak çömlekler Tell Sabi Abyad II'de yüzeyin hemen altındaki tabakalarda saptanmıştır.²⁰¹

Tablo 8'de, Tell Sabi Abyad Erken Çanak Çömlekli Neolitik Dönem tabakalarına ait C14 tarihlerine (*Bkz. Tablo 8*) göre, Tell Sabi Abyad I'deki en erken çanak çömleklerin bulunduğu tabaka Tell Sabi Abyad III'deki en erken çanak çömleğin bulunduğu tabakalardan kısmen daha erken olarak kabul edilmektedir ve ilk çanakların çıktığı tüm seviyeler kabaca M.Ö. 7000-6700 yılları arasına tarihlenmektedir.²⁰²

²⁰⁰ J. Plug, vd., "Tell Sabi Abyad, Syria Dating of Neolithic Cemeteries", *Radiocarbon*, Vol 56, Nr 2, 2014, s.543.

²⁰¹ J. Plug vd., *a.g.m.*, s.543.

²⁰² O. P. Nieuwenhuys vd, *a.g.m.*, s.76.

Tarih Yak. M.Ö.	Dönem	Tell Sabi Abyad I – Operasyon					Tell Sabi Abyad II	Tell Sabi Abyad III
		I	II	III	IV	V		
5700	Orta Halaf			Level C-1				
5800	Erken Halaf	Level 1		Level C-2/8				
5900		Level 2						
6000	Geçiş Dönemi	Level 3	Level 1	Level B-1		Faz III		
6100	Erken Halaf	Level 4	Level 2	Level B-2				
6200		Burnt Village	Level 3	Level B-3		Faz II		
		Level 7	Level 4	Level B-4				
		Level 8		Level B-5				
6300	Erken Çanak-Çömlekli Neolitik	P-15-11		Level A-1	Level 1	Faz I		
6400				Level A-2	Level 2			
6500				Level A-3				
6600				Level A-4				
6700				Level A-5				
6800	İlk Çanak-Çömlekli Neolitik			Level A-6			Level 1	Açma H7
6900				Level A-7			Level 2	Açma H8
7000				Level A-8				
7100	Geç PPNB			Level A-9			Level 3	Açma H9
				Level A-10			Level 4	
				Level A-11				
				Level A-12				

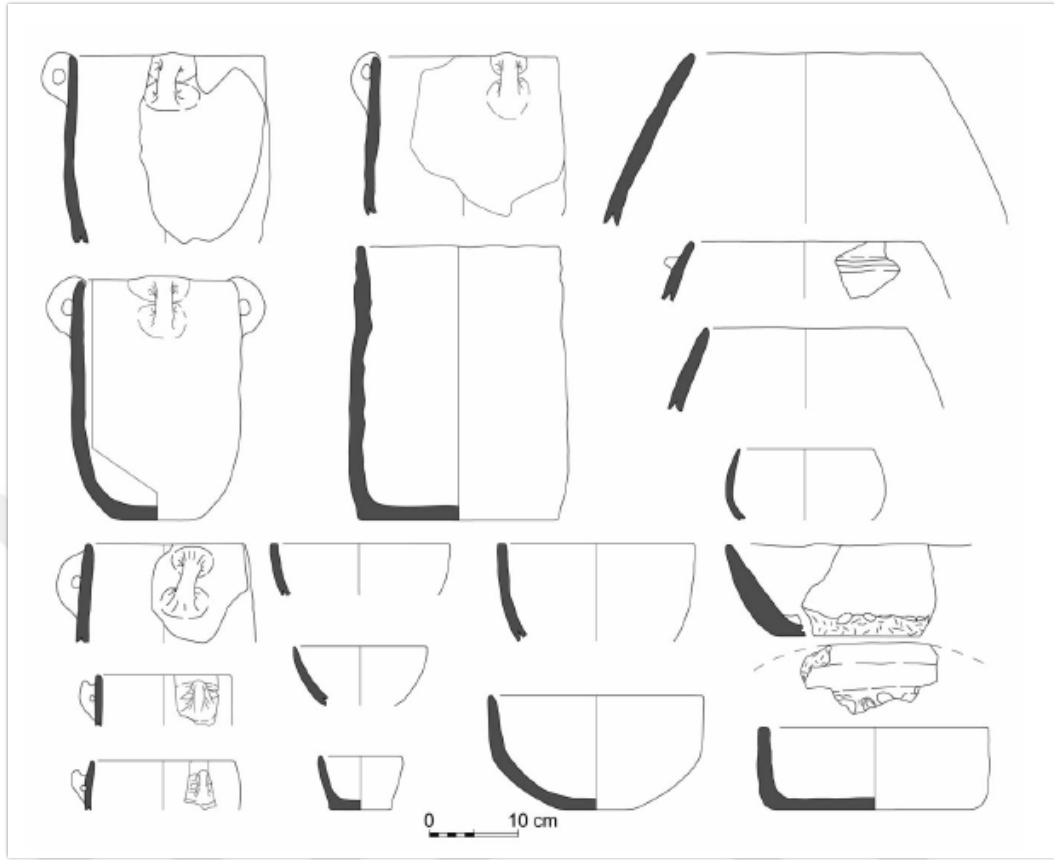
Tablo 8: Tell Sabi Abyad I Stratigrafisi.²⁰³

Erken çanak-çömlekler yoğun mineral katkı içermektedir. Bu katkının en azından bazısı bazalttır. Katkı maddelerinin bilinçli olarak kullanıldığı düşünülmektedir.²⁰⁴ Literatürde Erken Mineral Malları (EMW) olarak adlandırılan Tell Sabi Abyad'ın erken çanak çömlek formları arasında; basit dış bükey kenarlı çömlekler, düz duvarlı formlar ve kulak biçimli kulplara sahip olan çanak çömlekler mevcuttur (*Bkz. Levha 27*).²⁰⁵

²⁰³ O. P. Nieuwenhuys vd., *a.g.m.*, s.78

²⁰⁴ O. P. Nieuwenhuys vd., *a.g.m.*, s.78.

²⁰⁵ O. P. Nieuwenhuys vd., *a.g.m.*, s.78.

Levha 27: Tell Sabi Abyad I Erken Mineral Malları Kap Formu.²⁰⁶

Erken çanak çömleklerin 1/3'ünün cidarı açık renklidir. Bu durum pişirmeden kaynaklanan oksitlenmenin nötr olduğunu göstermektedir. Geri kalan 2/3'lük kısmı daha koyu renklere sahiptir. Parçalar üzerindeki yüzey renklerinde koyudan açığa doğru dalgalanmalar mevcuttur. Yüzey renklerinin çok açık kahveden sarımsı kahveye kadar uzandığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, çanak çömlekler arasında kırmızı astarlı ve boyalı parçalar da mevcuttur. Birbirine paralel ve çapraz şeritler ile tarama şeklinde motiflere nadiren de olsa rastlanır. Ayrıca bazı parçaların iç veya dış yüzeylerinde is olabilecek izlere rastlanmıştır.²⁰⁷ Bu izlere dayandırılarak bu çanak-çömleklerin pişirme kapları olabileceği düşünülmektedir.²⁰⁸

²⁰⁶ O. P. Nieuwenhuyse vd., *a.g.m.*, s.75

²⁰⁷ O. P. Nieuwenhuyse, "The Initial Pottery Neolithic at Tell Sabi Abyad, Northern Syria", (Eds.) Akira Tsuneki vd., *The Emergence of Pottery in West Asia*, Oxbow Books, 2017, s.20-22.

²⁰⁸ O. P. Nieuwenhuyse vd., *a.g.m.*, s.78.

3.1.1.3. Akarçay Tepe

Güneydoğu Anadolu bölgesinde, Şanlı Urfa ili, Birecik ilçesi, Mezraa Beldesi, Akarçay köyünün hemen batısında, Fırat'ın kolu olan ve mevsimlik kullanılan Su Deresi'nin yakınında, alçak alüvyal bir ovada yer almaktadır²⁰⁹ (Bkz. Harita 5). Akarçay Tepe yerleşmesinin Mezopotamya ve Anadolu arasındaki geçiş yolu üzerinde bulunması, iki bölge ile de kültürel bağlantı halinde olmasına neden olmuştur.

Akarçay Tepe iki ayrı höyükten oluşur. Doğu alanında, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem tabakaları açığa çıkartılmışken Batı Alanında Çanak Çömlekli Neolitik Dönem tespit edilmiştir. Her iki alanda da Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e geçiş sürecine ait tabakalar saptanmıştır. Arkeolojik bulgular ve C14 sonuçları doğrultusunda tabakalaşma Tablo 9'da verilmiştir.²¹⁰

Evre	Dönem	Tarih
I	Çanak Çömlekli Neolitik ve Geç Çanak Çömlekli Neolitik arasındaki sınır	M.Ö. 6348-6189
II	İlk Çanak Çömlekli Neolitik ve Çanak Çömlekli Neolitik arasındaki sınır	M.Ö. 6691-6540
III	İlk Çanak-Çömlekli Neolitik Başlangıcı	M.Ö. 6952-6679
IV	Geç PPNB Sonu	M.Ö. 7326-7045
V	Orta-Geç PPNB ve Geç PPNB arasındaki sınır	M.Ö. 7446-7346
VI	Orta-Geç PPNB Başlangıcı	M.Ö. 7658-7553

Tablo 9: Akarçay Tepe Kronolojisi.²¹¹

²⁰⁹ M. Özbaşaran, Miquel Molist, "Akarçay Tepe Orta Fırat'ta Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Yerleşme", (Ed.) M. Özdoğan, N. Başgelen, *Türkiye'de Neolitik Dönem*, C:1, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s.179.;

²¹⁰ Arimura vd., "Akarçay Tepe Kazısı 1999", (Eds.) N. Tuna vd., *Ilisu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, TAÇDAM, Ankara, 2001, s.313-324.

²¹¹ S. Campbell, *a.g.m.*, s.140.

Çanak Çömleksiz Neolitik (PPN) kültür katlarını stratigrafik bir boşluk olmaksızın Çanak Çömleli Neolitik Dönem'e geçiş evresi (PN) izlemektedir.²¹² III. kültür katı olan bu dönem C14 sonuçlarına göre M.Ö. 6952-6679 yılları arasına tarihlenmektedir.²¹³

Akarçay Tepe'de en erken evrelerden itibaren çanak çömlek topluluğu, yerleşimin doğu ve batı alanındaki sekiz açmada tespit edilen 417 çanak çömlek parçasından oluşmaktadır.²¹⁴ Bunların %88.97'sini (n=345) mineral katkılı parçalar ve %11.03'ünü (n=72) bitkisel katkılı mallar oluşturmaktadır. Bu parçalar içerik olarak değerlendirildiğinde, mineral katkılı çanak çömlekler ile birlikte ortaya çıkan bitki katkılı çanak çömleklerin sonraki katmanlarda hızla arttığı gözlemlenmiştir.²¹⁵ Tanımlanabilir parçalar, ağızlar (n=90 ve %21.58), dipler (n=27 ve %6.48) ve kulplardan (n=22 ve %5.28) oluşmaktadır.²¹⁶

Çanak çömleklerde katkı maddesi olarak baskın olan mineral çeşidi iri kalsit parçalarıdır (%38.13). Bunun yanı sıra kumlu iri kalsit parçaları, mika parçacıkları ile kum, küçük bazalt taneleri (%8.63) karbonatların yaygın olduğu birkaç örnek ve son aşamada hem bitki katkılı hem de karışık mineral katkılı mallar mevcuttur (*Bkz. Levha 28*).²¹⁷ Evre III.'de ele geçen mineral katkılı çanak çömlekler en eski çanak çömlek olarak nitelendirilmektedir. Bu mal grubu, hamuruna kalsit parçacıkları katılarak çok iyi bir kilden meydana getirilmiştir. Mineral katkıların boyutları 1 mm'den daha büyüktür. Bu nedenle kalsit gibi mineral katkıları hamura eklenmeden önce ezilmiş olmalıdır.²¹⁸ Çanak çömlek üretiminde belirli miktarlarda farklı mineral katkıların kullanılması, ısı değişimlerinde ortaya çıkan deformasyonları önlemek amaçlı olabilir. Bunun yanı sıra, Akarçay Tepe yerleşiminde elde edilen çanak çömlekler üzerine yapılan incelemeler doğrultusunda henüz yerel olup olmadıklarına dair veriler mevcut

²¹² Arimura vd., *a.g.m.*, s.310.

²¹³ S. Campbell, *a.g.m.*, s.139.

²¹⁴ W. Cruells vd., *a.g.m.*, s.31.

²¹⁵ W. Cruells vd., *a.g.m.*, s.31.

²¹⁶ W. Cruells vd., *a.g.m.*, s.31

²¹⁷ W. Cruells vd., *a.g.m.*, s.31.

²¹⁸ M. Özbaşaran, M. Molist, *a.g.m.*, s.185.

değildir. Fakat çanak çömlek yapımında kullanılan kilin kalitesi ve çeşitli miktarlarda mineral katkı kullanılması kil işlemede uzmanlaşıldığını gösterebilir.

Levha 28: Akarçay Tepe Çanak-Çömlek Parçaları.²¹⁹

İşçilik olarak bakıldığında, mineral katkılı toplam çanak çömlek grubunun %82'sinin özellikle dış yüzeyi olmak üzere, hem iç hem de dış yüzeyinin oldukça iyi açkılı olduğu tespit edilmiştir. Bu gruptaki geri kalan mineral katkılı çanak çömleklerin %12'sinin yüzeyinin açkılı, %2'sinin ise bazen açkılanmış Koyu Yüzlü Açkılı (DFB - Dark Face Burnish) mallar olduğu saptanmıştır. Son olarak parçaların %4'ünde ise hasarlı yüzeyler tespit edilmiştir.²²⁰ Kilin özelliklerine bakıldığında oldukça kaliteli olduğu ve çanak çömleklerin iyi pişirildiği gözlemlenmiştir.²²¹ Bu malların %68.59'u siyah özlü, %13.19'u kırmızı/turuncu özlü, %7.19'u ise turuncu ve koyu turuncu özlü çanak çömlek parçalarından oluşmaktadır.²²² Üretilen çanak çömlekler el yapımı çimdik ve sucuk-kangal tekniği ile yapılmış olup kapların cidar kalınlığı ortalama 6 mm. ile 9 mm. arasında değişmektedir.

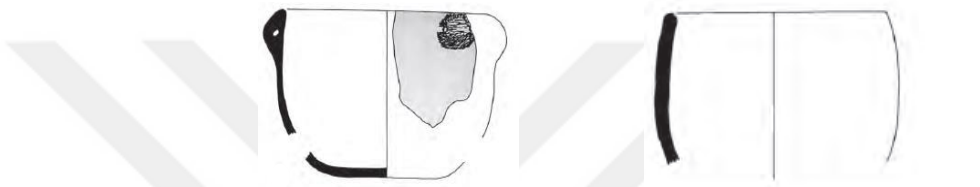
²¹⁹ W. Cruells vd., *a.g.m.*, s.32.

²²⁰ W. Cruells vd., *a.g.m.*, s.31.

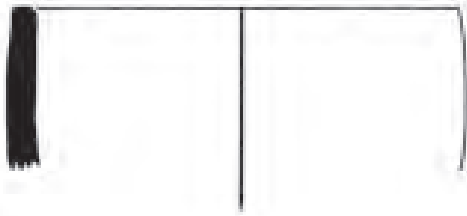
²²¹ M. Özbaşaran, M. Molist, *a.g.m.*, s. 185.

²²² W. Cruells vd., *a.g.m.*, s.32.

Form açısından ele alındığında, tam veya tümlenebilir çanak çömleklerin sayısı oldukça az olduğu²²³ için kap formları değerlendirildiğinde ağırlıklı olarak düz ve hafif yuvarlak dipli küçük daralan ağızlı çömlekler karşımıza çıkmaktadır. Bazı kapların ağız kısmına yakın ip delikli yassı kulpları mevcuttur. Bunun yanı sıra, bitkisel katkılıların formları arasında orta boy, dipleri düz, yarı küresel kaplar da tespit edilmiştir.²²⁴ Akarçay Tepe'deki en karakteristik çanak çömlek formu dikey, dış-bükey bir kâsedir (Bkz. Levha 29). Ağız kenarları çoğunlukla yuvarlaktır fakat düz ağız kenarlı olan çanak çömlekler de mevcuttur (Bkz. Levha 30).²²⁵

Levha 29: Akarçay Tepe'deki En Karakteristik Çanak-Çömlek Formu Dikey, Dış-Bükey Kâseler.²²⁶

Levha 30: Akarçay Tepe'deki Düz Ağız Kenarlı Çanak-Çömlek Formu.²²⁷

Bu ilk çanak çömleklerin işlevi tam olarak anlaşılmasa da, teknolojik özellikleri pişirme kabı olarak kullanıma uygun nitelikte ısıya dayanıklı olan birkaç örnek tespit edilmiştir. Cruells vd. (2017), bulunan kapların sayıca az olması, bu çanak çömleklerin işlevsel bir göreve sahip olmak dışında prestij malları da olabileceğini ileri sürmüştür.²²⁸

²²³ W. Cruells vd., *a.g.m.*, s.35.

²²⁴ M. Özbaşaran, M. Molist, *a.g.m.*, s. 185.

²²⁵ W. Cruells vd., *a.g.m.*, s.35.

²²⁶ W. Cruells vd., *a.g.m.*, s.34

²²⁷ W. Cruells vd., *a.g.m.*, s.34

²²⁸ W. Cruells vd., *a.g.m.*, s.33.

3.1.1.4. Mezraa Teleilat

Mezraa Teleilat yerleşimi, Şanlı Urfa İli, Birecik ilçesinin 7 km. güneyinde bulunmakta olup Mezraa Köyü sınırları içerisinde bulunan yerleşim yeri Fırat Nehri'nin sol tarafında kıyı taraçasında yer almaktadır²²⁹ (Bkz. Harita 5).

Mezraa Teleilat 5 m.'lik kültür dolgusuna sahip olduğu ve 350 x 300 m.'lik bir alana yayılmıştır.²³⁰ Beş kültür evresi saptanmış ve kültür evreleri sırası ile I. Kültür evresi - Demir Çağ, II. Kültür Evresi – Çanak Çömlekli Neolitik Dönem (PN), III. Kültür Evresi- Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den (PPNB) Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e Geçiş (PN), IV. Kültür Evresi – Geç Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem (Geç PPNB), V. Kültür Evresi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem (PPNB) olarak tespit edilmiştir. Her kültür evresi kendi içerisinde alt evrelere ayrılmıştır (Bkz. Tablo 10).

I. Kültür Evresi- Demir Çağ	II. Kültür Evresi-PN Dönemi	III. Kültür Evresi- PPN-PN Geçiş	IV. Kültür Evresi- Geç PPNB	V. Kültür Evresi- PPNB
<ul style="list-style-type: none"> • I A Pers-Akhamenid Dönemi • I B Yeni Asur Dönemi 	<p>II A Geç PN</p> <ul style="list-style-type: none"> • II A1 Halaf Dönemi • II A2 Proto-Halaf Boya Bezemeli Dönem <p>II B Orta PN</p> <ul style="list-style-type: none"> • II B1 Kırmızı Astarlı, İlk Boya Bezemeli Dönem • II B2 İmpresso Bezemeli Dönem • II B3 Hassuna/İlk İmpresso Dönemi <p>II C Erken PN</p>	<p>III A Çok az KYAM Malı</p>		

²²⁹ M. Özdoğan, "Mezraa Teleilat", (Ed.) M. Özdoğan, N. Başgelen, *Türkiye'de Neolitik Dönem*, C:1, Arkeoloji ve Sanal Yayınları. İstanbul, 2007, s.189.

²³⁰ N. Karul vd., "2001 Yılı Mezraa – Teleilat Kazıları" (Eds.) N. Tuna vd., *İlusu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları*, TAÇDAM 2004.

<ul style="list-style-type: none"> • I C Son Tunç-İlk Demir Çağ Geçiş Dönemi 	<ul style="list-style-type: none"> • II C1 Yalın Açık Renkli Mallar • II C2 Kaba Çanak Çömlek <p style="text-align: center;">II D Koridorlu Yapılar Evresi</p>	<p>IIIB Hiç Çanak-Çömlek Bulunmayan Dönem</p>	
---	---	---	--

Tablo 10: Mezra Teleilat Stratigrafisi.²³¹

M.Ö. yak. 6936-6756 yıllarına tarihlenen²³² III. kültür katı A ve B olarak iki alt evreye ayrılmıştır. Bunun nedeni III A evresinde sayıca az olsa da çanak çömlek parçalarına ulaşılmasıdır.²³³ Bu evrede bulunan iki farklı mal grubundan ilki son derece nadir görülen kaba, kalın cidarlı, iri mineral katkılı veya daha nadir bulunan organik katkılı ve çoğunlukla daralan ağızlı profillerini betimleyen, kırmızımsı kahverengi olan ince perdahlı mallardır. Diğer mal grubu ise, Yakın Doğu'nun Koyu Yüzlü Açıklı Mal (DFBW) geleneğine çok benzemektedir. Her iki mal grubu da, yapım geleneği ve çömlek kalitesi göz önüne alındığında, çanak çömlek yapımının ilk aşaması olarak nitelendirilemez. Çünkü ele geçen çanak çömlekler kaliteli, teknik olarak nitelikli, iyi biçimlendirilmiş ve yüzeyleri açkılanmıştır. Bu durum Özdoğan (2007)'a çanak çömleklerin olasılıkla ithal olarak başka bir bölgeden getirilmiş ve burada ele geçen çanak çömleklerin işlev açısından ticaret nesnelere olabileceğini düşündürmüştür.²³⁴

III A evresinde Koyu Yüzlü Açıklı Malların (DFBW) yanı sıra az sayıda, organik katkılı, gevrek hamurlu, donuk yüzeyle, kalın cidarlı çanak çömlek parçaları da ele geçmiştir.²³⁵ Aytek (2008) bitkisel katkılı çanak çömleklerin ilk olarak II D evresinde görülmeye başladığını ancak III. evrede aynı mal grubuna ait 3 parçanın ele geçmesinin büyük olasılıkla II D evresindeki çanak çömleklerden karışmış

²³¹ M. Özdoğan, "A Group of Neolithic Stone Figurines from Mezraa Teleilat" (Eds.) M. Özdoğan vd., *Köyden Kente Yakın Doğu'da İlk Yerleşimler II*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s.513.

²³² S. Campbell, *a.g.m.*, s.140.

²³³ M. Özdoğan, *a.g.m.*, s.192.

²³⁴ M. Özdoğan, *a.g.m.*, s.193.; D. Gheorghiu (Ed.), *Early Farmers, Late Foragers, and Ceramic Traditions: On the Beginning of Pottery in the Near East and Europe*, Cambridge Scholars Publishing, 2009, s.30.

²³⁵ M. Özdoğan, *a.g.m.*, s.193.; D. Gheorghiu (ed.), *a.g.e.*, s.30

olabileceğini fakat bitkisel katkılı çanak çömleğin bu evrede başlamış olma olasılığını da göz ardı etmemek gerektiğini belirtmiştir.²³⁶

Yapılan çalışma kapsamında Mezraa Teleilat yerleşimindeki en erken çanak çömleklerin formu ile ilgili herhangi bir veriye rastlanamamıştır.

3.1.2. Dicle Nehri Havzası

3.1.2.1. Tell Seker Al-Aheimar

Seker al-Aheimar, Yukarı Mezopotamya'daki en büyük Neolitik yerleşim yerlerinden birisidir. Suriye, Hassake'nin yaklaşık 45 km. kuzeybatısında, Yukarı Habur'un sağ kıyısında yer almaktadır²³⁷ (Bkz. Harita 5). Tell Seker al-Aheimar, Habur Havzası'nda ve daha doğuda bilinen en büyük Neolitik yerleşim yerlerinden biri olarak kabul edilmektedir.²³⁸

Yerleşimde Kalkolitik Çağ tabakalarının altında Neolitik Çağ tabakaları ortaya çıkmıştır. Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB) tabakalarını, Pre-Proto Hassuna ve akabinde Proto-Hassuna tabakaları izlemektedir.

Tell Seker al-Aheimar'ın tabakalarından alınan bir dizi radyokarbon tarihleri Geç Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB) ve Pre-Proto Hassuna tabakalarını kapsamaktadır ve yak. M.Ö. 6800-6700'e tarihlenmiştir. Pre-Proto Hassuna'dan, Proto-Hassuna'ya geçişin yak. M.Ö. 6600-6500 arasında gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Buna göre, Pre-Proto-Hassuna veya Tell Seker el-Aheimar'ın en eski Çanak Çömlekli Neolitik Dönemi, M.Ö. 7. binyılın ikinci çeyreğine (M.Ö. 6800-6600) yerleştirilebilir.²³⁹

²³⁶ Ö. Aytekin, "Mezraa-Teleilat Kazısı Bulguları Işığında; Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye İlk Çanak Çömlekli Neolitik Dönem Bitkisel Katkılı Çanak Çömlek Sorunu", (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ABD, Prehistoriya Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008, s.170.

²³⁷ Y. Nishiaki, "Excavations At Tell Seker Al-Aheimar, Hassake, Eleventh Season, 2010", *Special Issue Documenting The Annual Excavation Reports Concerning The Archaeological Activities In Syria, Excavation Reports, 2010-2011*, s.31.

²³⁸ Y. Nishiaki, Marie Le Miere, *a.g.m.*, s.44.

²³⁹ Y. Nishiaki, Marie Le Miere, *a.g.m.*, s.44.

Tabaka	Dönem	Tarih
1-3	Kalkolitik	-
4-6	Proto-Hassuna	-
7-12	Pre-Proto Hassuna	M.Ö. yak. 6800-6700
13-18	PPNB	-

Tablo 11: Tell Seker Al-Aheimar Statigrafisi.²⁴⁰

Sektör A da yapılan kazı çalışmalarında toplam 18 tabaka tespit edilmiştir. Tabaka 1-3 Kalkolitik, 4-6 Proto-Hassuna, 7-12 Pre-Proto Hassuna, 13-18 Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB) Dönemleri'ne tarihlenmektedir.²⁴¹ Ayrıca en eski Çanak Çömlekli Neolitik (PN) evre “Pre-Proto-Hassuna” (PPNB ve Proto-Hassuna arası dönem) olarak adlandırılmaktadır.²⁴²

Tell Seker Al-Aheimar yerleşmesinde en eski çanak çömlekler Pre-Proto Hassuna (M.Ö. yak. 6800-6700) Dönemi'ne tarihlenmekte ve kazılan alanın boyutuna göre (Sektör A yaklaşık 63m²) az miktarda erken çanak çömlek parçasından oluşmaktadır. Bu evrede sadece mineral katkılı 2 mal grubu saptanmıştır. Bunlar “Erken Koyu Mal” (Early Dark Ware) ve “Bazalt Katkılı Mal” (Basalt Tempered Ware) olarak ele alınmıştır. Bu mal gruplarının en belirgin tekno-stilistik özelliği, mineral katkının yoğun şekilde kullanılmasıdır. Mineral katkının yoğun olarak kullanımı, Proto-Hassuna seramik endüstrisinde yaygın olarak kullanılan bitki katkının kullanımıyla dikkat çekici bir şekilde zıtlık oluşturmaktadır.²⁴³

Bu seramik grubunda form çeşitliliği sınırlıdır. Formlar arasında dışbükey gövdeli ve büyük düz dipli kapalı ya da açık çömlekler, çok düzenli ağız kenarlılar mevcuttur. Bezeme yoktur ancak iyi bir şekilde perdahlanmıştır. Çömlekler zaman zaman gövdenin üst kısmına tutturulmuş bir çift yatay ya da dikey kulplara sahiptir. Dikey kulplar genellikle deliklidir.²⁴⁴

Erken Koyu Mal'ların katkısı beyaz renklidir. Bu katkı çoğunlukla volkanik (volkanik karbonatit) ve bazen de kireç taşıdır. Yüzeyin ve hamurun rengi koyu gri

²⁴⁰ Y. Nishiaki, M. Le Miere, *a.g.m.*, s.45.

²⁴¹ Y. Nishiaki, M. Le Miere, *a.g.m.*, s.45.

²⁴² Y. Nishiaki, M. Le Miere, *a.g.m.*, s.57,58.

²⁴³ Y. Nishiaki, M. Le Miere, *a.g.m.*, s.46.

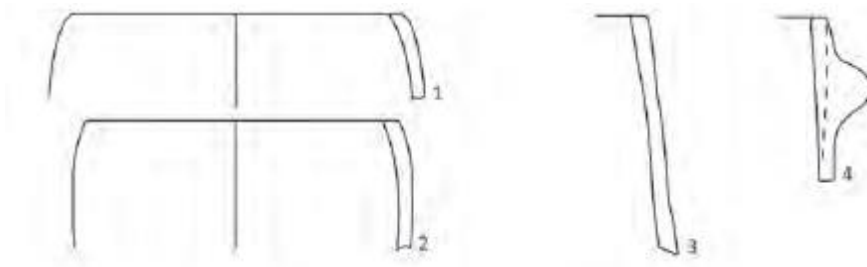
²⁴⁴ Y. Nishiaki, M. Le Miere, *a.g.m.*, s.45.

veya siyahtır. Yüzey rengi koyu gri bej, kırmızımsı kahverengi ile koyu kahverengi arasında değişmektedir (*Bkz. Levha 31*). Yüzeyler genellikle iyi açıktır.

Form açısından basit formlar hâkimdir. Dışbükey gövdeli ve büyük düz dipli kapalı ya da açık ağızlı çömlekler, çok düzgün ağız kenarlı, düz bir üste sahip, tipik formlar mevcuttur (*Bkz. Levha 32*). Ayrıca Erken Koyu Mal grubundaki çanak çömlek parçalarında herhangi bir bezemeye rastlanmamıştır. Çömlekler bazen gövdenin üst kısmına yerleştirilmiş bir çift yatay (*Bkz. Levha 33*) veya dikey kulplara (*Bkz. Levha 34*) sahiptir. Dikey kulplar genellikle ip deliklidir.²⁴⁵

Levha 31: Tell Seker Al-Aheimar Erken Koyu Malları.²⁴⁶

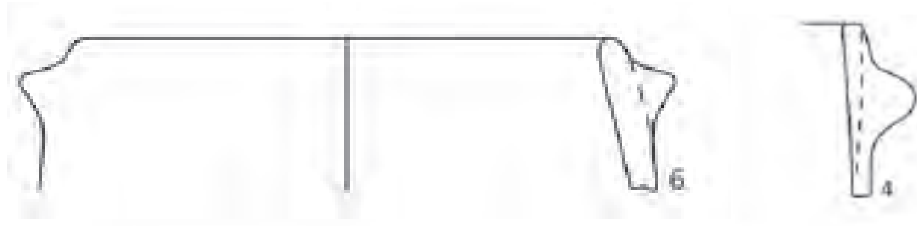

Levha 32: Tell Seker Al-Aheimar Erken Koyu Mallar Kap Formları.²⁴⁷

²⁴⁵ Y. Nishiaki, M. Le Miere, *a.g.m.*, s.46.

²⁴⁶ Y. Nishiaki, M. Le Miere, *a.g.m.*, s.46

²⁴⁷ Y. Nishiaki, M. Le Miere, *a.g.m.*, s.47.

Levha 33: Tell Seker Al-Aheimar Yatay Kulpları.²⁴⁸

Levha 34: Tell Seker Al-Aheimar Dikey Kulpları.²⁴⁹

2. Mal grubunu oluşturan Bazalt Katkılı Mal'lar Erken Koyu Mal'lardan sürekli olarak daha yaygın olmasına rağmen, toplam çanak çömlek miktarı çok azdır. Bazalt Katkılı Mal'ların hamurunda yoğun volkanik katkının yanı sıra iri ve bol bazalt katkı tespit edilmiştir. Yüzey renkleri koyu bejden koyu kahveye kadar sıralanabilir (Bkz. Levha 35). Genellikle bu gruptaki çanak çömlekler iyi açıktır. Bazalt Katkılı Malların formları, Erken Koyu Mal formlarından farklı olarak, omurgalı ve içbükeydir (Bkz. Levha 36).²⁵⁰

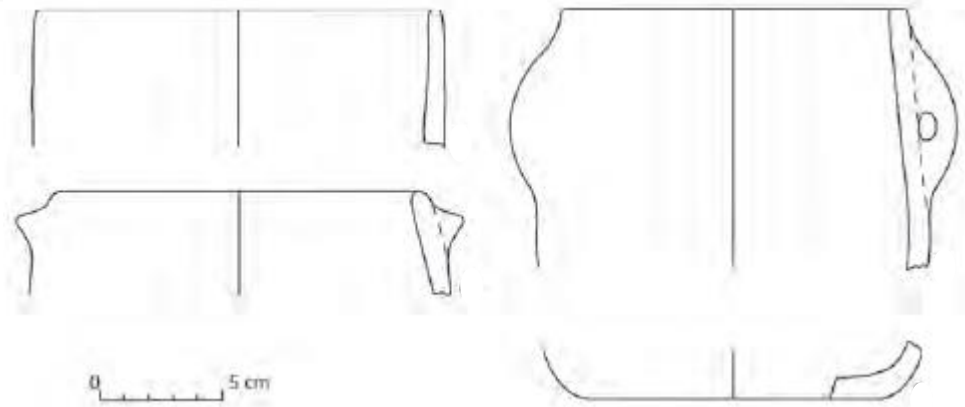
²⁴⁸ Y. Nishiaki, M. Le Miere, *a.g.m.*, s.47.

²⁴⁹ Y. Nishiaki, M. Le Miere, *a.g.m.*, s.47.

²⁵⁰ Y. Nishiaki, M. Le Miere, *a.g.m.*, s.46.

Levha 35: Tell Seker Al-Aheimar Bazalt Katkılı Çanak-Çömlek Parçaları.²⁵¹

Levha 36: Tell Seker Al-Aheimar Bazalt Katkılı Çanak-Çömlek Formları.²⁵²

²⁵¹ Y. Nishiaki, M. Le Miere, *a.g.m.*, s.46.

²⁵² Y. Nishiaki, M. Le Miere, *a.g.m.*, s.47.

3.1.2.2. Salat Camii Yanı

Salat Camii Yanı Höyüğü, Diyarbakır ili Bismil ilçesinin yaklaşık 20 km. doğusunda Dicle Nehri'nin kolu olan Salat Çayı'nın sol kenarında yer almaktadır²⁵³ (Bkz. Harita 5).

Salat Camii Yanı, Dicle Havzası'nın Güneydoğu Anadolu içerisinde kalan kesimi, Anadolu yarımadası ve Mezopotamya arasındaki konumu nedeni ile iki bölge arasındaki kültürel etkileşimin anlaşılması açısından oldukça önemlidir.²⁵⁴

Yerleşimde Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e (PN) ait 3 evre ve 12 tabaka bulunur.

Tabaka	Dönem	Tarih
1. – 2. tabakalar	Neolitik Çağ III. Evre	-
3. – 7. tabakalar	Neolitik Çağ II. Evre	-
8. – 12. tabakalar	Neolitik Çağ I. Evre	M.Ö.6602-6518

Tablo 12: Salat Camii Yanı Stratigrafisi.²⁵⁵

Yerleşimin en eski iskan tabakası I. evre olup M.Ö.6602-6518 arasında tarihlenmektedir.²⁵⁶ En erken çanak çömlek parçaları da bu evrede ele geçmiştir.²⁵⁷ I. Evre'deki parçaların neredeyse tamamı mineral katkılı ve perdahlıdır. Ancak baskın özelliklerine göre birkaç mal grubuna ayrılmaktadır. En baskın ve göze çarpan grup, çok miktarda kaba ve beyaz renkli mineral katkı ile karakterize edilmektedir (Bkz. Levha 37). İkinci grup, çok miktarda koyu renkli ve parlak mineral katkı içermektedir. Bu katkı, muhtemelen kayaç parçaları olup kile eklenmeden önce bilinçli olarak ezilmiştir. Üçüncü grup ise, ince taşçık parçaları içermektedir. Bu son gruptaki çanak

²⁵³ Y. Miyake, "Salat Camii Yanı Dicle Havzası'nda Çanak Çömlekli Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Yerleşme", (Ed.) M. Özdoğan, N. Başgelen, *Türkiye'de Neolitik Dönem*, C:1, Arkeoloji ve Sanal Yayınları. İstanbul, 2007, s.37.

²⁵⁴ Y. Miyake (2007), *a.g.m.*, s.37.

²⁵⁵ Y. Miyake (2007), *a.g.m.*, s.38.

²⁵⁶ S. Campbell, *a.g.m.*, s.146.

²⁵⁷ Y. Miyake (2007), *a.g.m.*, s.38.

çömlekler az miktarda mineral katkıdır. İstisnai olmasına rağmen boyalı çanak çömlek parçaları da ele geçmiştir.

Levha 37: Salat Cami Yanı Kaba ve Beyaz Renkli Mineral Katkılı Çanak-Çömlek Parçası.²⁵⁸

Bu üç mal grubu arasında oldukça iyi ve sayıca az olan bitki katkıları bazı parçalara da rastlanmıştır.²⁵⁹ Yüzeyler her zaman sıvazlanmış değildir ancak genellikle iyi perdelanmıştır. Birinci mal grubunun kırılma derecesinden ziyade hamura eklenen katkının çanak çömleği ağırlaştırmasından kaynaklanmaktadır. Hem açık hem de koyu tonlar gözlemlenmekte ve yüzey renkleri devetüyünden koyu griye kadar değişmektedir. Koyu renkli öz yaygın olarak görülmezken oksitlenmiş parçalar çoğunluktadır. Dış yüzeylerde nadir olarak gözlemlenen siyah alacalanmalar, çanak-çömleklerin açık ateşte pişirildiğini göstermektedir.²⁶⁰

Genellikle çanak çömlek formları oldukça basittir (*Bkz. Levha 38*). Derin kâseler ve daralan ağızlı çömlekler gibi derin ve kapalı formlar yaygınken, yarı küresel kâseler gibi bazı açık formlar da tespit edilmiştir. Kapalı formlar arasında ara sıra ağzın

²⁵⁸ Y. Miyake, "The Earliest Pottery of Salat Camii Yanı", (Ed.) Akira Tsunaki, Olivier Nieuwenhuys, Stuart Cambell, *The Emergence Of Pottery in West Asia, Oxbow Books*, 2017, s.56.

²⁵⁹ Y. Miyake (2017), *a.g.m.*, s.56-57

²⁶⁰ Y. Miyake (2017), *a.g.m.*, s.57.

hemen altına yerleştirilmiş yatay kulplar görülür (*Bkz. Levha 39*). Bunun yanı sıra yatay delikli kulplar da gözlemlenmektedir.²⁶¹

Levha 38: Salat Cami Yanı Basit Formlu Çömlekler.²⁶²

Levha 39: Salat Cami Yanı Ağızın Altına Yerleştirilmiş Kulp Parçası.²⁶³

Çanak çömleklerin iç çerçevesinde veya üst iç kısımlarda koyu renkli bantların (*Bkz. Levha 40*) yiyecek pişirme veya kaynatma ile ilgili olduğu düşünülebilir. Evre I ve Evre II'nin tabakalarında yüzden fazla ateş çukuru veya ocak tespit edilmiştir (*Bkz. Levha 41*). Çukurların duvarlarında yoğun oranda yanık izlerine rastlanmıştır. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in ikinci yarısında pişirme çukurlarının kaybolduğunu veya en azından önceki dönemlere oranla daha az kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu veriler doğrultusunda Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de pişirme tekniklerinde önemli bir değişiklik olduğu ve bu değişikliğin çanak çömlek üretiminin gelişimini desteklediği düşünülmektedir.

²⁶¹ Y. Miyake (2017), *a.g.m.*, s.57.

²⁶² Y. Miyake (2017), *a.g.m.*, s.56.

²⁶³ Y. Miyake (2017), *a.g.m.*, s.57.

Levha 40: Salat Cami Yanı Çanak-Çömleklerinin İç Çerçevesinde veya Üst İç Kısımlarda Koyu Renkli Bantlara Sahip Paçalar.²⁶⁴

Levha 41: Salat Cami Yanı'nda Tespit Edilen Ateş Çukuru.²⁶⁵

Sonuç olarak erken dönem çanak çömleklerin ya da mineral katkılı perdahlı malların genel özellikleri yemek pişirme işlevini yerine getirmek için son derece uygundur. Mineral katkılı ürünler thermal shock'u azaltır ve kulplar çanak çömlekler

²⁶⁴ Y. Miyake (2017), *a.g.m.*, s.57.

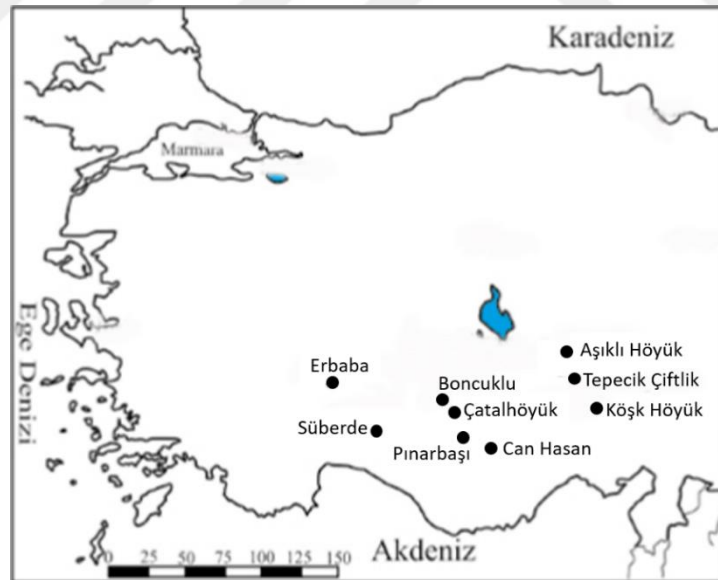
²⁶⁵ Y. Miyake (2017), *a.g.m.*, s.58.

sıcakken tutmak için oldukça fayda sağlamaktadır. Bu doğrultuda pişirme ocaklarında kızartarak gıda işleme işleminin tencerede kaynatma işlemine dönüştüğü öne sürülmektedir.²⁶⁶

3.2. Orta Anadolu Bölgesi

Orta Anadolu Bölgesi coğrafi olarak Anadolu yarımadasının merkezinde yer almaktadır. Bu bölge yüksek ve ormanlarla kaplı dağ zincirleri ile çevrilmiştir.²⁶⁷ Bu üç bölge Volkanik Kapadokya, Konya Ovası ve Kuzey Orta Anadolu olarak adlandırılmaktadır.²⁶⁸ Orta Anadolu Bölgesi'nde erken çanak çömleklerin ele geçtiği başlangıç tarihi M.Ö. 8462 olarak tespit edilmiştir. Bu bölgede erken çanak çömlek üretiminin M.Ö. 6400'e kadar devam ettiği görülmektedir.

Bu Bölge'de kazısı yapılan Neolitik yerleşmeler Çatalhöyük, Tepecik Çiftlik, Süberde, Erbaba, Boncuklu, Aşıklı, Pınarbaşı, Can Hasan ve Köşk Höyük yerleşimleridir (*Bkz. Harita 6*).

Harita 6: Orta Anadolu Bölgesi Neolitik Yerleşim Yerleri.

²⁶⁶ Y. Miyake (2017), *a.g.m.*, s.57,58.

²⁶⁷ Ulf-Dietrich Schoop, "The Late Escape of the Neolithic from the Central Anatolian Plain", (Ed.) C. Lichter, *How did farming reach Europe?* BYZAS 2, 2005, s.42.

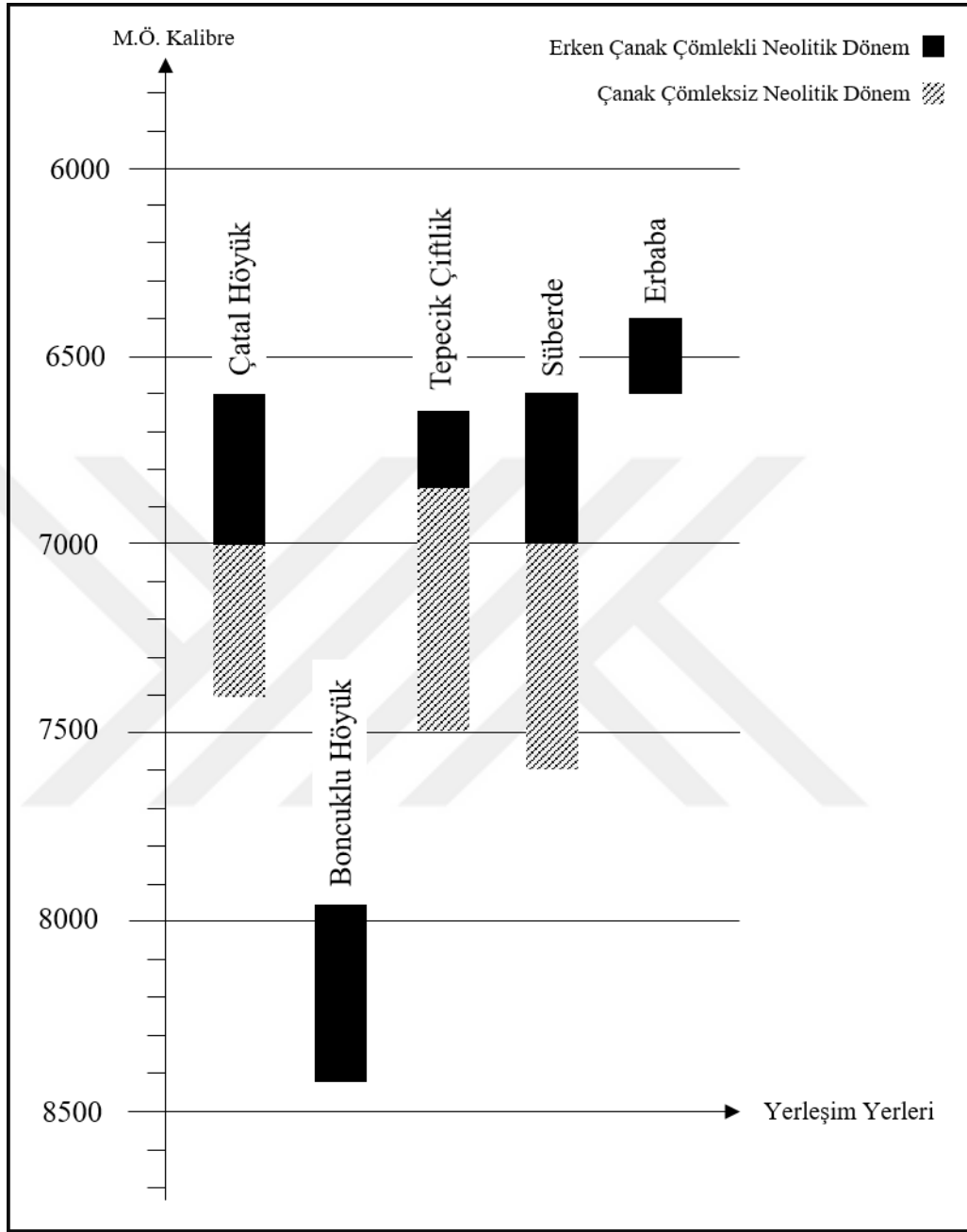
²⁶⁸ O. Erol, "The Quaternary History of the Lake Basins Central and Southern Anatolia", *The Environmental History of the Near and Middle East Since the Last Ice Age*, (Ed.) W.C. Brice, Academic Press, London, 1978, s.115.

Orta Anadolu Bölgesi'nde en erken çanak çömleklerin ele geçtiği yerleşimler Boncuklu, Çatalhöyük, Tepecik Çiftlik, Süberde ve Erbaba'dır ve bu yerleşimlerde en erken çanak çömleklerin yak. M.Ö. 8462-6700/6600 tarih aralığında üretilmeye başlandığı saptanmıştır.

Orta Anadolu Bölgesi'nde ele alınan, çanak çömleğin ilk ortaya çıkmaya başladığı yerleşimler arasında en erken çanak çömlek varlığı Boncuklu'da tespit edilmiş ve yak. M.Ö. 8462-8271 yıllarına tarihlendirilmiştir. Çatalhöyük ve Süberde'de M.Ö. 7000-6700/6600 yıllarında görülmeye başlanan çanak çömlek üretimi, Tepecik-Çiftlik'te M.Ö. 6850-6650 yıllarına,²⁶⁹ Erbaba yerleşiminde ise M.Ö. 6600-6400 yılları arasına²⁷⁰ tarihlendirilmektedir. Elde edilen veriler doğrultusunda, Orta Anadolu Bölgesi'ndeki erken çanak çömlek üretim sürecinin Boncuklu'da 9. bin'e tarihlendirilmesine karşın, kullanımının yaygınlaşması bağlamında tarih aralığı M.Ö. 7000-6400 olarak kabul edilmektedir (*Bkz. Grafik 6*).

²⁶⁹ Y. G. Çakan, *Tepecik Çiftlik Son Neolitik Dönem Mimarisi*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Prehistoriya Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2013, s.27.

²⁷⁰ J. Bordaz, "Current Research in the Neolithic of South Central Turkey: Suberde, Erbaba and Their Chronological Implications", *American Journal of Archaeology* 77, 1973, s.287.

Grafik 6: Orta Anadolu Bölgesi Neolitik Yerleşim Yerleri Zaman Çizelgesi.

3.2.1. Boncuklu Höyük

Boncuklu Höyük yerleşimi Konya'ya 30 km. mesafede Karatay ilçesine bağlı olan Hayıroğlu kasabasında yer almaktadır (*Bkz. Harita 6*). Yerleşimde yapılan arkeolojik kazı çalışmaları doğrultusunda Anadolu'da Neolitik Dönem'in erken aşamaları ve yerleşik hayata geçiş kanıtları anlaşılmaaya çalışılmıştır.²⁷¹

Boncuklu Höyük yerleşimi yak. M.Ö. 8434-8250 ile yak. M.Ö. 7967-7954 yılları arasında tarihlenmektedir.²⁷²

TABAKA	DÖNEM	TARİH
HII	Erken Neolitik Dönem	Yak. M.Ö.7967-7773
HIIA		Yak. M.Ö.8131-7848
HIIB		Yak. M.Ö.8201-7970
HV		Yak. M.Ö.8311-8238
H		Yak. M.Ö. 8462-8271

Tablo 13: Boncuklu Höyük Stratigrafisi.²⁷³

Boncuklu Höyük'ün M.Ö. 9. binin sonlarına tarihlenen tabakalarında ele geçen 77 parça Erken Neolitik Dönem çanak çömlekleri 5 ana gruba ayrılmaktadır. Yerleşimde tanımlanan çanak çömlekler hamur, morfoloji, cidar kalınlığı ve dekorasyon doğrultusunda belirlenmiştir.²⁷⁴ Mal kategorileri İnce Mallar, Kaba Mallar, Yapısal Mallar, Pişirilmiş Marn (Fired Marl) ve Pişirilmemiş Marn (Unfired Marl) olarak sınıflandırılmaktadır. İlk mal grubunu oluşturan İnce Mallar grubun %9'una karşılık gelmektedir. İnce malların yüzey rengi beyazdan açık griye kadar değişmektedir. Hamura katkı maddesi olarak kalkerli kireç ilave edilmiştir. Bu

²⁷¹ H. Bahar, *Konya'nın 40 Höyüğü*, Konya, 2015, s.12.

²⁷² D. Baird vd., "Agricultural Origins on the Anatolian Plateau", *PNAS*, April 3, 2018 115 (14), Bkz. Supplemental Information Appendix: "SI Text 1: C14 dating of Boncuklu and Pınarbaşı" <https://www.pnas.org/content/pnas/suppl/2018/03/14/1800163115.DCSupplemental/pnas.1800163115.sapp.pdf> (Erişim Tarihi: 08.03.2020)

²⁷³ Douglas Baird vd., *a.g.m.*, (Erişim Tarihi: 08.03.2020)

²⁷⁴ A. Fletcher vd, *a.g.m.*, s.5,6.

gruptaki hiçbir örnekte bitkisel katkı mevcut değildir. Bazı parçaların ağız kısmında kazıma çizgiler (*Bkz. Levha 42*) ve delikler tespit edilmiştir (*Bkz. Levha 43*).²⁷⁵

İkinci grup olan kaba mallar buluntu grubunun sayı bazında %27.3'üne karşılık gelmektedir. Yüzey rengi çok soluk kahverengi, gri, koyu gri ve pembe arasında değişmektedir. Bu grupta yer alan çanak çömleklerin katkı maddesi mineral ve bitkisel katkılı olup az veya orta derecede pişmiş olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu gruptaki malların tahıl depoları ya da pişirme kapları olduğu düşünülmektedir. Elde edilen parçalar arasında açık ağızlı, daralan ağızlı ve yuvarlak ağızlı çömlekler yer almaktadır (*Bkz. Levha 44*).²⁷⁶

Üçüncü grup Yapısal Mal olarak adlandırılmaktadır. Bu mal grubu toplam çanak çömlek parçalarının %19.5'ine karşılık gelmektedir. Çanak çömlekler yoğun oranda bitkisel katkı ve kaba mallardan daha az oranda mineral katkı içeren kil marnından oluşturulmuştur. Elde edilen çanak çömleklerin az veya orta derecede pişirildiği belirtilmektedir. Yüzey renkleri beyaz, pembemsi beyaz, soluk kahverengi, açık gri, açık kahverengimsi gri ve pembe arasında değişmektedir. Kaplar sıvazlanmış dış ve iç yüzeylere sahiptir.²⁷⁷

Dördüncü grup olan Pişirilmiş Marn (Fired Marl)'ın yüzey renkleri beyaz, açık gri, çok soluk kahverengi ve gri arasında değişmektedir. Az veya orta derecede pişirilmiş, %5 oranında mineral katkılı mallardır. Kapların dış yüzeyleri genellikle pürüzlüdür.²⁷⁸

Son grup Pişirilmemiş Marn (Unfired Marl) olarak adlandırılmaktadır. Yüzey renkleri beyaz, çok soluk kahverengi, açık gri, gri ve koyu gri arasında değişmektedir. Bu gruptaki örneklerin Pişirilmiş Marn (Fired Marl) ile aynı malzeme kullanılarak oluşturulduğu düşünülmektedir. Fakat elde edilen parçaların hiç biri pişirilmemiştir.²⁷⁹

²⁷⁵ A. Fletcher vd.,*a.g.m.*, s.5,6.

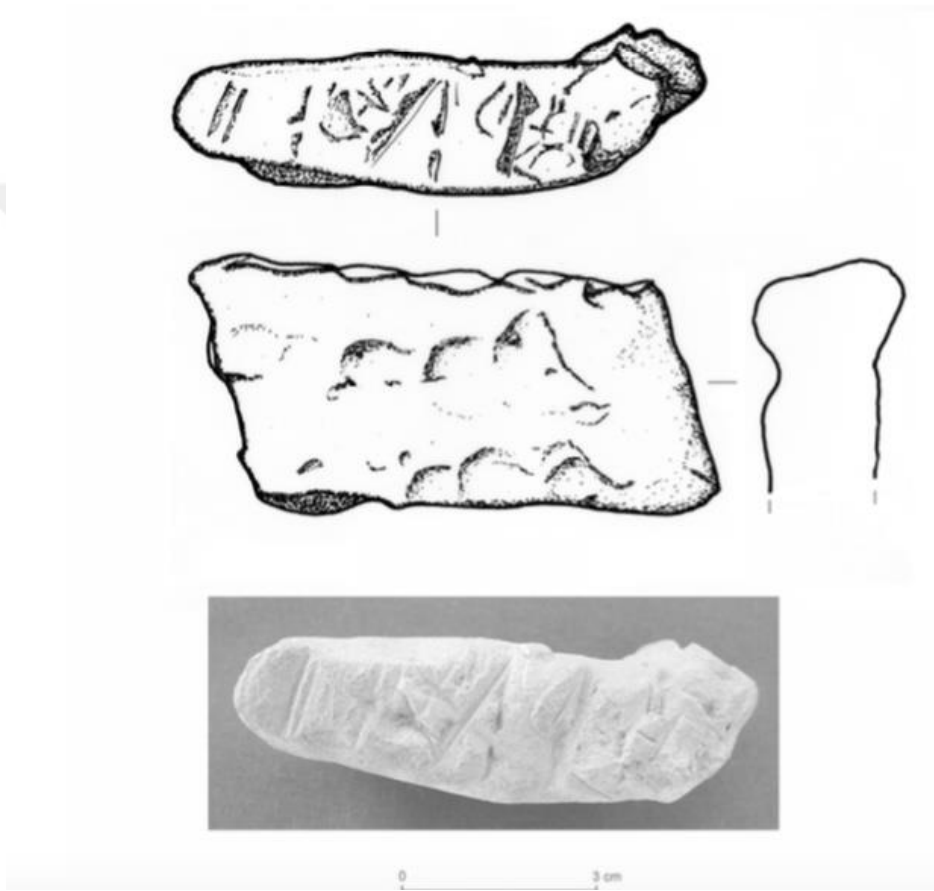
²⁷⁶ A. Fletcher vd.,*a.g.m.*, s.6.

²⁷⁷ A. Fletcher vd.,*a.g.m.*, s.6,7.

²⁷⁸ A. Fletcher vd.,*a.g.m.*, s.7.

²⁷⁹ A. Fletcher vd.,*a.g.m.*, s.7.

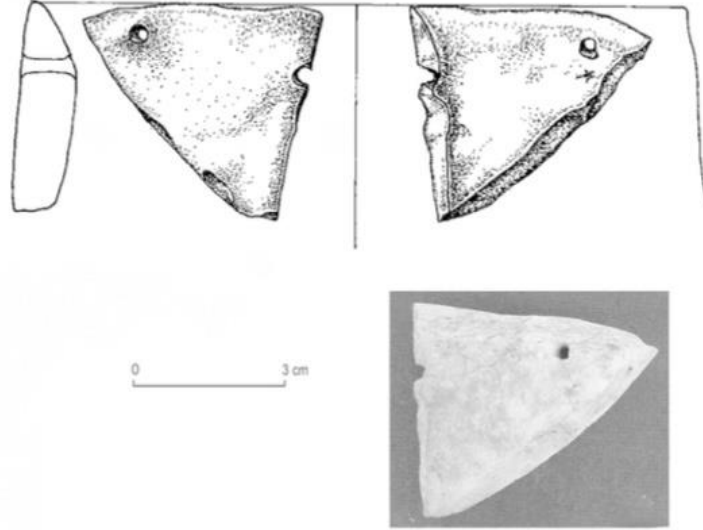
Kap formları arasında düz profilli açık kaseler ve daralan ağızlı çömlekler sayılabilir. Sıkıştırma, levha ve bobin tekniği ile yapılmış açık kaseler de mevcuttur. Bazı örneklerde dış yüzeyi oluşturmak için kap gövdesi üzerine ince tabaka halinde kil uygulanmıştır.²⁸⁰

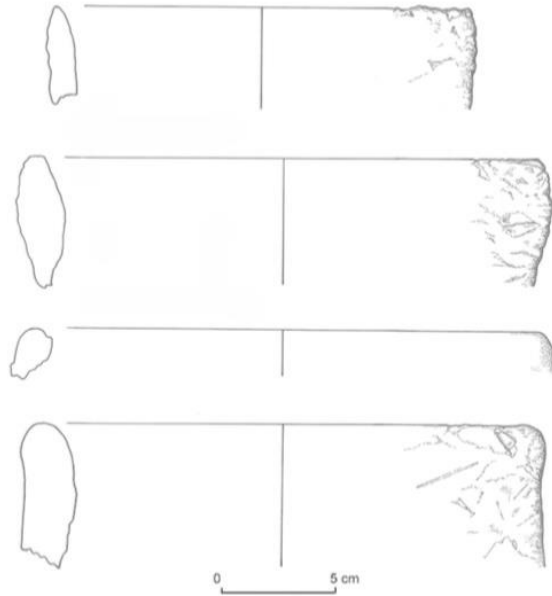
Levha 42: Boncuklu Höyük'ten Elde Edilen Ağız Parçasındaki Kazıma Çizgiler.²⁸¹

²⁸⁰ A. Fletcher vd., *a.g.m.*, s.6.

²⁸¹ A. Fletcher vd., *a.g.m.*, s.41.

Levha 43: Boncuklu Höyük'teki Ağız Parçasında Bulunan Delikler.²⁸²

Levha 44: Boncuklu Höyük'teki Kap Formları.²⁸³

²⁸² A. Fletcher vd., *a.g.m.*, s.42.

²⁸³ A. Fletcher vd., *a.g.m.*, s.43.

3.2.2. Çatalhöyük

Çatalhöyük yerleşimi Konya ili Çumra ilçesine bağlı olan Küçük Köy'ün 1.5 km. güneyinde bulunmaktadır (*Bkz. Harita 6*). Yerleşim doğu ve batı olmak üzere iki höyükten oluşmaktadır.²⁸⁴

Çatalhöyük'te yapılan kazı çalışmaları sonucunda yerleşiminin genel stratigrafisini Tablo 14'teki gibidir (*Bkz. Tablo 14*).

TABAKA	TARİH	EVRE
0	Yak. M.Ö 6400-6000	Geç Neolitik
I		
II		
III		
IV		
V	Yak. M.Ö. 6500-6400	Orta Neolitik
VIA		
VIB		
VII	Yak. M.Ö. 6700-6500	Erken Neolitik
VIII		
IX		
X		
XI	Yak. M.Ö. 7400-6800	Erken Neolitik
XII		
PreXII		Çanak-Çömleksiz Neolitik

Tablo 14: Çatalhöyük Stratigrafisi.²⁸⁵

²⁸⁴ J. Mellaart, *Çatalhöyük: Anadolu'da Bir Neolitik Kent*, (Çev.) Gökçe Bike Yazıcıoğlu, Yapı Kredi Yayınları, No: 1759, İstanbul, 2003, s.15.

²⁸⁵ A. Baileys vd., "Getting to the Bottom of It All: A Bayesian Approach to Dating the Start of Çatalhöyük", *Journal of World Prehistory*, March 2015, s.6-10.

M.Ö. 7000-6700/6600 yıllarına tarihlenen tabaka XII-VIII/VII çanak çömlekleri Çatalhöyük yerleşiminin erken dönem çanak çömleklerini temsil etmektedir.²⁸⁶ Krem renkli bitkisel katkılı mallar ot veya saman katkılıdır. Yüzeyler açık olup renkleri devetüyü, krem veya açık gri arasında değişmektedir. Çanak çömlekler az pişmiş ve gözenekli bir yapıya sahiptir. Ortalama cidar kalınlıkları 10-25 mm. arasında saptanmıştır.²⁸⁷

Erken Neolitik Dönem'e ait kap formlarının çeşitliliği sınırlıdır. En tipik formlar dışbükey ya da düz profilli çömlekler ve yarı küresel çömlekler ile karakterizedir (*Bkz. Levha 45*). Formlar sığ, ağızlar genellikle düzdür. Dipler çoğunlukla düz bir şekle sahiptir. Nadiren oval forma sahip diplerde ele geçmiştir. Kaplara ait kulplar saptanamamıştır.²⁸⁸ Bunun yanı sıra mineral katkılı mallar tabaka VIII ve VII'de (M.Ö. 6700-6600) tespit edilmiştir.²⁸⁹ Mineral katkılı çanak çömleklerin cidarlarının ince olduğu (4-8 mm.) belirtilmektedir.²⁹⁰ Söz konusu gruba ait çanak çömlekler koyu yüzey renklerine (siyah, kahverengi ve kırmızımsı kahverengi) sahiptir. Mineral katkılı çanak çömleklerin formları arasında küresel gövdeye sahip daralan ağızlı çömlekler, "S" profilli formlar (*Bkz. Levha 46*), boyunlu çömlekler ve önceki dönemden açığa çıkarılan formlar mevcuttur. Bunun yanı sıra parçalar arasında dikey ip delikli kulplar da ele geçmiştir.²⁹¹

²⁸⁶ S. Özdöl, *a.g.m.*, s.377.

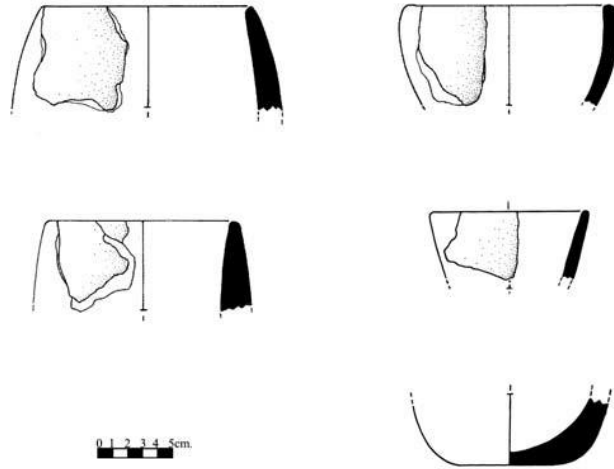
²⁸⁷ J. Last (2005), *a.g.m.*, s.101-138.

²⁸⁸ J. Mellaart "Excavations at Çatal Hüyük, 1965 fourth preliminary report" *Anatolian Studies XVI*, 1966, s.170.

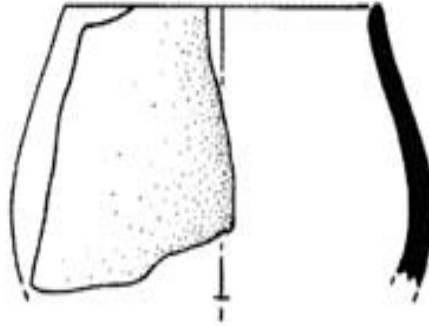
²⁸⁹ S. Özdöl-Kutlu, "Reconsidering The Late Neolithic Pottery Of The Anatolian Plateau: Current Evidence From Çatalhöyük", *TÜBA-AR 17*, 2014, s.32.; J. Last, "Pottery from the East Mound", (Ed.) Ian Hodder, *Changing Materialities at Çatalhöyük: Reports from the 1995-99 Seasons*, British Institute at Ankara, 2005, s.106.

²⁹⁰ J. Last (2005), *a.g.m.*, s.106.

²⁹¹ J. Last, "Surface Pottery at Çatalhöyük", (Ed.) Ian Hodder, *On the Surface: Çatalhöyük 1993-95*, British Institute at Ankara, London, 1996, s.116.; Serap Özdöl-Kutlu (2014), *a.g.m.*, s.32-38.;

Levha 45: Çatalhöyük, XII.-VIII. Tabakalar Arası Erken Çanak Çömlek Kap Formları.²⁹²

Levha 46: Çatalhöyük, XII.-VIII. Tabakalar Arası Erken Çanak Çömlek Kap Formları.²⁹³

Çatalhöyük'te tespit edilen mineral ve bitkisel katkılı çanak çömleklerin pişirme amaçlı kullanıldığını ancak mineral katkılı çanak çömleklerde yağ kalıntılarının bitkisel katkılılardan daha sık bulunduğu ifade edilmektedir.²⁹⁴

²⁹² S. Özdöl, *a.g.m.*, s.389.

²⁹³ S. Özdöl, *a.g.m.*, s.389.

²⁹⁴ S. Pitter, "Molecular and stable isotopic analyses of the fatty acyl components of the pottery of Çatalhöyük, Turkey: understanding the relationships between animal domestication, ceramic technology, environmental variation and their roles in the secondary products revolution", (Stanford Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2013, s.75.

3.2.3. Süberde

Süberde yerleşimi Türkiye'nin güneybatısındaki Beyşehir-Suğla bölgesindeki Süberde köyündedir (*Bkz. Harita 6*).²⁹⁵

Yapılan çalışmalar doğrultusunda Süberde yerleşimi için oluşturulan stratigrafi tablosu aşağıdaki gibidir.

TABAKA	DÖNEM	TARİH
I	Yüzey Toprağı	
II	Üst Prehistorik Tabaka	
III	Alt Prehistorik Tabaka	M.Ö. 7000-6700/6600
IV	Ana Toprak	M.Ö. 7600

Tablo 15: Süberde Stratigrafisi.²⁹⁶

Süberde yerleşiminde tabaka III'ten elde edilen C14 tarihleri doğrultusunda sözü geçen tabakadaki iskân süreci yak. M.Ö. 7500-6900 yılları arasına tarihlendirilir.²⁹⁷

Erken Neolitik Dönem'e tarihlenen çanak çömlekler III. tabakanın üst-I evresinden ele geçmiştir. Bu çanak çömlekler M.Ö. 7000-6700/6600 yılları arasına tarihlendirilmektedir.²⁹⁸ Açık renkli kalın cidarlı kaba görünümlü erken mallar 2 alt gruba ayırmıştır.²⁹⁹

İlk grup Mal 1 olarak adlandırılan bitkisel-mineral katkılı çok kaba mal grubunu oluşturmaktadır. Bitkisel ve taşıyıcı katkı kullanılan bu grup için her iki katkı maddesinin de hamura farklı boyutlarda ilave edildiği ve bitkisel-mineral katkının hamurda bol oranda bulunduğu tespit edilmiştir. Hamur çok kaba ve gevşek bir dokuya sahip olup gözeneklidir. Çanak çömleklerin iyi pişirilmediği ve yumuşak olduğu

²⁹⁵ J. Bordaz, "Suberde Excavations, 1964", *Anatolian Studies* 15, 1965, s.31.

²⁹⁶ S. Özdöl, *a.g.t.*, s.217, 377.

²⁹⁷ B. S. Arbuckle, "Revisiting Neolithic Caprine Exploitation at Suberde/Turkey", *Journal of Field Archaeology*, Volume 33, Issue 2, 2008, s.221.

²⁹⁸ S. Özdöl (2008), *a.g.m.*, s.377.

²⁹⁹ S. Özdöl, *a.g.t.*, s.223.

saptanmıştır. Bu çok kaba gruba ait olan parçaların hiçbirinde astar veya açık uygulamasına rastlanamamıştır. Yüzeyler yalın bir şekilde bırakılmış ve kabaca sıvazlanmıştır. Yüzeyle astar ve açık uygulaması yapılmadığı için iyi görünmemekte ve hafif dalgalı olup katkı izleri yüzeylerde belirgin bir şekilde görünmektedir.³⁰⁰

Mal 2 olarak adlandırılan ikinci grup, bitkisel-mineral katkılı kaba mallar olarak nitelendirilmektedir. Çanak çömleklerdeki katkı türü Mal 1 ile benzer özelliklere sahiptir. Fakat bu gruba ait mallarda katkı oranı Mal 1'e oranla daha azdır. Mal 2 olarak adlandırılan bu gruptaki çanak çömlekler Mal 1 ile karşılaştırıldığında daha ince bir yapıya sahiptir. Ancak içerisinde bulunan yoğun katkıdan dolayı genel olarak kaba, gevşek ve orta sıklıkta olarak ifade edilebilir. Çanak çömleklerin az ya da orta derecede piştiği anlaşılmaktadır. Mal 2 grubuna ait çanak çömlek yüzeylerinin Mal 1'e oranla daha iyi bitirildiği ve nadiren kırmızı astar uygulamasının yapıldığı tespit edilmiştir.³⁰¹

Erken çanak çömlekler genellikle gevşek dokulu olup yüzey renkleri devetüyü, pembemsi kahverengi ve kırmızının tonlarında alacalı açık renklere sahiptir.³⁰²

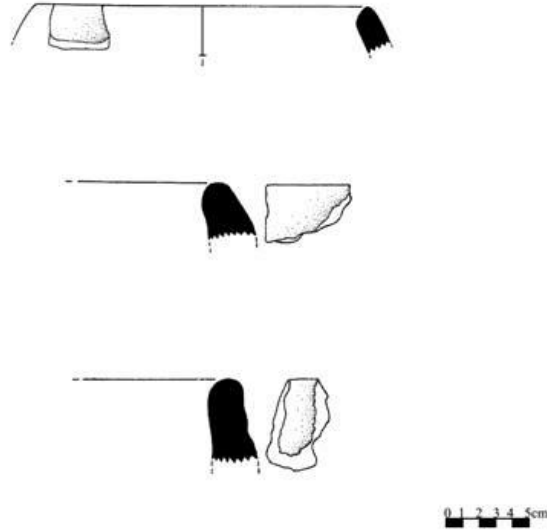
Süberde Erken Neolitik Dönem'e tarihlenen sınırlı sayıda ağız kenarı parçası olduğu düşünülen 16 adet örnek, içe dönük ağız kenarlı, dışbükey veya küresel gövdeli formlara aittir (*Bkz. Levha 47*).³⁰³

³⁰⁰ S. Özdöl, *a.g.t.*, s.226.

³⁰¹ S. Özdöl, *a.g.t.*, s.226.

³⁰² S. Özdöl (2008), *a.g.m.* s. 379.

³⁰³ S. Özdöl, *a.g.t.*, s.227.

Levha 47: Suberde, III Üst-I Tabakaları Arası, Erken Çanak Çömlek Kap Formları.³⁰⁴

3.2.4. Erbaba

Erbaba yerleşimi Beyşehir Gölü'nün doğusunda yer almaktadır³⁰⁵ (Bkz. Harita 6).

Yerleşimde Neolitik Dönem'e tarihlendirilen 4 tabaka açığa çıkarılmıştır.

TABAKA	DÖNEM	TARİH
I	Son Neolitik Dönem	-
II	Orta Neolitik Dönem	-
III	İlk Neolitik Dönem	M.Ö. 6600-6400

Tablo 16: Erbaba Stratigrafisi.³⁰⁶

III. tabakaya tarihlenen Erken Neolitik Dönem'e ait çanak çömlekler Koyu Yüzlü Açıklı Mallar olarak adlandırılmaktadır. Alt tabakadan geldiği düşünülen

³⁰⁴S. Özdöl, *a.g.m.*, s.389

³⁰⁵ L. Rosen, J. DeWalt, *Jacques Bordaz Papers*, University of Pennsylvania, Penn Museum Archives 2016, s.26.

³⁰⁶ S. Özdöl, *a.g.t.*, s.234.

örneklerin mat siyah veya kahverengi ve muskovit içeren kaba hamurlu mallar olduğu düşünülmektedir. Bunlar ilki Koyu Yüzlü Açkılı İnce Mallar (Mal 1a), diğeri ise Koyu Yüzlü Açkılı Kaba Mallar (Mal 1b) olarak iki alt gruba ayrılmıştır. Mal 1a'daki çanak çömlekler orta ve ince kalınlıkta, kırmızı ya da siyah renkte astarlı ve açkılı olduğu saptanmıştır. Hamurunda bol miktarda kuvars ve iri taneli homojen kum katkıları tespit edilmiş olup tipik katkı maddesi mikadır. İyi pişmiş olan çanak çömleklerin hamuru ince-orta nitelikte orta sıkı veya sıkı pekişmiş dokulu bir yapıdadır. Çanak çömleklerin sadece dış yüzeyinin açkılı olduğu anlaşılmaktadır. Yüzey rengi genellikle koyu kahve, koyu gri ve siyah arasında değişmektedir.³⁰⁷

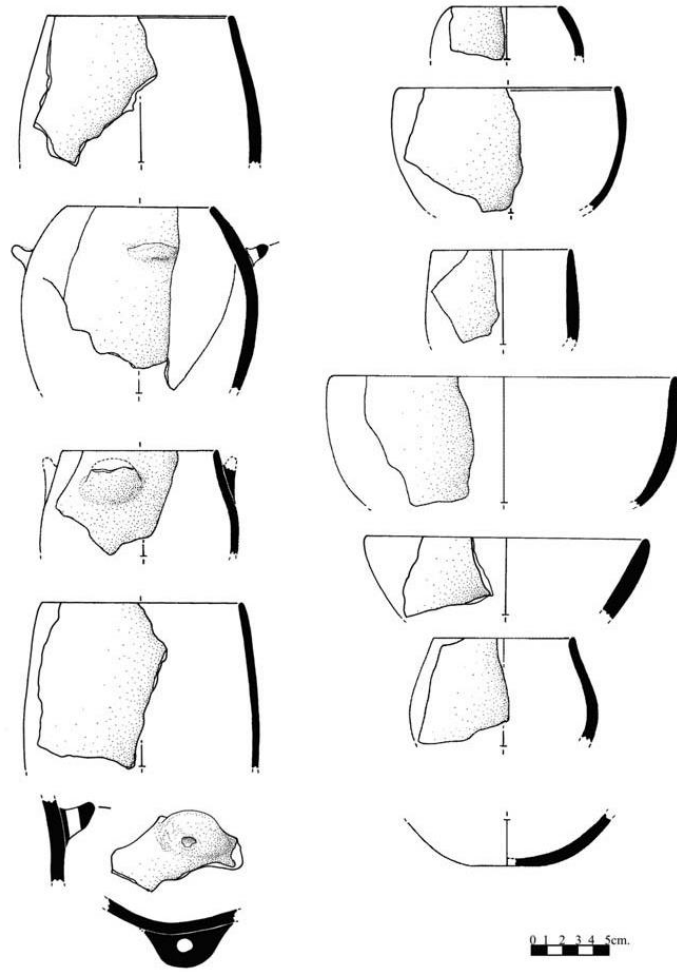
Koyu Yüzlü Açkılı Kaba Malların yer aldığı Mal 1b grubu, en yoğun grubu oluşturmaktadır. Mal 1b'deki örnekler içerik bakımından Mal 1a ile aynıdır. Ancak bu gruptaki çanak çömleklerin katkı oranı daha yoğundur. Hamur orta ya da sıkı dokudadır. Mal 1b sık, ince-iri düzensiz gözenekli olup iyi pişirilmiştir. Parçaların çoğu sert ve cidarlarının kalın olduğu tespit edilmiştir. Dış yüzeylerin açkılı olduğu ve iç yüzeylerin sıvazlanarak bitirildiği anlaşılmaktadır. Yüzey rengi kahve, siyah, gri ve nadiren alacalıdır.³⁰⁸

Erbaba yerleşiminden tespit edilen kap formları arasında küresel derin gövdeli, daralan ağızlı çömlekler, hafif dışa dönük kenarlı daralan ağızlı, ayrıca küresel derin gövdelere sahip formlar yer almaktadır (*Bkz. Levha 48*).³⁰⁹

³⁰⁷ S. Özdöl, *a.g.t.*, s.237-239.

³⁰⁸ S. Özdöl, *a.g.t.*, s.240,241.

³⁰⁹ S. Özdöl (2008), *a.g.m.*, s.380,381.

Levha 48: Erbaba, III. Tabaka Çanak Çömlek Kap Formları.³¹⁰

³¹⁰S. Özdöl (2008), *a.g.m.*, s.389.

3.2.5. Tepecik Çiftlik

Tepecik Çiftlik Kapadokya Bölgesi'nin güneybatısında Niğde iline bağlı Çiftlik ilçesinde yer almaktadır³¹¹ (Bkz. Harita 6).

Höyükteki tabakalanma, aşağıdaki gibidir.

TABAKA	DÖNEM	EVRE	TARİH
1	Geç Roma-Bizans Dönemi		(?)
2	İlk Kalkolitik Dönem		Yak. M.Ö. 6000 ve sonrası
3	Son Neolitik Dönem	Evre 3-1	Yak. M.Ö.6300-6000
4	Neolitik Dönem	AK Yapı Kompleksi	Yak. M.Ö. 6400-6300
5	Neolitik Dönem	BB Yapısı Toplu Gömüt	Yak. M.Ö. 6850-6650
6	Neolitik Dönem		
7	Neolitik Dönem		
8	Neolitik Dönem		(?)
9	Neolitik Dönem		
10	Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem		Yak. M.Ö. 7500(?)
11			
12			
13			
14			

Tablo 17: Tepecik Çiftlik Stratigrafisi.³¹²

Yerleşmeden elde edilen ve Erken Neolitik Dönem'e tarihlendirilen çanak çömlekler 9-5 tabakalarında M.Ö. 6850-6650'lere tarihlendirilmektedir.³¹³

Tepecik Çiftlik yerleşiminde erken çanak çömleklere dair bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Yine de söz konusu döneme tarihlenen çanak çömleklerin hamuruna bolca organik katkı (saman ve ot) eklendiği bilinmektedir.³¹⁴

³¹¹ E. Bıçakçı vd., "Tepecik Çiftlik", (Eds.) M. Özdoğan vd., *Türkiye'de Neolitik Dönem. Anadolu'da Uygarlığın Avrupa'ya Yayılımı. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s.237.

³¹² Y. G. Çakan, *a.g.t.*, s.27.

³¹³ M. Godon, "Cappadocia's First Pottery Production, Tepecik Çiftlik Neolithic Earliest Levels", 29 *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Vol. 3, Surveys and Archaeometry, Malatya, 2011, s.321.

³¹⁴ M. Godon, *a.g.m.*, s.323.

Formlar arasında daralan ağızlı çömlekler ve düz profilli çömlekler ön plana çıkmaktadır. Erken tarihli çanak çömlekler arasında kulp ve bezemeli herhangi bir parçaya rastlanılamamıştır. Yüzeyler koyu ve açık renklere sahiptir.³¹⁵

3.3. Gölleri Bölgesi

Anadolu'nun güneybatısında bulunan Göller Bölgesi 37°01' - 38°30' kuzey, 29°33' - 32°21' doğu boylamları arasında yer almakta ve Akdeniz Bölgesi'nde bulunmaktadır.³¹⁶ Akdeniz Bölgesi kendi içerisinde Adana Bölümü ve Antalya Bölümü olmak üzere 2'ye ayrılır. Göller Bölgesi ise Antalya Bölümünün 3 alt bölgesinden biridir.³¹⁷

Göller Bölgesi'nde kazısı yapılan Neolitik yerleşmeler Bademağacı, Hacılar Kuruçay ve Höyücek yerleşimleridir (*Bkz. Harita 7*).

Harita 7: Göller Bölgesi Neolitik Yerleşim Yerleri.

³¹⁵ M. Godon, *a.g.m.*, s.321.

³¹⁶ E. Görçelioğlu, "Anadolu Göller Bölgesinde Özellikle Burdur Gölü Çevresindeki Sedimentasyonun Yaygınlığı ve Önemi", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri:A, Cilt: XXVI, Sayı: I, 1976, s.56.

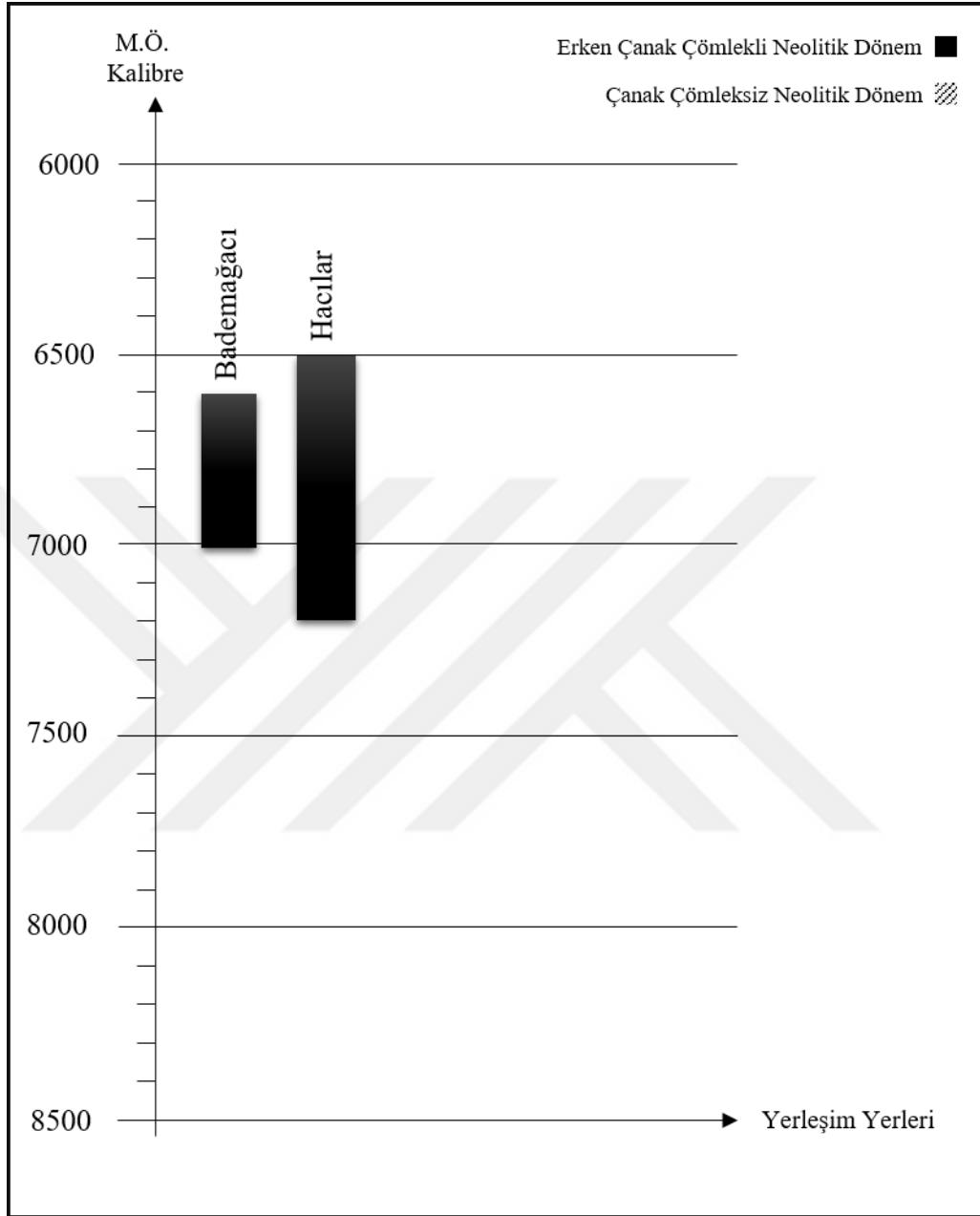
³¹⁷ C. Küçük, "Göller Bölgesi ve Yakın Çevresindeki Başlıca Göllerin Morfometrik Özelliklerinin Değerlendirilmesi", (Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2018, s.8.

Bu bölgede ele alınan ve en erken çanak çömleklerin tespit edildiği yerleşimler arasında Hacılar M.Ö. 7200 - 6500 yıllarına³¹⁸ Bademağacı M.Ö. 7000-6600 yılları arasına³¹⁹ tarihlendirilmektedir. (Bkz. Grafik 7).

³¹⁸ R. Duru (2013), *a.g.m.*, s.6.

³¹⁹ R. Duru, *M.Ö. 8000'den M.Ö. 2000'e Burdur-Antalya Bölgesi'nin Altıbin Yılı*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2008, s.53.

Grafik 7: Göller Bölgesi Neolitik Yerleşim Yerleri Zaman Çizelgesi.

Araştırma konumuz dahilinde Göller Bölgesi'nde erken çanak çömleklerin tespit edildiği M.Ö. 7200-6500 yılları arasında yer alan Bademağacı ve Hacılar yerleşimleri ele alınmıştır.

3.3.1. Hacılar

Hacılar yerleşimi Burdur ilinin 25 km güneybatısında ve Toros Dağları'nın kuzey yamaçlarında bulunan Hacılar köyünün 1.5 km. batısında yer almaktadır³²⁰ (Bkz. Harita 7). J. Mellaart tarafından kazılan Hacılar'da 5 m.'lik arkeolojik dolgu tabakalanması aşağıdaki gibidir.

TABAKA	DÖNEM
I D – C	Son Yerleşim
I A – B	Erken Kalkolitiğin Sonu
II A – B	Erken Kalkolitik Tahkimli Yerleşim
V – IV	Erken Kalkolitik
IX – VI	Geç Neolitik
HİATUS	
I – VII	Akeramik Neolitik

Tablo 18: J. Mellaart'ın Hacılar Stratigrafisi.³²¹

J. Mellaart yaptığı kazılar sonucunda Geç Neolitik Çağ tabakalarının altındaki buluntu vermeyen steril bir dolguyu takiben çanak çömleğin olmadığı tabakalara ulaşmıştır. 1980'li yıllarda Refik Duru, Hacılar nekropolünü araştırmak amacıyla Hacıların çevresinde sondaj çalışmaları yapmış, J. Mellaart'ın bulduğu Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a ait boyalı tabanların devamı ya da benzeri olan boyalı tabanlar üzerinde çanak parçaları bulmuştur. Böylece Mellaart'ın Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem olarak adlandırdığı en alt tabakalar Refik Duru'nun görüşü doğrultusunda Erken Neolitik olarak adlandırılmıştır.³²²

TABAKA	DÖNEM	TARİH
I - V	Geç Neolitik	M.Ö. 6000-5700
VI - IX	Erken Neolitik II	M.Ö. 6400-6000
ARA		

³²⁰ R. Duru, *a.g.e.*, s.11.

³²¹ Ç. Çilingiroğlu, *Central-West Anatolia at the End of 7th and Beginning of 6th Millennium BCE in the Light of pottery from Ulucak (İzmir)*, (Zur Erlangung des akademischen Grades Doktor der Philosophie, Der Eberhard-Karls Universität Tübingen, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Tübingen 2009, s.264.

³²² R. Duru, *a.g.e.*, s.12.

I -VII	Erken Neolitik Dönem I	M.Ö. 7200-6500
--------	---------------------------	----------------

Tablo 19: Refik Duru'nun Hacılar Stratigrafisi.³²³

Mellaart'ın önceden Çanak Çömleksiz Neolitik'e tariheddiği kırmızı tabanların birinin üzerinde R. Duru, 4 tanesi gövde, biri ağız diğeri ise dip parçasından oluşan 6 adet çanak çömlek parçası bulmuştur. Hamur renkleri çok koyu gri ve grimsi kahverengi tonlarında olarak belirtilmektedir. Çanak çömleklerdeki küçük renk değişimlerine karşın genel olarak ele geçen parçalar koyu yüzlü olarak nitelendirilmektedir (*Bkz. Levha 49*). Çanak çömleklerin iç ve dış yüzeylerinde çok belirgin renk farklılıkları saptanamamıştır. Hamurda bitkisel katkı yoktur. Elde edilen çanak çömleklerin bazılarında beyaz parçacıklar bazılarında da küçük boşluklar mevcuttur. Genel olarak kenarları ince olan parçaların yüzeyleri açkılanmış ve iyi pişirildiği gözlemlenmiştir.³²⁴

Form olarak bakıldığı zaman parçalardan bir tanesinin dışa devrik boyunlu küçük boy bir çömleğe ait olduğu düşünülmektedir. Gövde bölgesine ait olan 4 adet parçanın da çömleklere ait olabileceği belirtilirken düzleştirilmiş olan son parçanın bir dibe ait olduğu saptanmıştır (*Bkz. Levha 50*).³²⁵

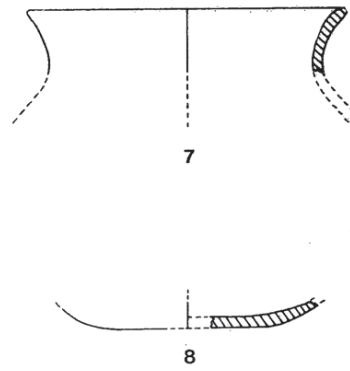
³²³ R. Duru (2013), *a.g.m.*, s.6.

³²⁴ R. Duru (2013), *a.g.m.*, s.6.

³²⁵ R. Duru, *a.g.e.*, s.53.

Levha 49: Hacilar En Erken Çanak Çömlek Parçaları.³²⁶

Levha 50: Hacilar Olası Kap Formu.³²⁷

³²⁶ R. Duru, *a.g.e.*, s.53.

³²⁷ R. Duru, "Hacilar'ın En Eski Kültürleri Gerçekten Çanakçömleksiz Neolitik Mi Idi", *Anadolu Araştırmaları*, Cilt 0, Sayı 13, 1994, s.15.

3.3.2. Bademağacı

Antalya'nın 55 km kuzeyinde, Anadolu Yaylası'nı güneyden çevreleyen Toros Dğları'nın kuzey yamacına bitişik küçük bir ova içerisinde, Bademağacı Köyü'nün 25 km. kuzey doğusunda yer almaktadır³²⁸ (Bkz. Harita 7).

Höyükte kabaca M.Ö.7000-6500 yıllarına tarihlenen Erken Neolitik Çağ tabakaları iki evreye ayrılır. M.Ö. 7000-6600 tarihlenen Erken Neolitik I (EN I) evresi 9-5 tabakaları ile temsil edilmektedir ve erken çanak çömlekler bu tabakalarda saptanmışlardır.³²⁹

TABAKA	DÖNEM	TARİH
?	Geç Kalkolitik ve Sonrası	?
HİATUS		
?	Erken Kalkolitik Yerleşmeler	M.Ö. 5700-5600
Geç Neolitik 1. Ve 2. Yapı Katları	Geç Neolitik Yerleşmeler	M.Ö. 6200-5800
HİATUS		
EN/ 1-2, 3A, 4, 4A, 4B Yapı Katları	Erken Neolitik II	M.Ö. 6500-6200
EN I / 5-9 Yapı Katları	Erken Neolitik I	M.Ö. 7000-6600

Tablo 20: Bademağacı Stratigrafisi.³³⁰

En erken tabaka EN I /9'daki çanak çömlekler görece olarak az ve oldukça küçük parçalardan oluşmaktadır. İnce küçük taşçık katkılı olan bu parçaların yüzey renkleri açık gri veya bej arasında değişmektedir (Bkz. Levha 51).³³¹ En erken aşamaya tarihlendirilen çanak çömlekler el yapımı olup ince kenarlı, az açılanmış, fırınlamadan dolayı gevrek ve oldukça düşük kaliteye sahip olduğu belirtilmektedir.

³²⁸ R. Duru, *a.g.e.*, s.17.

³²⁹ R. Duru, (2012), *a.g.m.*, s.20.

³³⁰ R. Duru, *a.g.e.*, s.18; Ç. Çilingiroğlu, *a.g.t.*, s.288.

³³¹ R. Duru, *a.g.e.*, s.54.

EN I/9-7 tabakasından elde edilen kap formları genellikle orta boylarda, hafif açık ağızlı kase, dikey delikli yatay kulplar ve çanaklardan oluşmaktadır (*Bkz. Levha 52, 53*).³³² En erken aşama olan EN I/9 evresinde herhangi bir kulp parçası elde edilememiştir. Ancak EN I 9-7 tabakasından elde edilen mal grubunun EN I süresince devam ettiği ve hamur renklerinin fırınlamadan kaynaklı olarak pembe, bej, portakal ve koyu gri renklere sahip olduğu ifade edilmektedir (*Bkz. Levha 54*). Genel görüntüsü itibari ile EN I çanak çömleklerinin ilkel olmadığı hatta tam tersi gelişmiş bir çanak çömlek geleneğine sahip olduğu düşünülmektedir.³³³

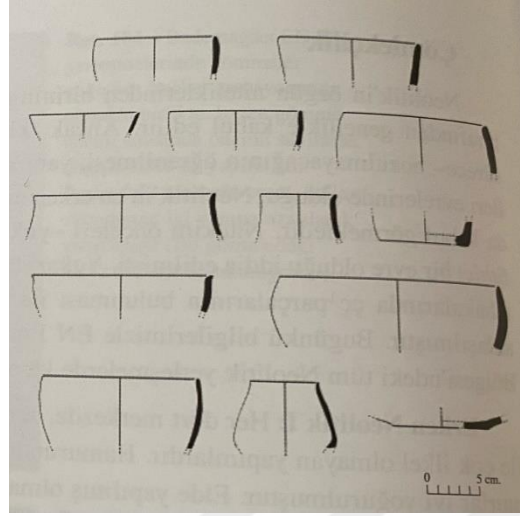

Levha 51: Bademağacı EN I/9 Çanak Çömlek Parçaları.³³⁴

³³² R. Duru, *a.g.e.*, s.54.

³³³ R. Duru, *a.g.e.*, s.54.

³³⁴ R. Duru, *a.g.e.*, s.54.

Levha 52: Bademağacı EN I/9 Çanak Çömlek Formları.³³⁵

Levha 53: Bademağacı EN I/9-7 Kulp Formu.³³⁶

Levha 54: Bademağacı EN I/8 Çanak Çömlek Parçaları.³³⁷

³³⁵ R. Duru, *a.g.e.*, s.54.

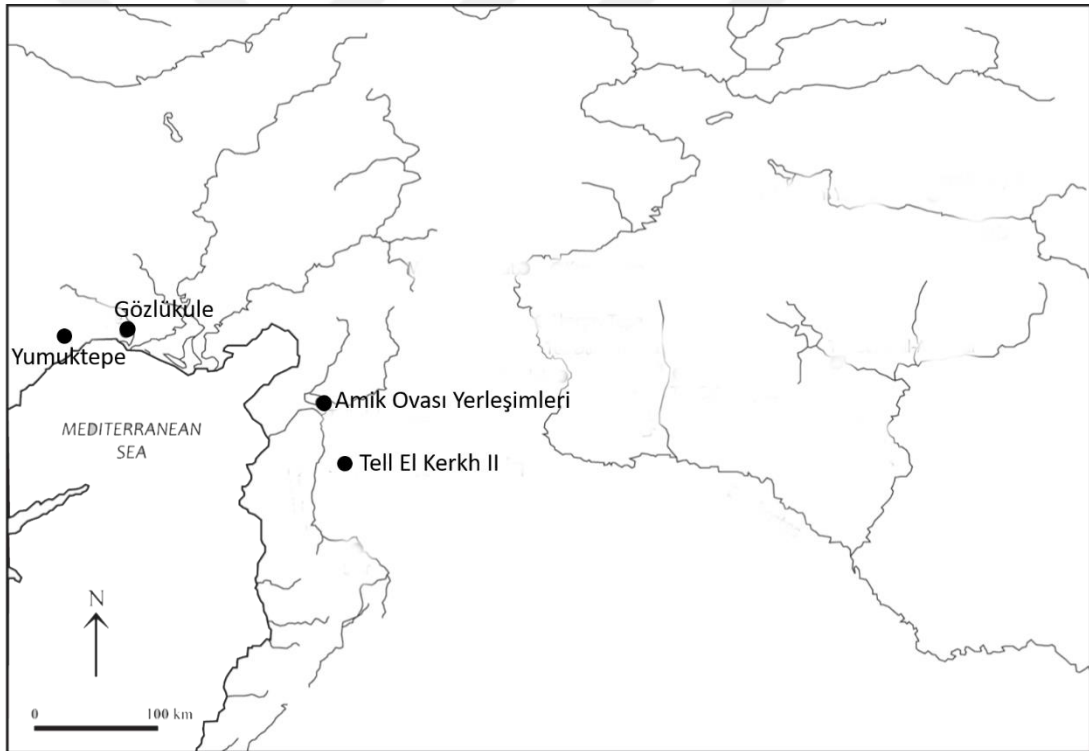
³³⁶ R. Duru, *a.g.e.*, s.54.

³³⁷ R. Duru, "Göller Bölgesi Neolitiği; Hacılar, Kuruçay Höyüğü, Höyücek, Bademağacı Höyük", (Eds.) M. Özdoğan, N. Başgelen, *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı; Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar-Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007.s.335.

3.4. Doğu Akdeniz Bölgesi

Doğu Akdeniz Bölgesi; batısında ve kuzeyinde Orta Toroslar, doğusunda Amanos, Ensariye ve Zaviye Dağları tarafından oluşan düzlükler ve güneyinde Zaviye Dağları'nın güney sınırında kalan alan ile sınırlanmaktadır. Doğu Akdeniz olarak adlandırılan bölge kendi içerisinde Çukurova, Amik Ovası, Rouj Havzası olarak ayrılmaktadır.³³⁸

Doğu Akdeniz Bölge'sinde kazısı yapılan Neolitik merkezler Mersin/Yumuktepe, Amik Ovası, Tell Kerkh 2 ve Tarsus/Gözlüküle yerleşimleridir (Bkz. Harita 8).

Harita 8: Doğu Akdeniz Bölgesi Neolitik Yerleşim Yerleri.

Bu bölgede çalışmamız kapsamında incelenen yerleşim yerleri Yumuktepe, Amik Ovası ve Tell El Kerkh 2'dir. Tell El-Kerkh'de M.Ö. 7000-6600 arasında³³⁹ çanak çömlek varlığı tespit edilmişken, Amik Ovası'nda ise M.Ö. 7000-6200 yılları

³³⁸ Ö. Aytek, *a.g.t.*, s.40,41.

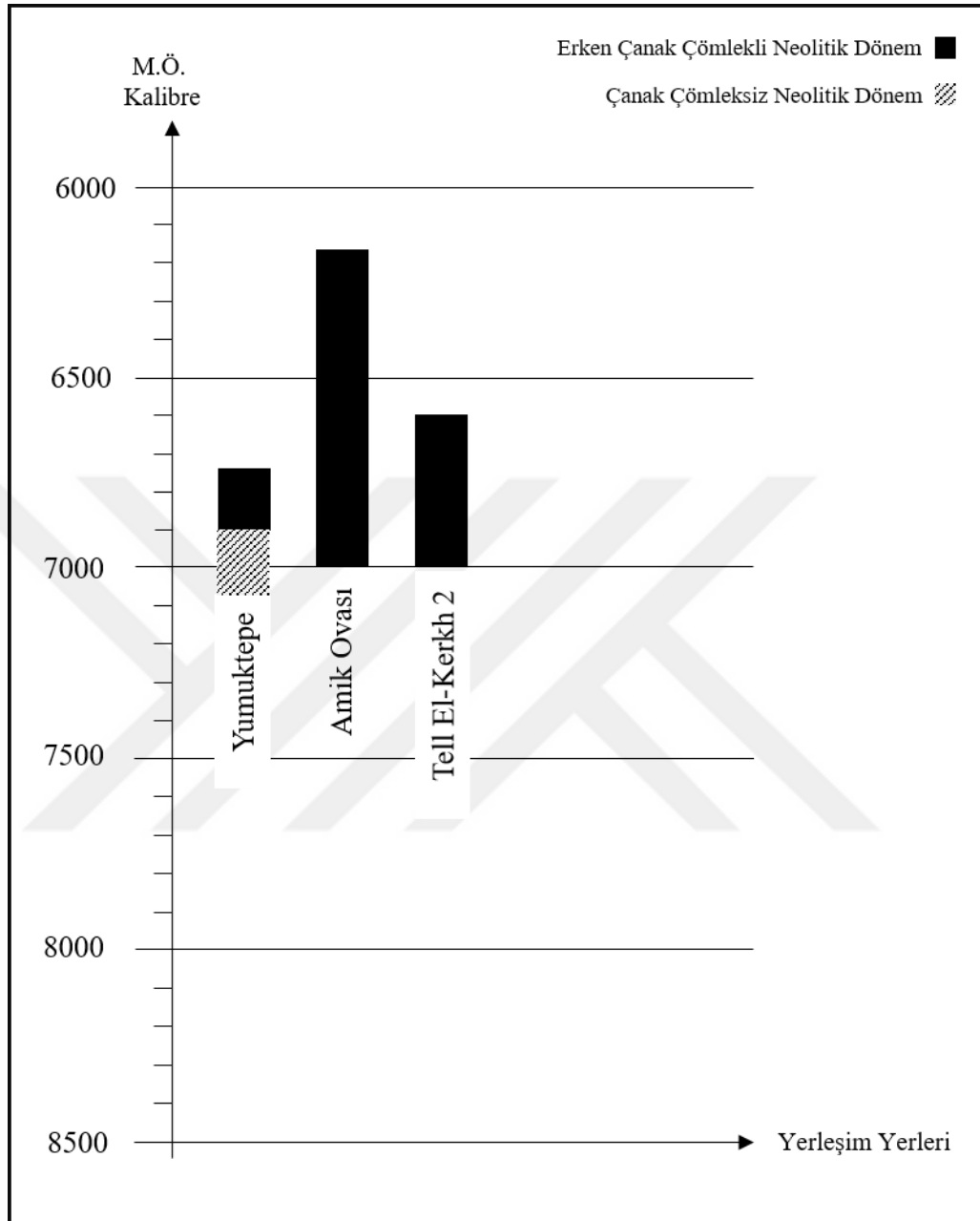
³³⁹ A. Tsuneki, *Tell el-Kerkh as a Neolithic Mega Site*, ORIENT Volume XLVII 2012, s.35

arasına³⁴⁰ tarihlenen erken çanak çömlekler bulunmuştur. Campbell (2017), Yumuktepe'deki erken çanak çömlek üretiminin M.Ö. 6900-6750 tarihleri³⁴¹ arasında olduğunu ifade etmektedir. (*Bkz. Grafik 8*).

³⁴⁰ F. Balossi (2004), *a.g.m.*, s.140

³⁴¹ S. Campbell, *a.g.m.*, s.138.

Grafik 8: Doğu Akdeniz Bölgesi Neolitik Yerleşim Yerleri Zaman Çizelgesi.

3.4.1. Amik Ovası Yerleşimleri

R. Braidwood, Tell el-Judaiah, Tell Tayinat el-Şagir, Tell Tayinat, Catalhöyük, Tell Kurcuoğlu, Tell Kurdu, Tell Dhahab ve Tell Tutail el-Sharki gibi

yerleşimlerde gerçekleştirdiği kazı çalışmaları neticesinde Amik kronolojisini oluşturmuştur. Erken çanak çömlekler Amik A evresinde bulunmuştur.³⁴²

EVRE	TARİH
AMİK C	M.Ö. 5500- ?
AMİK B2 AMİK B1	M.Ö. 5900 - 5500
GAP	
AMİK A2 AMİK A1	M.Ö. 7000-6200

Tablo 21: Amik Ovası Kronolojisi.³⁴³

Amik A evresi 2 alt gruba ayrılmaktadır ve en erken çanak çömlekler A1 evresinden ele geçmiştir. Buluntu topluluğunun %80'ini Koyu Yüzlü Açıklı Mallar (DFBW) oluşturmaktadır.³⁴⁴

Koyu Yüzlü Açıklı Mallar çoğunlukla Mineral Katkıdır. Nadiren saman katkıda bu grupta tespit edilmektedir. Erken Neolitik Dönem'e tarihlendirilen bu mal grubunun yüzey rengi açık mat gri ve kahverengi arasında değişmektedir. Formlar arasında düz kenarlı derin kaseler, boyunlu çömlekler ve daralan ağızlı çömlekler mevcuttur. Dipler genellikle düzdür.³⁴⁵ Kap formlarının %11'inde baskı bezeme tespit edilmiştir. Bezemeler çoğunlukla tırnaklar ve çeşitli sivri uçlu aletlerle oluşturulmuştur. Motifler genellikle çömleklerin gövde kısmında tekrarlanmaktadır.³⁴⁶

3.4.2. Tell El Kerkh 2

Rouj Havzası'nda yer alan ve en büyük höyük özelliği taşıyan Tell El Kerkh üç höyükten meydana gelmektedir. Tell El Kerkh 2'de 4,5 m.'lik arkeolojik dolgu içerisinde 12 tabaka açığa çıkarılmış ve 3 döneme ayrılmıştır.

³⁴² Ö. Aytekin, *a.g.t.*, s.47.

³⁴³ Francesca Balossi (2004), *a.g.m.*, s.140

³⁴⁴ Francesca Balossi (2004), *a.g.m.*, s.113

³⁴⁵ Francesca Balossi (2004), *a.g.m.*, s.113

³⁴⁶ Francesca Balossi (2004), *a.g.m.*, s.113-141

ROUJ KRONOLOJİSİ	DÖNEM	TARİH
Rouj 2d	Geç PN	M.Ö. 6100-5800
Rouj 2c	Orta PN	M.Ö. 6600-6100
Rouj 2a, 2b	Erken PN	M.Ö. 7000-6600
Rouj 1c	Geç PPNB	M.Ö. 7600-7000
Rouj 1a	Erken PPNB	M.Ö. 8700-8300

Tablo 22: Tell El Kerkh 2 Kronolojisi.³⁴⁷

Tell El Kerkh 2 yerleşiminde M.Ö. 7000-6600 yılları arasında³⁴⁸ tarihlendirilen üç mal grubu saptanmıştır. Bunlar Kerkh Malı, Koyu Yüzlü Açıklı (KYAM) Mal ve Kaba Mallar olarak adlandırılmaktadır. Kerkh Malları mineral katkılıdır ve kum, mika ve taşçık içermektedir. Yüzeyle açıklıdır ve yüzey renkleri koyu griden, grimsi devetüyüne kadar değişmektedir. Kap cidarları yaklaşık 10 mm.'dir. Çanak çömlek formları basit şekillerle temsil edilmektedir. Formlar arasında sığ ve derin çömlekler mevcuttur. Ele geçen parçalar arasında bezeme saptanamamıştır.³⁴⁹

İkinci grubu oluşturan Koyu Yüzlü Açıklı Mallar (KYAM) mineral katkılıdır. Yüzey renkleri siyahtan kızıl kahveye kadar değişmektedir. Ancak koyu renkler daha baskındır. KYAM Malları kendi içerisinde özellikleri doğrultusunda dört alt gruba ayrılmaktadır. A grubunun katkı maddeleri kum, taşçık ve kireç olarak saptanmıştır. Kap cidarları 5 – 7 mm. arasında değişmektedir. Form olarak derin kâseler, düz ağızlı küçük yarı küresel kâseler bu grubu temsil etmektedir. Parçalar arasında bezeme saptanamamıştır. B grubuna ait mallar yerleşimde en çok ele geçen parçalardan oluşmaktadır. A grubu mallarına katkı açısından benzemektedir. Fakat B grubundaki malların mineral katkı oranı A'ya kıyasla daha düşüktür. Yüzey renkleri koyu grimsi ve kahve tonlarındadır. Formlar arasında derin kâse ve yarı küresel çömlekler bulunmaktadır. Yatay kulplar nadir olsa da ele geçmiştir. B grubu mallarda parmak baskı ve nokta bezeme saptanmıştır. Tarak baskı tek bir parça üzerinde mevcuttur. Bezemelerin kap yüzeyinin tamamına uygulandığı ve açıklama işleminin bezemeler

³⁴⁷ A. Tsuneki, "Tell el-Kerkh as a Neolithic Mega Site", *ORIENT*, Volume XLVII 2012, s.35.

³⁴⁸ A. Tsuneki (2012), *a.g.m.*, s.35.

³⁴⁹ A. Tsuneki, Yutaka Miyake, "The Earliest Pottery Sequence of The Levant New Data from Tell El Kerkh 2, Northern Syria", *Paléorient*, Vol. 22, No:1, 1996, s.114.

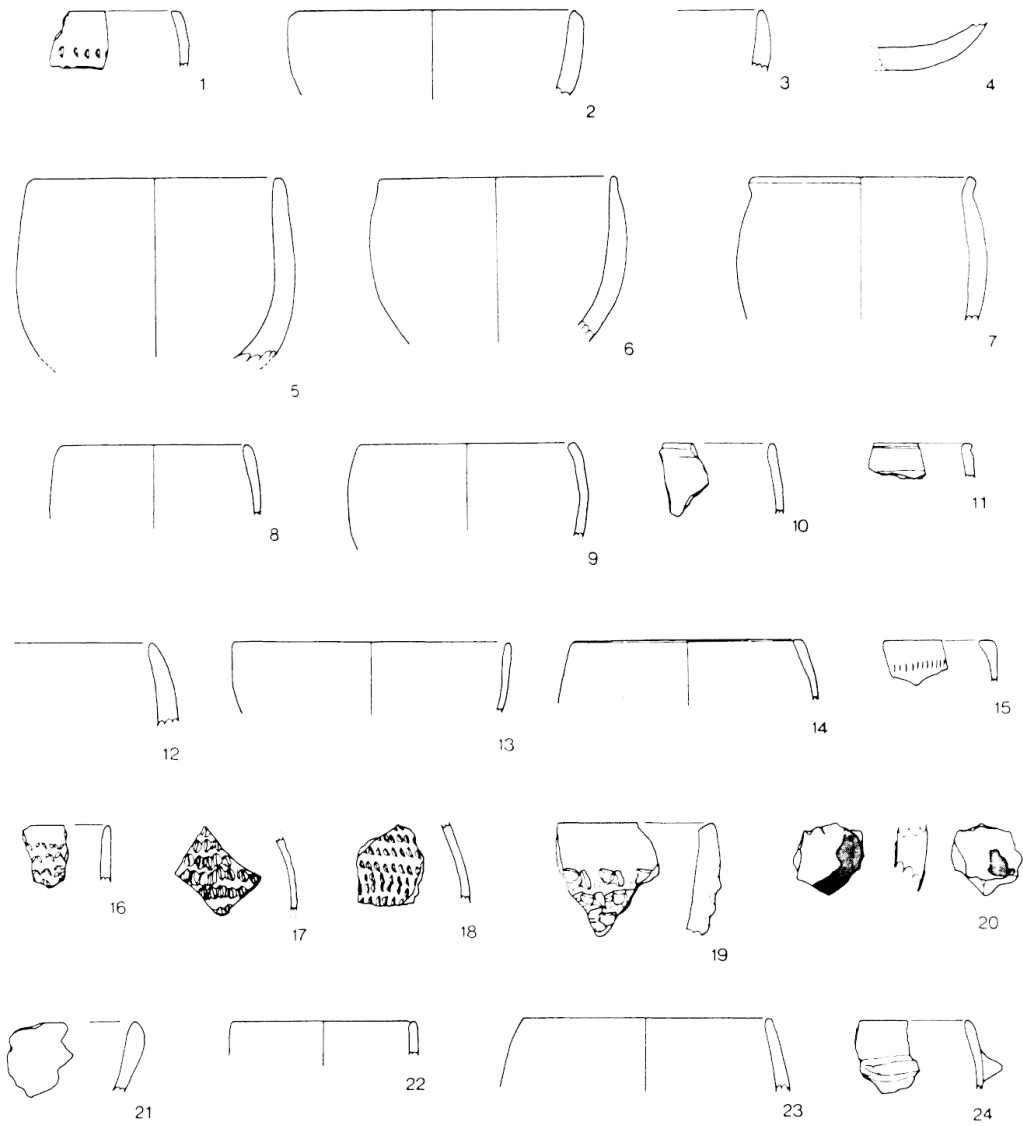
oluşturulduktan sonra yapıldığı anlaşılmıştır. Bu gruba ait ele geçen bir parçanın kireç ile kaplandığı tespit edilmiştir. Üçüncü grup olan KYAM C, B grubu malları ile benzer niteliğe sahiptir. Yüzeyler genellikle kırmızımsı kahverengi arasındadır. En yaygın bezeme türü parmak baskı olduğu saptanmıştır. Son grup olan D grubu mallarında mineral katkının yanı sıra bitkisel katkının da kullanıldığı saptanmıştır. D grubu malları hafif açılanmış ve diplerin kaide şeklinde olduğu anlaşılmıştır. Yatay bant ve kireç kaplama, parçalar üzerinde mevcuttur. D grubuna ait ele geçen parçalar çok az sayıdadır. Parçaların karakteristiklerinden yola çıkarak KYAM grubuna ait olmadığı düşünülmektedir. Fakat kısıtlı sayıdaki parçalar net bir çıkarım yapmayı mümkün kılacak nitelikte değildir.³⁵⁰

Son grup Kaba Mallar olarak adlandırılan parçalar ile temsil edilmektedir. Bu gruba ait çanak çömlekler üretim geleneği bakımından KYAM ve Kerkh Malları'ndan ayrılmaktadır. Bu mal grubundaki parçaların yoğun oranda bitkisel katkılı olduğu anlaşılmaktadır. Kaplar az pişmiş ve yüzeyler çoğunlukla düzgün, genel olarak kabaca açıktır. Yüzey, krem pembemsi devetüyü ve kırmızımsı kahve arasında değişen renklere sahiptir. Tam kap bu grup içerisinde tespit edilememiştir. Fakat çoğunun büyük ve derin çömlek gibi görüldüğü varsayılmaktadır. Bezemeler arasında yatay bantlar ve çizi bezemeler saptanmıştır. Kaba Mallar arasında kırmızı astarlı parçalar da mevcuttur.³⁵¹

Tell El-Kerkh 2 yerleşiminde ele geçen Kerkh Malı, DFBW ve kaba malların formlarının çizimleri Levha 55'de verilmiştir (*Bkz. Levha 55*).

³⁵⁰ A. Tsuneki, Y. Miyake, *a.g.m.*, s.114-116.

³⁵¹ A. Tsuneki, Y. Miyake, *a.g.m.*, s.118.

Levha 55: Tell El-Kerkh 2 Yerleşimi Kap Formları.³⁵²

³⁵² A. Tsuneki, Y. Miyake, *a.g.m.*, s.115.

3.4.3. Yumuktepe

Yumuktepe yerleşimi Mersin il merkezinin 3,5 km. kuzeybatısında yer almaktadır³⁵³ (*Bkz. Harita 8*). Yumuktepe’de Neolitik Dönem tabakaları Höyük’ün kuzeybatısında bulunmaktadır. Neolitik Dönem tabakalanması aşağıdaki gibidir.

TABAKA	DÖNEM	TARİH
XXIV	Final Neolitik	M.Ö.5800-5500
XXV	Son Neolitik Dönem	M.Ö. 6000/5800
XXVII – XXVI	Orta Neolitik Dönem	M.Ö. 6200-6000
XXXIII – XXVII	İlk Neolitik Dönem	M.Ö. 7000-6200

Tablo 23: Caneva’nın Yumuktepe Stratigrafisi.³⁵⁴

1930’lu yıllardaki kazılarda alt ve üst olarak 2 bölüm altında incelenen Neolitik Dönem tabakaları, 1990’lı yıllardan itibaren Caneva tarafından gerçekleştirilen kazılarla birlikte Neolitik Dönem, 4 ana evre içerisinde değerlendirilmiştir. Yumuk Tepe yerleşiminden elde edilen ve ilk Neolitik Dönem’e tarihlenen çanak çömlekler kazılan sondajlarda bulunmuştur.³⁵⁵ Açık Renkli Perdahlı ve Astarlı (Light Coloured Burnished and Slipped Ware) olarak adlandırılmaktadır.³⁵⁶ Mineral katkılı bu çanak çömleklerin yüzey renkleri devetüyü kahverengi arasında değişmektedir.

Mineral katkıların çoğu beyaz renkte olup iç yüzeylerde açıkça tespit edilir. Elde edilen çanak çömlek parçaların cidarları 8-15 mm. arasında değişmektedir ve oldukça kalındır. Çanak çömlek yüzeylerinde pembemsi veya devetüyü renginde astar varlığından söz edilmektedir. Elde edilen parçalar kap formlarını tanımlamayı zorlaştırsa da en erken çanak çömleklerin düz dipli ve yarı küresel kaplar ile karakterize edildiği belirtilmektedir (*Bkz. Levha 56*). Erken Neolitik Dönem’de, ayrıca açık renkli perdahlı ve astarlı malların yanı sıra sonradan ortaya çıkan mineral katkılı,

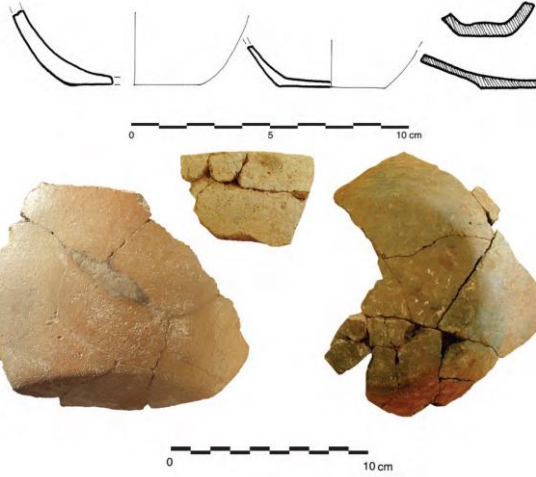
³⁵³ Y. G. Çakan, *a.g.t.*, s.148.

³⁵⁴ Y. G. Çakan, *a.g.t.*, s.149.

³⁵⁵ F. Balossi (2004), *a.g.m.*, s.118.

³⁵⁶ F. Balossi Restelli, “Yumuktepe Early Ceramic Production: Dark Versus Light Coloured Wares and the Construction of Social Identity”, (Ed.) Akira Tsuneki, Olivier Nieuwenhuyse, Stuart Campbell, *The Emergence of Pottery in West Asia*, Oxbow Books, Philadelphia, 2017, 84.

koyu yüzlü (kahve, gri, siyah) bir mal grubu da vardır. Üzerinde bazen tarama baskı (rocker) ve tırnak baskı veya çeşitli sivri uçlu aletlerle yapılan baskıdan oluşan impresso bezeme görülür. Campbell (2017) yapmış olduğu çalışmasında Yumuktepe'deki çanak çömlek üretimini M.Ö. 6900-6750 yılları arasına tarihlendirmektedir.³⁵⁷

Levha 56: Yumuktepe Yerleşimi Erken Çanak Çömlek Parçaları ve Formları.³⁵⁸

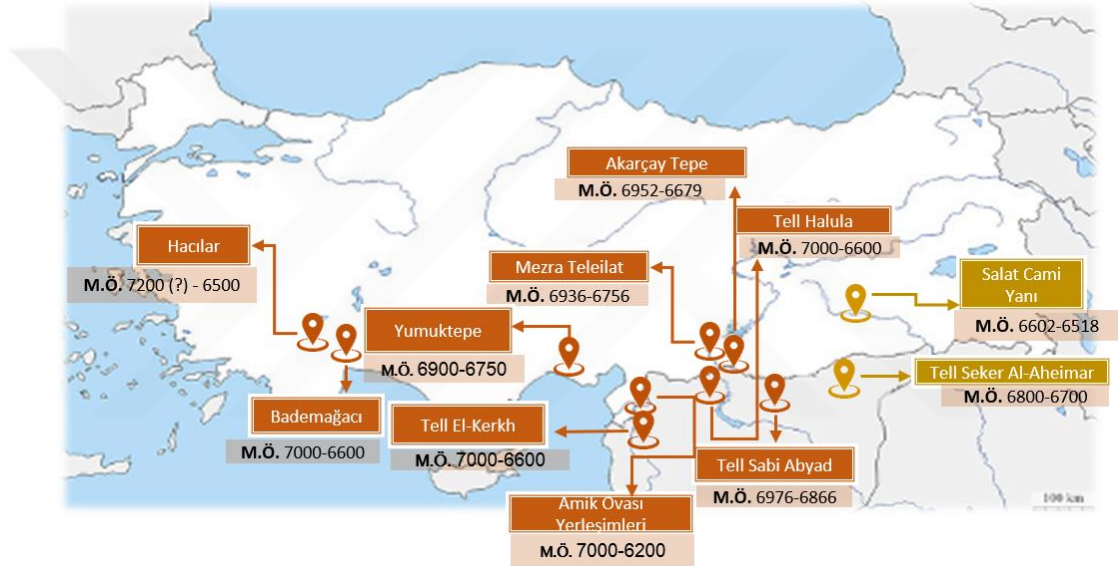
³⁵⁷ S. Campbell, *a.g.m.* s.138.

³⁵⁸ F. Balossi Restelli (2017), *a.g.m.*, s.85.

4. BÖLÜM

BÖLGELER ARASI KIYASLAMA

Anadolu'da erken çanak çömleklerin üretimi Boncuklu ve Demirköy gibi yerleşimlerde MÖ 9. bin yıla kadar gitse de sürekli bir şekilde üretilmeye ve kullanılmaya başlanması M.Ö. 7000 yıllarıdır. Kuzey Mezopotamya, Orta Anadolu, Göller Bölgesi ve Doğu Akdeniz'deki erken çanak çömleklerin üretilmeye başlaması birbirine yakın tarih aralıklarında olmuştur (*Bkz. Harita 9, 10*).

Harita 9: Kuzey Mezopotamya, Doğu Akdeniz ve Göller Bölgesi'ndeki En Erken Çanak Çömleklerin Ele Geçtiği Yerleşim Yerleri ve Tarihleri.

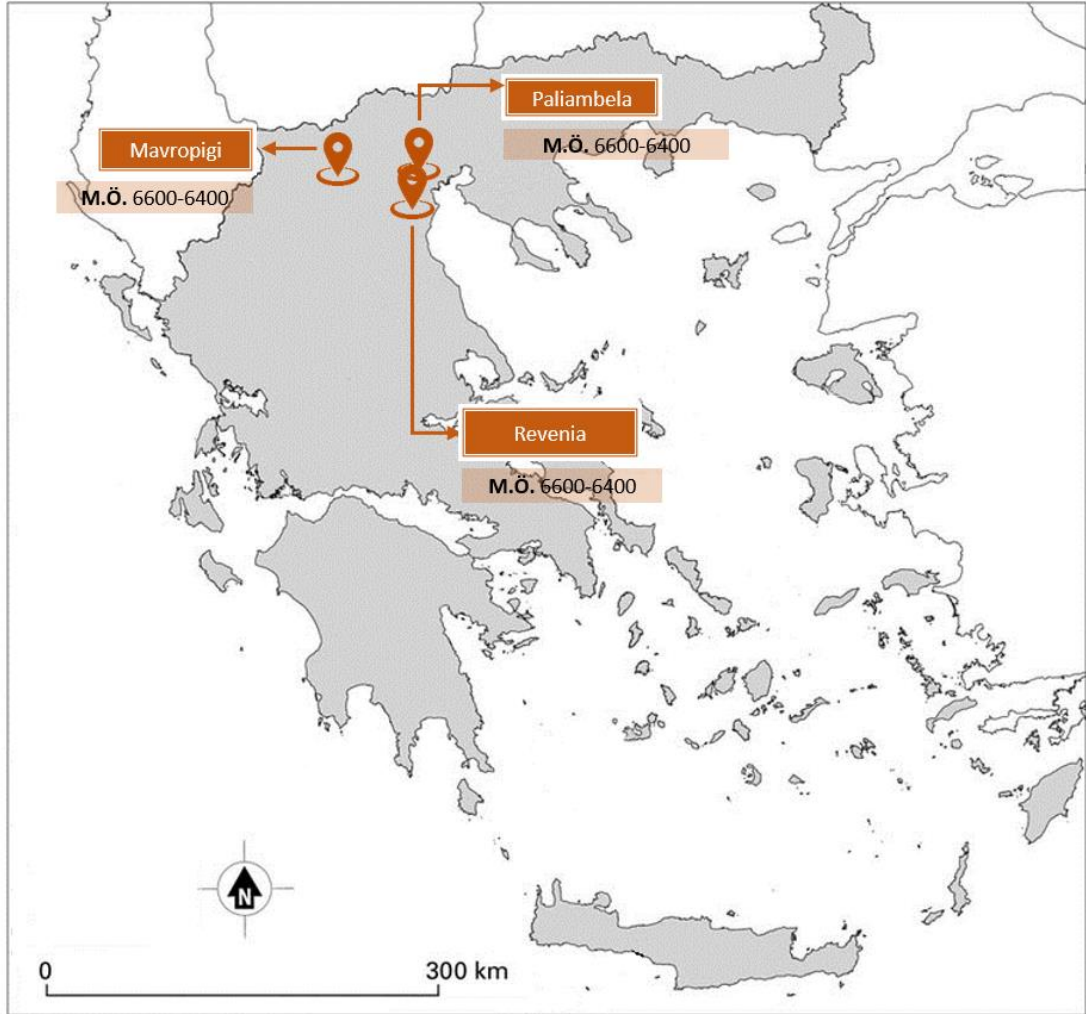

Harita 10: Orta Anadolu Bölgesi'ndeki En Erken Çanak Çömleklerin Ele Geçtiği Yerleşim Yerleri ve Tarihleri.

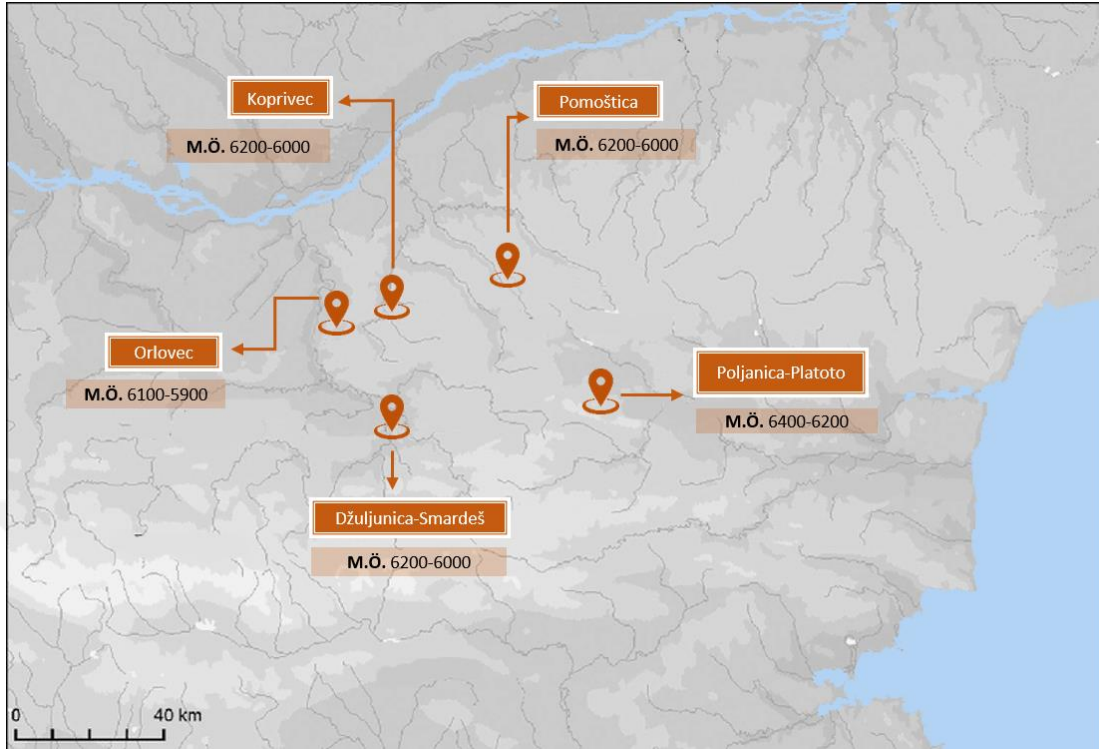
Batı Anadolu ve Marmara Bölgesi'nde en erken çanak çömleklerin ortaya çıkışı M.Ö. 6680/6600 yıllarıdır (*Bkz. Harita 11*). Balkanlar'da, Kuzey Yunanistan Makedonyası'nda en erken çanak çömleklerin ortaya çıkışı M.Ö. 6600 civarı iken Kuzeydoğu Bulgaristan'da M.Ö. 6400/6200 yıllarıdır (*Bkz. Harita 12, 13*). Anadolu'daki en erken çanak çömleklerin düzenli bir teknoloji olarak ortaya çıktığı tarih ile Balkanlar'da çanak çömlek üretimine başlangıç tarihleri kıyaslandığında; Kuzey Yunanistan ile yak. 400 yıllık, Kuzeydoğu Bulgaristan ile 800 yıllık bir fark olduğu görülmektedir. Batı Anadolu'da en erken çanak çömlek üretimi ile Kuzey Yunanistan'ın Makedonya Bölgesi'nde çanak çömlek üretimi yaklaşık aynı tarihlerde görülmeye başlar ve bu Kuzeydoğu Bulgaristan'dan yaklaşık 400 yıl önceye denk gelmektedir (*Bkz. Grafik 9*). Genel olarak Anadolu ve Balkanlar'daki en erken çanak çömleklerin başlangıç aşamasında oldukça az sayıda üretilmiş olduğu görülmektedir.

Harita 11: Batı Anadolu ve Marmara Bölgesi'ndeki En Erken Çanak Çömleklerin Ele Geçtiği Yerleşim Yerleri ve Tarihleri.

Harita 12: Kuzey Yunanistan Makedonya'sındaki En Erken Çanak Çömleklerin Ele Geçtiği Yerleşim Yerleri ve Tarihleri.

Harita 13: Kuzey-Doğu Bulgaristan'daki En Erken Çanak Çömleklerin Ele Geçtiği Yerleşim Yerleri ve Tarihleri.

Bu bölümde, Batı Anadolu ve Marmara bölgesinde incelenen en erken çanak çömlek üretiminin olduğu yerleşim yerlerinde bulunan çanak çömleklerin, katkı maddesi, form, yüzey rengi-bezeme ve işlevleriyle ilgili bulgular gerek Kuzey Mezopotamya ve Anadolu gerekse Balkanlar ile karşılaştırılmıştır. Tezin ana konusu Batı Anadolu ve Balkanlar olduğu için bu iki bölge yerleşim yerleri bazında daha detaylı karşılaştırılmıştır.

Batı Anadolu Bölgesi'nde en erken iskan görülen Çukuriçi Höyük' de (M.Ö 6680-6600) en alt tabaka XIII'de bulunan az sayıda çanak çömlek gövde parçasının daha geç tabakalardan karışmış olabileceği belirtilmiştir.³⁵⁹ Yine Ege'deki en erken tarım ve hayvancılığın kanıtlarının olduğu Ulucak Höyük'ün en erken tabakası VI. tabaka (M.Ö 6850-6500), çanak-çömleksiz tabaka olarak nitelenmiş, ele geçen birkaç parça çanak çömleğin bir üst tabakadan (V. Tabaka) karışmadıysa eğer VI. tabakanın

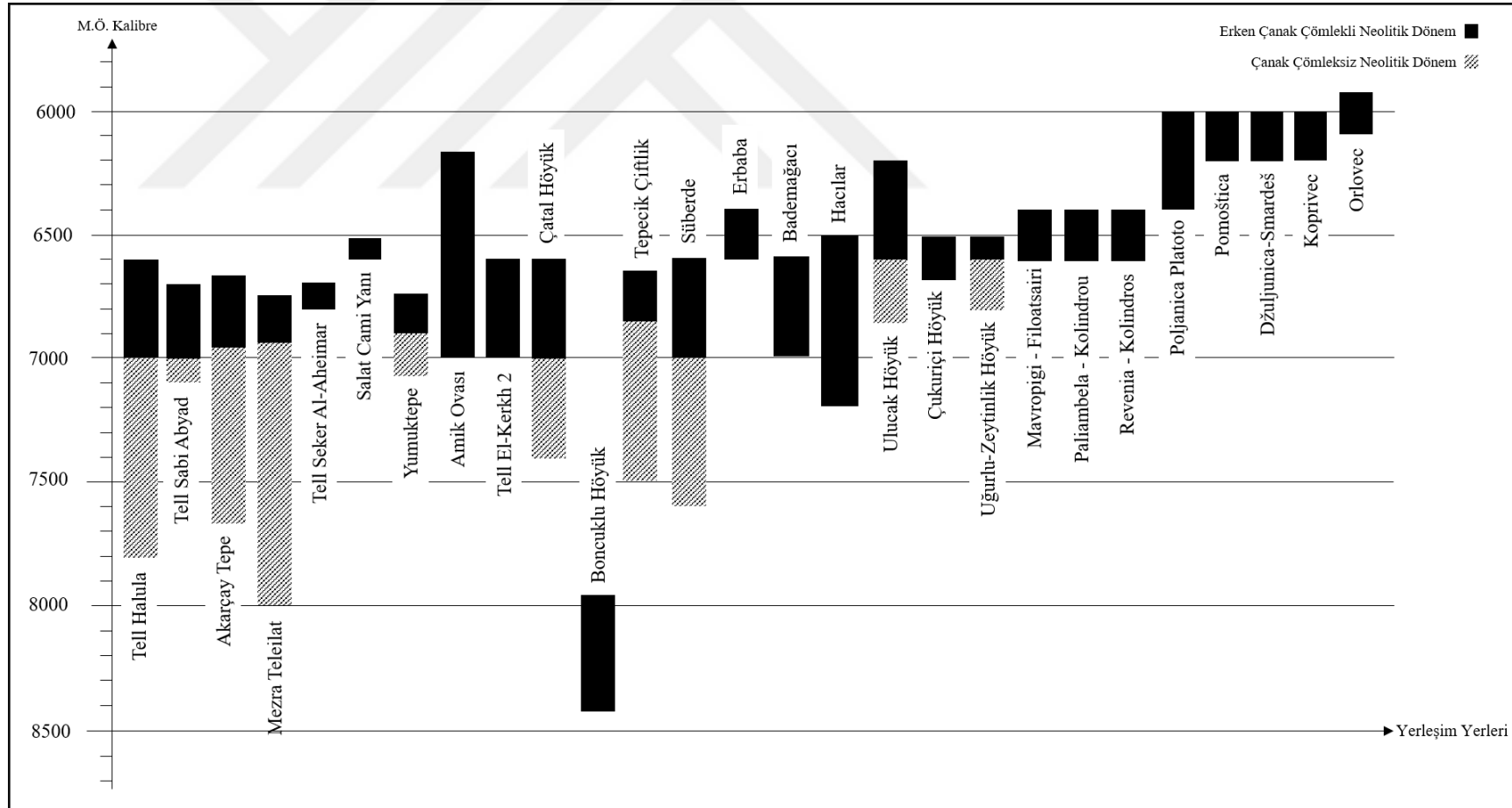
³⁵⁹ B. Horejs, "Long and Short Revolutions Towards the Neolithic in Western Anatolia and Aegean", *Documenta Praehistorica XLVI*, 2019 s.77.

son seviyesine M.Ö. 6600-6500 arasına tarihlendirilebileceği belirtilmiştir.³⁶⁰ Uğurlu-Zeytinlik Höyük yerleşim yerinde M.Ö 6600'e tarihlenen V-VI kültür katlarında 22 parça çanak çömlek bulunmuştur. Marmara Bölgesinde en erken çanak çömlek veren yerleşim M.Ö. 6650-6500 tarihleri arasında Barçın Höyük'tür. Bu yerleşimde en erken M.Ö. 6600'e tarihlenen VIe tabakasında 104 adet çanak-çömlek parçası bulunmuştur.³⁶¹

Bu bilgiler ışığında Batı Anadolu ve Marmara Bölgesi'nde en erken çanak çömleklerin ortaya çıkışı M.Ö. 6680/6600 yılları ile ilk olarak Çukuriçi ve Barçın Höyük'tür. Balkanlar'da, Kuzey Yunanistan Makedonyası'nda en erken çanak çömleklerin ortaya çıkışı M.Ö. 6600 civarı Mavropigi-Filoatsari, Paliambela-Kolindrou ve Revenia-Korinos yerleşimlerinde görülürken Kuzeydoğu Bulgaristan'da en erken çanak çömlek üretiminin Poljanica Platoto'da M.Ö 6400'lerde, Pomoštica, Koprivec, Džuljunica-Smardeš ve Orlovec yerleşimlerinde ise M.Ö 6200'lerde başladığı belirlenmiştir.

³⁶⁰ B. Erdoğan, Ö. Çevik, *a.g.m.*, s.81.

³⁶¹ F. A. Gerritsen, R. Özbal, L. C. Thissen, "The Earliest Neolithic Levels and Barçın Höyük, Northwestern Turkey", *Anatolica XXXIX*, 2013, S.53-92.

Grafik 9: Anadolu ve Balkanlar'daki En Erken Çanak Çömlek Kronolojisi

4.1. Katkı Maddesi

Çanak çömleklerin üretim teknolojisinde önemli kriterlerden biri hamura katılan katkı maddesidir.

Batı Anadolu Bölgesi'nde Erken Neolitik Dönem'e tarihlendirilen Çukuriçi, Uğurlu ve Ulucak yerleşimlerinden en eskisi olan Çukuriçi Höyük'ün XIII. Evresi (M.Ö. 6680-6600) çanak çömleklerinin katkı maddelerine yönelik bilgiye ulaşılammıştır. Uğurlu-Zeytinlik M.Ö. 6640-6500'e tarihlenen en erken çanak çömlekler ve Ulucak Höyük yak. MÖ 6600-6500'lere ait olabileceği belirtilen birkaç parçanın mineral katkılı olduğu belirtilmiş ve bu katkının taşçık olduğu tespit edilmiştir. Uğurlu-Zeytinlik Höyük'ün VI-V. evresinden elde edilen en erken çanak-çömleklerdeki mineral katkının içeriği baskın biçimde diyorit ve bununla ilişkili minerallerden oluşmaktadır.

Marmara Bölgesi'nde yer alan Barçın Höyük'te erken çanak-çömleklerin %90'ından fazlasının hamurunda yoğun miktarda, ezilmiş ve toz haline getirilmiş şist/mika kullanılmıştır. Bu katkı maddesi daha sonra VIId evresinde pembe ve gri renkli kalsit katkıya dönmüştür. Bu bağlamda Uğurlu'dan farklılık gösterir. Barçın Höyük'de bitkisel katkı yoktur.

Batı Anadolu ve Marmara Bölgesi erken çanak çömleklerinde ağırlıklı olarak mineral katkı söz konusudur.

Kuzey Mezopotamya, Doğu Akdeniz ve Göller Bölgesi'nde de erken çanak çömlekler ağırlıklı olarak mineral katkılıdır. Bununla birlikte başlangıç aşamasında mineral katkılıların yanında organik katkılı malların mineral katkılılara göre oldukça az sayıda üretildiği anlaşılmıştır (ör; Akarçay Tepe, Mezraa Teleilat, Tell Halula, Salat Camii Yanı, Tell El-Kerh 2). Orta Anadolu Bölgesi'nde ise M.Ö. 8. bin sonlarına tarihlenen Doğu Çatalhöyük'de olduğu gibi erken çanak çömleklerin bitkisel katkı tercih edilerek üretildiği görülmüştür (Bu durumun istisnası olarak Boncuklu'da az sayıda mineral katkılı parçalar ele geçmiştir). Mineral katkı Çatalhöyük'de M.Ö 6700/6600'lerde çanak çömleklerde görülmeye başlanmıştır.

Katkı maddesi bağlamında Orta Anadolu hariç tüm bölgelerde erken çanak çömlekler mineral katkılı ağırlıklı başlasa da mineral katkının çeşidinin yerleşim bazında farklılık gösterdiği ve hamur içerisine farklı oranlarda eklendiği tespit edilmiştir. Mineral içerikler, bulunan coğrafyanın jeolojik durumuna göre değişim gösteriyor olabilir. Ör; Kuzey Mezopotamya’da incelenen yerleşimlerde bulunan çanak çömleklerin hamurunda kalsit ya da bazalt bulunması, Orta Anadolu’da çanak çömlek hamurunda kuvars ve volkanik temelli minerallerin varlığı veya Marmara ve Doğu Akdeniz yerleşimlerindeki çanak çömleklerde mika bulunması gibi. Tamamen jeolojik olarak çanak çömlek için kullanılacak kilin içerisinde bulunabilen bu malzemelerin, özellikle sonradan hamura bilinçli katılıp katılmadığı konusunda yerleşim yerleri bazında bir çalışma bulunmamaktadır.

Katkı malzemesi bakımından, Kuzey Yunanistan Makedonyası ve Balkanlar ile bakıldığında; Paliambela-Kolindrou, Revenia-Korinos ve Mavropigi Filoatsairi olmak üzere her üç yerleşimde de erken çanak-çömleklerin tümünün organik (saman, deniz kabuğu) katkılı olduğu belirlenmiş ancak oransal değerleri belirtilmemiştir.

Yine Kuzeydoğu Bulgaristan yerleşimleri, Poljanica Platoto, Pomoštica, Koprivec, Džuljunica-Smardeš ve Orlovec’de de en erken çanak çömleklerin organik (saman, midye kabuğu ve salyangoz kabuğu) katkılı olduğu görülmüştür. Bu yerleşimlerden Poljanica Platoto’da organik katkının yanı sıra kuvars da çanak çömlek hamurunda tespit edilmiştir.

4.2.Form

Çukuriçi Höyük’te az sayıdaki erken çanak çömlek parçası içinde form veren yoktur. Ulucak Höyük’de erken döneme (M.Ö 6600-6500 arası) tarihlendirilebileceği belirtilen kap parçalarının formlarının bir üst tabakayla benzerlik gösterdiği hafiri tarafından belirtilmiştir.³⁶² Bu parçalar eğer erken döneme aitse formları daralan ağızlı, yarı küresel çömlekler, düz duvarlı çömlekler, delikli kaseler ve bardak formu olarak nitelendirilen parçalardan oluşmaktadır. Uğurlu-Zeytinlik Höyük erken çanak çömlekleri içinde form veren iki parça vardır ve “S” kıvrımlı çanaklara aittir. “S”

³⁶² Ö. Çevik, O. Vuruşkan, *a.g.m.*, (Basım Aşamasında)

profilli kap formlarının benzerleri Orta Anadolu'daki Çatalhöyük ve Erbaba yerleşimlerinde de görülmektedir (Bkz. Levha 1, 46, 48).

Barçın Höyük'te M.Ö. 6650-6500 yılları arasında dışbükey gövdeli ve düz dipli kapalı ya da daralan ağızlı kaseler gibi basit şekilli formların yanı sıra özel formlarda buluntu topluluğunda yer almaktadır. Kulplar kaba bir görünüme sahiptir.

Genel olarak bakıldığında, Batı Anadolu'daki kap formları arasında yer alan daralan ağızlı çömlekler, küresel/yarı küresel çömlekler, düz profilli çömlekler ve düz diplerin Kuzey Mezopotamya'dan başlayarak Anadolu'daki tüm bölgelerde benzerlik gösterdiği saptanmıştır (Bkz. Levha 24, 25, 26, 29, 30, 32, 36, 38, 45, 47, 48, 52, 56). Ayrıca bölge kapsamında en erken çanak çömleklerde küçük farklılıklar (açık, kapalı formlar, boyut gibi) olduğu söylenebilir. Genel olarak mineral katkılı çanak çömleklerin küçük boyutlara sahip daralan çömlekler olduğu, bitkisel katkılı çanak çömleklerin ise orta, küçük-orta boyutlara sahip açık veya kapalı formlar ile temsil edildiği görülmektedir. Kuzey Mezopotamya'da yatay ip delikli dikey tutamaklar ve çıkıntı biçimli kulplar nadiren görülürken, Orta Anadolu ve Göller bölgesi'nde erken çanak çömleklerde tutamak bulunmamaktadır. Doğu Akdeniz erken çanak çömleklerinde nadir olarak ip delikli tutamakların varlığı belirtilmiştir.

Kuzey Yunanistan'daki Paliambela'da bulunan en erken çanak çömlekler orta boyutlara (18-30cm) sahip küresel ve yarı küresel konik gövdeli formlara sahipken, Revenia'daki kap formlarının şekilleri küçük ve orta boy, genellikle düz ve basit ağızlı açık formları temsil etmektedir. Mavropigi yerleşimindeki kap formları ile ilgili kısıtlı verilere sahip olmamıza rağmen elde edilen en erken çanak çömlekler düz veya halka şeklinde diplere sahiptir. Her üç yerleşimdeki en erken çanak çömlek parçaları arasında delikli kulplar mevcuttur. Ancak elde edilen bilgiler doğrultusunda yalnızca Revenia yerleşimindeki kulp parçalarının dikey delikli yatay kulplar olduğu anlaşılmıştır. Mavropigi ve Paliambela yerleşimlerindeki delikli kulpların yatay ya da dikey delikli olup olmadığı hakkında herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Tüm bu bilgiler incelenen yerleşimlerdeki en erken çanak çömlek formlarının birbirine oldukça benzer olduğunu ortaya koymaktadır.

Kuzeydoğu Bulgaristan'da bölge genelinde çanak çömlek buluntu grubu bakımından önemli benzerliklerin olduğu görülmektedir. “S” profilli, küresel çömlekler, daralan ağızlı çömlekler ve açık ağızlı kaseler gibi basit şekilli formlar erken çanak çömlek formlarını oluşturmaktadır. Çömleklerin ağız kısmı genellikle dışa eğik biçimlidir ve parçalar arasında keskin gövdeli küresel çanak çömlekler de bulunmaktadır. Dipler genel olarak düz ya da halka düz dip şeklindedir. Hemen hemen tüm yerleşim yerlerinde en erken çanak çömlek parçaları arasında dikey ip delikli yatay kulplar, dikey tüp biçimli ya da yumrucuk benzeri kulp çıkıntıları gözlemlenmektedir. Bununla birlikte en erken evredeki kap formları genellikle büyük-orta ya da küçük boyutlar ile temsil edildiği anlaşılmıştır.

4.3.Yüzey Rengi ve Bezeme

Erken dönem çanak çömleklerde yüzey rengi, kabın üretim teknikleri ile ilgili bilgi verebilir. Bunun yanı sıra, özellikle kullanılan özgün renkler veya bezemelerin bir toplumun kimliğini yansıttığı düşünülebilir.

Batı Anadolu Bölge'sinde yer alan Çukuriçi yerleşimindeki Erken Dönem'e tarihli çanak-çömleklerin yüzey renkleri ve bezemeleri ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Uğurlu-Zeytinlik Höyük'ten ele geçen erken tarihli çanak çömleklerin renkleri; kırmızı, kırmızımsı devetüyü, pembemsi gri, koyu kahve ve siyahtır. Çanak çömlekler ačkılı olup, bazen astarlıdır (kırmızı ve pembe renkli). Ulucak Höyük'ten elde edilen en erken çanak çömleklerin yüzey renkleri çoğunlukla krem/devetüyü, koyu kahverengi, grimsi kahverengidir. Yüzeyler ačkılı ve astarlıdır.

Barçın Höyük'te Neolitik Dönem'in ilk aşamalarına tarihlendirilen çanak-çömleklerin yüzey renklerinin genellikle koyu gri, soluk kahverengi ve açık sarımsı kahverengi arasında değiştii ve ačkılandığı görülmektedir. Ayrıca VIe evresinde tek bir parça üzerinde bulunan yılan benzeri sığ aplik bezeme dışında herhangi bir bezemeli parçaya rastlanamamıştır.

Kuzey Mezopotamya erken çanak çömleklerinde yüzey renkleri olarak gri, koyu gri, kahve ve siyah gibi koyu renkler görülürken aynı zamanda krem, devetüyü, pembe ve sarımsı kahve gibi açık renkler de görülür.³⁶³ Aynı şekilde Anadolu'daki

³⁶³ Ö. Çevik, O. Vuruşkan, *a.g.m.*, (Basım Aşamasında)

incelenen yerleşimlerde en erken çanak çömleklerin yüzey renkleri, devetüyünden siyaha kadar hem açık hem de koyu tonların bulunduğu geniş bir skala gösterir. Bu durumun istisnası, Marmara ve Göller Bölgesi'nde krem/devetüyü rengine sahip çanak çömleklerin varlığı belirtilmemiştir.

Uğurlu-Zeytinlik erken çanak çömleklerinde bezeme görülmezken, Ulucak Höyük'ün erken olma olasılığı olan parçalarında bezeme tespit edilmemiştir. İzleyen tabakadan gelen (Ve) çanak çömleklerde bezeme görülür ancak önemli bir yer teşkil etmez. Anadolu'da en erken çanak çömlekler arasında hiçbir parçada bezeme tespit edilememişken Kuzey Mezopotamya'da, Tell Sabi Abyad I, Salat Cami Yanı, Doğu Akdeniz'de Tell El Kerkh 2 ve Amik Ovası ve Yumuk Tepe yerleşimlerinde bezemeli parçalar bulunmuştur.

Kuzey Yunanistan Makedonyasında, Paliambela ve Mavropigi yerleşimlerinde bulunan çanak çömleklerde koyu renklerin hâkimken Revenia'da açık renkler baskındır. İncelenen tüm yerleşimlerde en erken çanak çömleklerin iyi perdahlandığı tespit edilmiştir. Revenia ve Paliambela yerleşimlerindeki erken çanak çömlekler arasında kırmızı astarlı parçalar mevcutken Mavropigi yerleşimindeki çanak çömleklerin astar uygulaması ile ilgili herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Ancak elde edilen veriler kapsamında Mavropigi yerleşimindeki EN I ve EN II arasındaki geçiş aşamasında kırmızı astarlı parçaların varlığından söz edilmekte olup bu parçaların EN II'den geçiş aşamasına karışmış olabileceği ifade edilmektedir.³⁶⁴

Mavropigi'nin M.Ö 6600'e tarihlenen tabakalarında bulunan impresso bezemeli parçalar Ege için en erken impresso bezeme örnekleri teşkil eder. Aynı şekilde Paliambela'da az sayıda da olsa (4 parça) impresso ve kahve üzeri kırmızı boya bezemeli parçaların varlığı en erken evrede (M.Ö 6600-6400) tespit edilmiştir. Revenia yerleşimindeki en erken evreden gelen kırmızı veya kırmızımsı boya bezemeli, baskı bezemeli ve barbotin bezemeli parçaların ise üst seviyelerden erken evreye karışmış olma ihtimali belirtilmiştir.³⁶⁵ Elde edilen bu veriler Kuzey

³⁶⁴ L. Bonga, "Early Ceramic Styles and Technologies in the Aegean and the Balkans: Retrospect and Prospects", *Documenta Praehistorica* XLVI, 2019, s.162.

³⁶⁵ Revenia için bkz.: D. Urem-Kotsou, vd., (2015b), *a.g.m.*, s.172; Paliambela için bkz.: D. Urem-Kotsou, vd., (2015a), *a.g.m.*, s.2.

Yunanistan Makedonya Bölgesi'nde en erken çanak çömlekler arasında erken evreden itibaren bezemeli parçaların varlığını ortaya koymaktadır.

Bulgaristan'da incelenen tüm yerleşimlerde kaba ve ince mallar olarak ikiye ayrılan kap yüzeyleri, kaba mallarda pürüzlü, ince mallarda yoğun şekilde perdahlandığı için daha parlak ve pürüzsüzdür. Açık ve astar genellikle nitelikli mallara uygulanmıştır ve kırmızı ve kahve tonlarındadır.

Bölge genelinde en erken çanak çömleklerin yüzey renkleri bej, kırmızı, kırmızımsı kahve ve koyu kahverengi arasında değişen bir renk skalasıdır. İncelenen yerleşimlerdeki en erken çanak çömlekler monokrom evreye atfedilmiş olsa da Džuljunica-Smardeš yerleşiminde, koyu kırmızı üzerine kırmızı, koyu yüzey üzerine sarı veya beyaz boya bezemeli parçalarda ele geçmiştir.

Bölgede çanak çömlek üretiminin başlangıç aşamasından itibaren tüm yerleşimlerde bezemeli parçalar tespit edilmiştir. Bezemeler arasında en sık görülen çeşitler kabartma, sokma-çıkarma, kazıma, nokta bezeme, parmak ve tırnak baskı şeklinde sıralanabilir.

4.4. İşlev

Erken çanak çömleklerin işlevine dair yapılan sınırlı sayıda analizlerde (lipid) mineral katkılı çanak çömleklerin pişirme amaçlı kullanıldığı anlaşılmıştır.

Batı Anadolu Bölgesi'nde hem Çukuriçi Höyük hem de Ulucak Höyük'de erken tabakalarda bulunan birkaç çanak çömlek parçasının kesin tarihlenmesi olmadığı için bu parçaların işlevleriyle ilgili bir çalışma da yapılmamıştır.

Ulucak Höyük'ün en erken evrelerinde tespit edilen düşük yoğunluklu ve sınırlı form çeşitliliğine sahip olan çanak-çömleklerin en azından bazılarının pişirme, servis etme, tüketme, depolama ve ritüel de dâhil olmak üzere çeşitli günlük hayatta kullanıma sahip olduğu belirtilmiştir. Uğurlu-Zeytinlik yerleşiminde de bulunan parçaların mineral katkılı olması pişirme işlevine yönelik kullanılma ihtimalini akla getirirken, iki parçadan elde edilen formun kapalı kap formu olması, kapların pişirme, depolama gibi çok amaçlı kullanıldığına işaret edebilir.

Barçın Höyük’de en erken çanak çömleklerin üzerinde kullanımdan kaynaklanan aşınma, çatlak, is kalıntısı gibi bir takım izler tespit edilmiştir. Ayrıca, kaplardaki sağlam kulpların varlığı elde edilen erken çanak-çömleklerin başlıca işlevlerinden birinin pişirme kapları olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra özgün formların ortaya çıkmaya başlaması, sadece pişirme, tüketme ve depolama gibi işlevler için çanak çömlek üretilmediğini daha başka işlevler (teşhir, ritüel vb.) için de kullanılmış olabileceğini düşündürmüştür.

Kuzey Mezopotamya erken çanak çömleklerinin mineral katkı, tutamaklı kapalı formlar ve astar varlığı gibi teknolojik özellikleri göz önünde bulundurularak bu ilk kapların pişirme amacıyla yapılmış olabileceği öne sürülmüştür.³⁶⁶ Ancak yine bu çanak çömleklerin boyut, şekil ve az sayıda olmaları göz önüne alınarak belki de özel durumlar ya da etkinlikler için kullanılmış olma ihtimallerinden bahsedilmiştir.³⁶⁷

Ayrıca Doğu Akdeniz en erken çanak çömlekleri arasında bazı çanak çömleklerin büyük ve derin formlara sahip olmaları ve bu formlarda bitkisel katkının tercih edilmesi, söz konusu ürünlerin depolama amacı ile yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. Bunun yanı sıra, mineral katkılı kaplar bitkisel katkılılara oranla daha küçük boyutlara sahip olması ve nadiren de olsa kulpların tespit edilmesi en azından mineral katkılı erken çanak çömleklerden bazılarının pişirme doğrultusunda kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir. Orta Anadolu’da çanak çömleğin yiyecek için kullanıldığı Çatalhöyük hem mineral hem bitki katkılı kaplarında yapılan lipid analizlerinde yiyecek için kullanımın M.Ö 6860’e dayandığı tespit edilmiştir.

Kuzey Yunanistan Makedonya Bölgesi’ndeki incelenen yerleşimlerdeki erken çanak çömleklerin bitkisel katkılı olmalarına rağmen depolama ve servis işlevlerinin yanı sıra pişirme amacıyla da kullanıldığına dair yorumlar mevcuttur. Bu bölgede en erken çanak çömleklerin kap boyutları ele alındığında pişirme için uygun olabileceği düşünülebilir. Ancak bunu destekler nitelikte kimyasal analiz çalışmaları bulunmamaktadır. Yine her üç yerleşimde ele geçen kaplar arasında bulunan delikli kulplar, bu kapların depolama gibi amaçlarla asıldıklarının bir göstergesi olabilir.

³⁶⁶ Nieuwenhuyse and S. Campbell, *a.g.m.*; Ö. Çevik, O. Vuruşkan, *a.g.m.*, (Basım Aşamasında)

³⁶⁷ Ö. Çevik, O. Vuruşkan, *a.g.m.*, (Basım Aşamasında)

Kuzeydoğu Bulgaristan'da yer alan Poljanica Platoto, Pomoštica, Džuljunica-Smardeš, Koprivec ve Orlovec yerleşimlerindeki çanak çömleklerin işlevleri ile ilgili herhangi bir bilgi, önceki yayınlarda bulunmamakla birlikte yerleşimlerdeki kap formlarından ve katkı maddelerinden yola çıkarak, Poljanica Platoto, Pomoštica, Džuljunica-Smardeš, Koprivec ve Orlovec çanak çömleklerin yalnızca organik katkı olması depolama, taşıma, yiyecek servisi vb. amaçlar doğrultusunda kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca Džuljunica-Smardeš ve Orlovec yerleşimlerinden elde edilen bazı çanak çömlek parçalarında is izlerinin tespit edilmesi, en azından bazı çanak çömleklerin pişirme amacı ile de kullanılmış olabileceğini ortaya koymaktadır. Ancak elde edilen verilerin oldukça kısıtlı olması incelenen yerleşimlerdeki en erken çanak çömleklerin işlevleri ile ilgili kesin kanıyı zorlaştırmaktadır.

5. BÖLÜM

SONUÇ

Anadolu ve Balkanlar'da erken çanak çömleklerin ele alındığı bu çalışmada ulaşılan sonuçlar ve değerlendirmeler sunulmuştur.

Anadolu'da en erken çanak çömlekler M.Ö. 9. bin de Boncuklu Höyük, Demirköy gibi münferit yerleşim yerlerinde görülse de düzenli bir teknoloji olarak ortaya çıkışı, Kuzey Mezopotamya, Doğu Akdeniz, Orta Anadolu ve Göller Bölgesi'nde örneklerine rastlandığı gibi M.Ö. 7000'lerdir. Batı Anadolu ve Marmara'da en erken çanak çömlek üretiminin M.Ö. 6680/6600 yıllarında³⁶⁸ Kuzey Yunanistan Makedonya'sında M.Ö. 6600'lerde, Kuzeydoğu Bulgaristan'da ise M.Ö. 6400/6200'lerde başlamış görünmektedir.

Batı Anadolu ve Kuzey Yunanistan'da birbirine yakın tarihlerde çanak çömlek üretimi başlamış olsa da bu iki bölgenin ilk iskân evrelerine bakıldığında, Batı Anadolu'da, Kuzey Yunanistan'ın Makedonya bölgesinden yaklaşık 250 yıl önce, Kuzeydoğu Bulgaristan'dan ise yak. 450 yıl önce çanak çömlek üretimi olmadan iskan başlamıştır.

Batı Anadolu'daki Ulucak ve Uğurlu'dan bilinen çanak çömleksiz dönem bu bölgede yaşayan toplulukların, daha sonraki bir süreçte çanak çömlek bilgisine muhtemelen gerek yakın bölge gerekse uzak mesafe topluluklarla kültürel bir etkileşimle ulaşmış olabileceği düşünülebilir. Barçın Höyük'te ise yerleşimin en erken tabakasından itibaren çanak çömlek üretimi görülür. Balkanlar'da da aynı şekilde gerek Kuzey Yunanistan'da Makedonya Bölgesi gerekse Kuzeydoğu Bulgaristan yerleşimlerinde en erken iskan tabakalarından itibaren çanak çömlek üretimi görülmektedir.

³⁶⁸ Yakın zamanda Bilecik Bahçelievler yerleşmesinin en alt tabakasından bulunan birkaç çanak-çömlek parçasının bulunduğu dolgudan gelen kalibre edilmiş radyokarbon tarihleri M.Ö. 7032-6694'ü vermektedir. Koyu yüzlü açkılı olan bu çanak çömlekler eğer radyokarbon tarihleri doğruysa Kuzey Batı Anadolu'da da çanak çömlek üretiminin MÖ 7000 yıllarında başladığının göstergesidir (E. Fidan 2020 Arkeoloji ve Sanat s.31).

M. Özdoğan (2016) gibi bazı araştırmacılar Neolitik yaşam biçiminin Yakındoğu'dan Balkanlar'a doğru bir göç neticesinde aktarıldığını ileri sürmüştür.³⁶⁹ Tarıma alınmış bitkiler (buğday, arpa, vd), evcilleştirilmiş hayvanlar (koyun, keçi, sığır, domuz), nesnelere (pintadera, kemik kaşık vs.) ve teknolojiyen (cilalı taş balta, çanak çömlek, dikdörtgen mimari vs.) oluşan "Neolitik Paket" in, Yakın Doğu'dan çıkıp Avrupa'ya kadar yayıldığı düşünülmüştür. Benzer şekilde Horejs ve diğerleri³⁷⁰ (2015), Levant kıyılarından Batı Anadolu'ya doğrudan bir göçün olduğu ve yeni gelenlerin bölgede Neolitik yaşam biçimini başlattıklarını ileri sürerken, Çilingiroğlu ve Çakırlar³⁷¹, sıçrama kolonizasyonu (Leapfrog Colonization) modelini ön plana çıkararak Neolitik öğelerin Orta Anadolu'dan Batı Anadolu kıyılarına doğrudan geldiği savını ortaya atmışlardır. Fakat arkeolojik veriler bu öğelerin bölgeden bölgeye, hatta yerleşmeden yerleşmeye değiştiğini göstermiştir. Uğurlu ve Ulucak kazılarının gösterdiği üzere "Neolitik Paket" öğelerinden biri olan çanak çömlek teknolojisi Batı Anadolu'da Neolitik Çağ'ın başında görülmemektedir.

Diğer taraftan Balkanlar'da ki erken çanak çömleklerin form açısından Batı Anadolu'daki erken çanak çömlek teknolojisi ile benzer yönlerinin olduğu görülmüştür. Ancak bu benzerliklerin yanı sıra önemli ölçüde farklılıklar da mevcuttur. Balkanlar'da M.Ö.6600/6400-6200 yıllarında üreilmeye başlanan erken çanak çömleklerin yalnızca organik katkı kullanılarak (saman, deniz kabuğu, salyangoz kabuğu) üretildiği, bu bağlamda gerek Batı Anadolu gerekse Anadolu'da karşılaştırılan bölgeler ile (Orta Anadolu hariç) bir benzerliğe sahip olmadığı belirlenmiştir.

Balkanlar'daki erken çanak çömleklerin katkı maddesinin Batı Anadolu'dan tamamen farklı olması ve iki bölge arasında benzer formların yanı sıra farklılıklarda bulunması, Balkanlar'daki toplumların belki de çanak çömlek teknolojisini Batı, Kuzey Batı Anadolu'dan etkileşim sonucu aldıklarını ve çanak çömlek teknolojisinin

³⁶⁹ M. Özdoğan, "Neolitik Dönem ve Göç – Arkeolojik Veriler Açısından Bir Değerlendirme", *Aktüel Arkeoloji*, Cilt: 54, 2016, s.56,57.

³⁷⁰ B. Horejs, M. Miliç, F. Ostmann, U. Thanheiser, B. Weninger, A. Galik, "The Aegean in the early 7th Millennium BC Maritime Networks and Colonization", *Journal of World Prehistory* 28, 2015, s.289-330

³⁷¹ Ç. Çilingiroğlu, C. Çakırlar, "Towards configuring the neolithisation of Aegean Turkey", *Documenta Praehistorica* 40, 2013, s.21-29.

yerel tercihler neticesinde gelişmiş olabileceği ve kendilerine özgü bir takım özellikleri çanak çömlek geleneğine sentezleyerek üretime başlamış olabileceklerini düşündürmektedir.

Gerek Batı Anadolu gerekse Balkanlar'da ilk çanak çömleklerin bölgedeki yerel kültürler tarafından adapte edildikleri öngörülebilir. Bu durum belki de bölgeler arasında, karmaşık iletişim ağları ve bu iletişim ağlarından doğan etkileşimler ile açıklanabilir.

Lazaridis vd. (2016) Yakındoğu'nun genelini ele alan DNA çalışmaları neticesinde Yakın Doğu'nun ilk çiftçi toplulukları ile Anadolu'nun ilk çiftçi toplulukları arasında ortak bir gen havuzu bulunmadığını ortaya koyarken,³⁷² Hofmanova vd. (2016)'nin, Barçın, Paliambela (son-final Neolitik), Revenia (ilk Neolitik Dönem) ve Theopetra Mağarası'ndan (Mezolitik Dönem) alınan DNA örneklerini Avrupa'da bilinen gen havuzu ile karşılaştırmasında, Ege Havzası, Kuzeybatı Anadolu ve Batı Anadolu'daki gen havuzu ile Avrupa'daki çiftçilerin genetik olarak birbirleri ile benzer bir gen havuzuna sahip oldukları ortaya konmuştur.³⁷³ Güncel veriler Balkanlar'a olası bir göçün Anadolu'dan gerçekleşmiş olabileceği düşündürdüğü gibi Balkanlar'daki toplumların Batı, Kuzey Batı Anadolu ile etkileşim içinde olduklarını da işaret etmektedir.

Günümüz itibarıyla gerek çanak çömlek verileri gerekse DNA analizlerinden elde edilen veriler benzerliklerin öncü çanak çömlek teknolojisinin muhtemelen Batı, Kuzey Batı Anadolu üzerinden Balkanlar'a taşınmış olabileceğine işaret etmektedir. Ancak bu kültürel etkileşim tek yönlü olmamış gibi görünmektedir. Balkanlar'ın erken çanak çömleklerindeki kayda değer farklılıklar, Balkanlar'ın erken yerleşimcilerinin çömlekçilik teknolojisini ya yerel tercihler ile ya da farklı bölgelerden kültürel alışverişi ile şekillendirmiş olabileceğini düşündürmektedir.

³⁷² L. Lazaridis, vd., "Genomic insights into the origin of farming in the ancient Near East", Nature 536, s.419-424.

³⁷³ Z. Hofmanova, vd., "Early farmers from across Europe directly descended from Neolithic Aegeans", PNAS, 2016, s.1-6.

Çalışmamız kapsamında ele alınan bir diğer önemli sorunsal ise ele geçen en erken çanak çömleklerin ortaya çıkışının sebepleri ve bu çanak çömleklerin kullanım amaçları ile ilgilidir.

Birçok araştırmacı bu teknolojik gelişmenin ortaya çıkışı ile ilgili farklı yaklaşımlar öne sürmüşlerdir. Vandiver (1987) mimari ve çanak çömlek arasında kullanılan kil bağlamında “Mimari Hipotezi” ortaya atarak çanak çömleğin doğuşuna ışık tutmaya çalışmıştır. Bir başka yaklaşım ise çanak çömleklerin ortaya çıkışını mutfak araç gereçleri ile ilişkilendiren Brown (1989)’un “Mutfak hipotezi”dir. Hayden (1990), toplayıcı grupların çoğalma ve genişleme süreçleri esnasında ortaya çıkan sosyo-ekonomik rekabetin çanak çömlek üretimini tetiklediğini ileri sürmüştür. Bu yaklaşımlara ek olarak bir başka görüş ise, toplum içindeki ileri gelen şaman benzeri kişilerin çanak çömleğin hammaddesinin bilgisine ve bu hammaddeye karıştırılan diğer materyaller ile pişirme tekniklerine hakim olması neticesinde kimlik ifadesine yönelik ya da daha çok ritüel amaçlı sembolik anlam taşıyan kapların üretildiğini iddia eden Vitelli (1995)’nin “Sosyal/sembolik detaylandırma” görüşüdür. Vandiver’in mimari hipotezi dışında kalan diğer yaklaşımlar erken çanak çömleğin ortaya çıkışında insanoğlunun günlük hayatındaki farklı ihtiyaçları karşılamak amacıyla çanak çömlek üretimine başladığını ileri sürerken Vandiver mimari bir materyal olarak kullanılan kilin, kullanım alanının çeşitlenmesiyle çanak çömlek üretildiğine yönelik bir yaklaşım benimsemiştir.

Özdoğan (2011) ve Tsuneki (2017) Anadolu’da M.Ö. 7000’lerde düzenli bir teknoloji olarak ortaya çıkan çanak çömlek üretiminin tahıla dayalı beslenme alışkanlığı ile birlikte ortaya çıkan yeni gıda türleri, yeni gıda işleme ve depolama şekilleri ile ilişkili olduğunu ileri sürmektedir.³⁷⁴ Bu görüş kilin kimyasal olarak pişirme işlemi sırasında organik maddeleri emme özelliğinin olması, bu yöntemle besin değeri yüksek sulu yemeklerin pişirilebilmesi görüşüne dayanmaktadır. Çalışmamızda ele aldığımız Kuzey Mezopotamya, Doğu Akdeniz, Orta Anadolu ve Göller Bölgesi’ndeki yerleşimlerden elde edilen veriler çanak çömlek üretiminin,

³⁷⁴ M. Özdoğan (2011), a.g.m., s.83.; Akira Tsuneki (2017), a.g.m., s.4.

tarım ve hayvancıktan oluşan beslenme ekonomisinin yaygın olarak geliştiği tarihten yaklaşık bin yıl sonra ortaya çıktığını göstermektedir.

Tsuneki vd., (2017), 2015 yılında düzenlenen "Batı Asya'da çömlekçiliğin ortaya çıkışı: piroteknolojinin köken arayışı" adlı sempozyumda uzmanların, Batı Asya'daki en eski çanak çömleklerin küçük boyutlara sahip olmaları ve açık formları sebebiyle depolama için uygun olmadığı görüşünde birleştiklerini ifade etmiştir. Öte yandan Restelli (2012), Yumuk Tepe özelinde açkısız ve daha büyük boyutlara sahip kapları günlük tüketim ve servis ile ilişkilendirirken³⁷⁵ Nieuwenhuys vd., (2010) Tell Sabi Abyad'taki Erken Mineral Malların benzersiz bezemelerle süslenmiş olmasından dolayı ortak etkinlikler esnasında prestij öğeleri olarak kullanıldığını öne sürmektedir.³⁷⁶

Batı Anadolu'da ise her ne kadar veriler kısıtlı olsa da çanak çömlek üretiminin değişen geçim ekonomisiyle tetiklendiğini söylemek pek mümkün değildir. Zira bu bölgede, ilk iskân evrelerinden ve tarım-hayvancılığa dayalı beslenme ekonomisinden yaklaşık 250-300 yıl sonra çanak çömlek üretimine başlanıldığı anlaşılmaktadır. Batı Anadolu'da çanak çömlek üretiminin geç başlaması, ya en erken çanak çömlek üretiminin komşu bölgelerden bağımsız olarak başlaması, ya da bu bölgedeki toplumların öncül çanak çömlek teknolojisine dair bilgilere ulaştıkları ancak çanak çömlek üretmeyi (en azından belli bir süre) tercih etmedikleri ile ilişkilendirilmektedir.³⁷⁷

Uğurlu-Zeytinlik'de ele geçen çanak çömlekler ile ilgili olarak Erdoğan ve Atakuman (Basımda), Neolitik Dönem ile birlikte toplumun geçim ekonomisinin değişimine vurgu yaparak, belki de kültürel etkileşimle üretilmeye başlayan çanak çömleklerin ortaya çıkan gıda işleme, depolama vb. ihtiyaçlar neticesinde kullanılmış olabileceklerini ileri sürmektedir.³⁷⁸ Yine araştırmacılara göre, değişen yaşam

³⁷⁵ F. Balossi Restelli, "Eating at Home and 'Dining' Out? Commensalities in the Neolithic and Late Chalcolithic in the Near East", *Journal For Ancient Studies, Special Volume 2*, 2012, s. 86.

³⁷⁶ Olivier P. Nieuwenhuys, vd.,(2010), a.g.m., s.83.

³⁷⁷ E. Özdoğan, *Current Research and New Evidence for the Neolithization Process in Western Turkey*, *European Journal of Archaeology*, 2015, s.51.

³⁷⁸ B. Erdoğan, Ç. Atakuman, "The Early Pottery from Uğurlu on the Island of Gökçeada, North-eastern Aegean", *Pottery Neolithic Workshop III*, (Basım Aşamasında)

biçimleri ile Neolitik toplumların hayatlarının bir parçası haline gelen değiş tokuş sistemi neticesinde erken çanak çömleklere sembolik anlamlar yüklenmiş olabileceğini de göz ardı etmemek gerekmektedir.³⁷⁹

Karamitrou-Mentessidi, vd (2015), Kuzey Yunanistan Makedonyası'ndaki en erken çanak çömleklerin pişirme, depolama, servis vb. gibi günlük ihtiyaçların doğrultusunda kullanılmış olabileceğini belirtmektedir.³⁸⁰ Balkanlar'da ele alınan Kuzey Yunanistan ve Kuzeydoğu Bulgaristan yerleşimlerinde en erken çömlekler arasında başlangıç evresinden itibaren bezemeli parçaların olması en azından bazı kapların ortak etkinlikler esnasına prestij öğeleri olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Bailey (2000) organik katkılı çömleklerin daha hafif ve üretiminin kolaylığı ile ilk Neolitik toplulukların sık hareketliliğini ilişkilendirmektedir.³⁸¹ Ayrıca, özellikle Kuzeydoğu Bulgaristan'daki en erken çanak çömleklerin hem ince hem de kalın cidarlı mallar ile temsil edilmesi, ince cidarlı malların kalın cidarlı mallara oranla daha yoğun şekilde açıklanması ve yerleşim yerinde başlangıç aşamasından itibaren çanak çömleklere astar uygulamasının yapılması, pişirmenin yanı sıra prestij öğeleri olarak kullanılmış olabileceklerini de destekler niteliktedir.

Elde edilen tüm bu veriler ışığında, hem Anadolu'daki hem de Balkanlar'daki en erken çanak çömlek üreten toplulukların farklı topluluklarla kurdukları ilişkiler neticesinde kişilerin günlük yaşamlarında ortaya çıkan yeni alışkanlıklar, yeni yaşam tarzları, değişen inanç sistemleri, sosyal ilişkiler ağı, ticaret ve ritüel gibi, çanak çömleğin kullanım alanını genişleterek, besinlerin pişirilmesi, depolanması, saklanması, tüketilmesi vb. gibi işlevlerin yanı sıra kimlik ifadesi, prestij göstergesi vb. sembolik anlamlar taşıyan nesnelere olarak farklı işlevler için kullanılmasına da yol açmış olabileceği ileri sürülebilir.

³⁷⁹ B. Erdoğu, Ç. Atakuman, *a.g.m.*, (Basım Aşamasında)

³⁸⁰ Georgia Karamitrou-Mentessidi, vd., *a.g.m.*, s.58.

³⁸¹ Douglass W. Bailey, *Balkan Prehistory; Exclusion, Incorporation and Identity*, Routledge, London; New York, 2000, s.87.

KAYNAKÇA

- ARBUCKLE, B. S., “Revisiting Neolithic Caprine Exploitation at Suberde/Turkey”, *Journal of Field Archaeology*, Volume 33, Issue 2, 2008, s. 219-236.
- ARIMURA vd., “Akarçay Tepe Kazısı 1999”, (Eds.) N. Tuna vd., *Ilisu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, TAÇDAM, Ankara, 2001, s. 309-337.
- ASOUTI, E., D. Q. Fuller, “A Contextual Approach to the Emergence of Agriculture in Southwest Asia: Reconstructing Early Neolithic Plant-Food Production”, *Current Anthropology*, 54(3), 2013, s. 299-345.
- ATALAY, S., C. A. Hastorf, “Food, Meals, and Daily Activities: Food Habitus at Neolithic Çatalhöyük”, *American Antiquity* 71, 2006, s. 283-319.
- ATLI, B. vd. “Akarçay Tepe 2000” Ilisu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları, (Eds.) N. Tuna, J. Greenhalg, J. Velibeyoğlu, *ODTÜ TAÇDAM*, Ankara, 2002, s. 287-318.
- AYTEK, Ö., “Mezraa-Teleilat Kazısı Bulguları Işığında; Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye İlk Çanak Çömlekli Neolitik Dönem Bitkisel Katkılı Çanak Çömlek Sorunu”, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ABD, Prehistoriya Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008.
- BAHAR, H., *Konya'nın 40 Höyüğü*, Konya, 2015.
- BAILEY, D. W., *Balkan Prehistory; Exclusion, Incorporation and Identity*, Routledge, London; New York, 2000, s. 1-26.
- BAILEYS, A. vd., “Getting to the Bottom of It All: A Bayesian Approach to Dating the Start of Çatalhöyük”, *Journal of World Prehistory*, March 2015.
- BAIRD, D. vd., “Agricultural Origins on the Anatolian Plateau”, *PNAS*, April 3, 2018 115 (14), Bkz. Supplemental Information Appendix: “SI Text 1: C14 dating of Boncuklu and Pınarbaşı” (Erişim Tarihi: 08.03.2020)

- BALOSSI RESTELLI, F., "Eating at Home and 'Dining' Out? Commensalities in the Neolithic and Late Chalcolithic in the Near East", *Journal For Ancient Studies, Special Volume 2*, 2012, s. 75-95.
- BALOSSI RESTELLI, F., "Yumuktepe Early Ceramic Production: Dark Versus Light Coloured Wares and the Construction of Social Identity", (Ed.) Akira Tsuneki, Olivier Nieuwenhuys, Stuart Campbell, *The Emergence of Pottery in West Asia*, Oxbow Books, Philadelphia, 2017, s. 83-96.
- BALOSSI, F., "New Data for the Definition of the DFBW Horizon and its Internal Development, The earliest phases of the Amuq Sequence Revisited", *Anatolica XXX*, 2004, s. 109-149.
- BIÇAKÇI, E. vd., "Tepecik Çiftlik", (Eds.) M. Özdoğan vd., *Türkiye'de Neolitik Dönem. Anadolu'da Uygarlığın Avrupa'ya Yayılımı. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 237-253.
- BITON, R., v.d., "Ceramics in the Levantine Pre-Pottery Neolithic B: Evidence From Kfar HaHoresh, Israel", *Journal of Archaeological Science* 41, 2014 s. 740-748.
- BONGA L., "Early Ceramic Styles and Technologies in the Aegean and the Balkans: Retrospect and Prospects", *Documenta Praehistorica XLVI*, 2019, s. 158-172.
- BONGA, L., "Thoughts on the Preliminary Study of Early Neolithic Decorated Pottery from the Central Origma at Mavropigi-Filotsairi", *Communities, Landscapes, and Interaction in Neolithic Greece, Proceedings of the International Conference, Rethymno 29-30 May, 2015*, s. 374-387.
- BONSALL, C. vd., "Tracing the source of obsidian from prehistoric sites in Bulgaria", *Bulgarian e-Journal of Archaeology*, Vol:7, 2017, s. 37-59.
- BORDAZ, J., "Current Research in the Neolithic of South Central Turkey: Suberde, Erbaba and Their Chronological Implications", *American Journal of Archaeology* 77, 1973, s. 282-286.
- BORDAZ, J., "Suberde Excavations, 1964", *Anatolian Studies* 15, 1965, s. 30-32.

BOSTANCI, E. Y., “Beldibi Belbaşı Mezolitği ve Diğer Mezolitik Buluntularla Olan Münasebetleri”, *DTCF Antropoloji Dergisi-3*, Ankara, 1965, s. 55-148.

BOYADZHIEV, Y., “Early Neolithic Cultures on the Territory of Bulgaria”, (Eds. I. Gatsov, Y. Boyadzhiev), *The First Neolithic Sites in Central/South-East European Transect, Vol. I; Early Neolithic Sites on the Territory of Bulgaria*, (BAR International Series), 2009.

CAMPBELL, S., “Absolute Dating and the Early Pottery of South-west Asia”, (Ed.) Akira Tsuneki, Olivier Nieuwenhuys, Stuart Campbell, *The Emergence of Pottery in West Asia*, Oxbow Books, Oxford- Philadelphia, 2017, s. 133-154.

CAUVIN, J., “The Birth of the Gods and the Origins of Agriculture”, (Çev.) T. Watkins, *New Studies in Archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s. 105-121.

ÇEVİK, Ö., O. Vuruşkan, “Ulucak Höyük: On the Emergence of Pottery in Western Anatolia” (Basım Aşamasında)

CRAIG, O. E., v.d., “Earliest Evidence For The Use of Pottery”, *Nature* 496, 2013, s. 351-354.

CRUELLS, W. vd., “Akarçay Tepe and Tell Halula in The Context of the Earliest Production of Ceramics in West Asia”, (Ed.) Akira Tsunaki, Olivier Nieuwenhuys, Stuart Cambell, *The Emergence Of Pottery in West Asia*, Oxbow Books, 2017, s. 27-42.

ÇAKAN, Y. G., *Tepecik Çiftlik Son Neolitik Dönem Mimarisi*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Prehistoriya Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2013.

ÇEVİK, Ö., E. Abay, “Neolithisation in Aegean Turkey Towards a More Realistic Reading”, (Ed.) Ü. Yalçın, *Anatolian Metal VII; Anatolia and neighbours 10.000 years ago*, Blömeke Druck SRS GmbH, Herne, Bochum, 2016, s. 187-198.

ÇEVİK, Ö., O. Vuruşkan, C. Sivil, “Ulucak Höyük (M.Ö. 6850-5460)”, *İzmir Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12, İzmir, 2020, s. 11-39.

- ÇİLİNGİROĞLU, A., vd. “Ulucak Höyük: Excavations Conducted Between 1995-2002,” *Ancient Near Eastern Supplement*, Sayı 15, Louvain, 2004, s.2-4.
- ÇİLİNGİROĞLU, Ç., C. Çakırlar, “Towards configuring the neolithisation of Aegean Turkey”, *Documenta Praehistorica* 40, 2013, s.20-29.
- ÇİLİNGİROĞLU, Ç., *Central-West Anatolia at the End of 7th and Beginning of 6th Millennium BCE in the Light of pottery from Ulucak (İzmir)*, (Zur Erlangung des akademischen Grades Doktor der Philosophie, Der Eberhard-Karls Universität Tübingen, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Tübingen, 2009.
- DARKOT, B., M. Tuncel, *Ege Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü, 1978.
- DIMITRIOS, V., *Ceramics from Makriyalos II, Northern Greece; Vol 1*, (Sheffield Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2009.
- DURU, R., “Burdur Bölgesi Prehistorik Kültür Dönemlerinin İsimlendirilmesiyle İlgili Bazı Düşünceler”, *ADALYA XVI*, 2013.
- DURU, R., “Göller Bölgesi Neolitiği; Hacılar, Kuruçay Höyüğü, Höyücek, Bademağacı Höyük”, (Eds.) M. Özdoğan, N. Başgelen, *Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı; Türkiye’de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar-Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007, s. 331-360.
- DURU, R., “Hacılar’ın En Eski Kültürleri Gerçekten Çanakçömleksiz Neolitik Mi İdi”, *Anadolu Araştırmaları*, Cilt 0, Sayı 13, 1994, s. 1-15.
- DURU, R., “The Neolithic of the Lakes Region Hacilar-Kuruçay Höyük, Höyücek-Bademağacı”, (Eds.) M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm, *The Neolithic in Turkey*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2012.
- DURU, R., “The Neolithic of the Lake District”, (Eds.) M. Özdoğan, N. Başgelen, *The Neolithic in Turkey*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1999, s. 1-65.
- DURU, R., *M.Ö. 8000’den M.Ö. 2000’e Burdur-Antalya Bölgesi’nin Altıbin Yılı*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2008.

- ELENSKI, N. vd., “Shaping a Future of Painting: The Early Neolithic Pottery from Dzhulyunitca, North Central Bulgaria”, *Bulgarian e-Journal of Archaeology*, Vol: 4, 2014, s. 137-159.
- ELENSKI, N., “Cultural Contacts of North-Central Bulgaria with Thrace and the Marmara Area in the Early Neolithic”, (Eds.) V., Nikolov, K., Băčvarov, P., *Kalchev Prehistoric Trace*, Sofia-Stara Zagora, 2004, s. 71-79.
- ELENSKI, N., “Trench Excavations at Dzhulyunitsa-Smardesh Early Neolithic Site, Veliko Tarnovo Region (Preliminary Report)”, *Archaeologia Sofia*, 47, 2006, s. 96-117.
- ERDOĞU, B., “The Neolithic Landscape and Settlements of the Island Of Gökçeada (Imbros, Turkey)”, (Ed.) M. Ghilardi, *Géoaarchéologie des îles de Méditerranée*, Paris 2016, s. 89-94.
- ERDOĞU, B., “A Preliminary Report from the 2009 and 2010 Field Seasons at Uğurlu on the Island of Gökçeada”, *Anatolica XXXVII*, s. 46-47.
- ERDOĞU, B., “A Preliminary Report on the Earliest Neolithic Levels at Uğurlu on the Island of Gökçeada”, *Anatolica XLIII*, 2017, s. 71-82.
- ERDOĞU, B., “Gökçeada, Uğurlu, Zeytinlik Höyük Kazıları-2009”, *Haberler Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü*, Sayı 29, s. 26-27.
- ERDOĞU, B., “Gökçeada, Uğurlu, Zeytinlik Höyük Kazısı 2009 Yılı Çalışmaları”, *XXXII Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt:1, s. 119-127.
- ERDOĞU, B., Ç. Atakuman, “The Early Pottery from Uğurlu on the Island of Gökçeada, North-eastern Aegean”, *Pottery Neolithic Workshop III*, (Basım aşamasında)
- ERDOĞU, B., Ö. Çevik, “Absolute Chronology of Cultural Continuity, Change and Break in Western Anatolia Between 6850-5460 cal. BC: The Ulucak Höyük Case”, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, Vol 20, No 1, 2020, s.77-92.

- EROL, O., “The Quaternary History of the Lake Basins Central and Southern Anatolia”, (Ed.) W.C. Brice, *The Environmental History of the Near and Middle East Since the Last Ice Age*, Academic Press, London, 1978.
- FIDAN, E., “Fikirtepe Kültürü ve Öncesi: Bilecik/Bahçelievler Kurtarma Kazısı'nın İlk Sonuçları”, *Arkeoloji ve Sanat*, 2020, s. 29-38.
- FLETCHER, A., , D. Baird, M. Spataro, A. Fairbairn, “Early Ceramics in Anatolia: Implications for the Production and Use of the Earliest Pottery. The Evidence from Boncuklu Höyük”, *Cambridge Archaeological Journal*, 2017, s. 1-44.
- FOKKE, A., vd., “The Earliest Neolithic Levels at Barcin Höyük Northwestern Turkey”, *Anatolica XXXIX*, 2013, s.53-92.
- GALLET, Y. vd., “New Late Neolithic (c. 7000–5000 BC) archeointensity data from Syria. Reconstructing 9000 years of archeomagnetic field intensity variations in the Middle East” *Physics of the Earth and Planetary Interiors, Elsevier*, 2015, s. 1-29.
- GERRITSEN, F. A., R. Özbal, L. C. Thissen, “The Earliest Neolithic Levels and Barcin Höyük, Northwestern Turkey”, *Anatolica XXXIX*, 2013, s. 53-92.
- GHEORGHIU, D. (Ed.), *Early Farmers, Late Foragers, and Ceramic Traditions: On the Beginning of Pottery in the Near East and Europe*, Cambridge Scholars Publishing, 2009.
- GODON, M., “Cappadocia's First Pottery Production, Tepecik Çiftlik Neolithic Earliest Levels”, *29 Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Vol. 3, Surveys and Archaeometry, Malatya, 2011, s. 317-340.
- GOMEZ BACH, A., W. Cruells, M. Molist, “Sharing spheres of interaction in the 6th millennium cal. BC: Halaf Communities and Beyond”, *Paléorient*, Vol. 42.2, Cnrs Editions, 2016, s. 117-133.
- GÖRCELİOĞLU, E., “Anadolu Göller Bölgesinde Özellikle Burdur Gölü Çevresindeki Sedimentasyonun Yaygınlığı ve Önemi”, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri:A, Cilt: XXVI, Sayı: I, 1976.

- GÖRSDORF, J., J. Bojadžiev, “Zur absoluten Chronologie der bulgarischen Urgeschichte. Berliner 14C Datierungen von bulgarischen archäologischen Fundplätzen”, *Eurasia Antiqua* 2, 1996, s. 105-173.
- GREGG, M. W., “Organic Residue Analysis and the First Uses of Pottery in the Ancient Middle East”, *BAR International Series 2065*, John and Erica Hedges Ltd., Oxford, 2010.
- GUROVA, M., “Towards an Understanding of Early Neolithic Populations: A Flint Perspective From Bulgaria”, *Documenta Prehistorica XXXV*, 2008, s. 111-129.
- HAYDEN, B., “Nimrods, Piscators, Plucker and Planters: The Emergence of Food Production”, *Journal of Anthropological Archaeology* 9, 1990, s. 31-69.
- HODDER, I., C., Cessford, “Daily Practice and Social Memory at Çatalhöyük”, *American Antiquity* 69(1), 2004, s. 17-40.
- HOFMANOVA, Z. vd., “Early farmers from across Europe directly descended from Neolithic Aegeans”, *PNAS*, 2016, s. 1-6.
- HOREJS, B., “Long and Short Revolutions Towards the Neolithic in Western Anatolia and Aegean”, *Documenta Praehistorica XLVI*, 2019, s. 68-83.
- HOREJS, B., “The Çukuriçi Höyük Research Project”, *Çukuriçi Höyük 1. Anatolian and the Aegean from the 7th to the 3rd Millennium BC. OREA 5*, Vienna 2017, s. 11-26.
- HOREJS, B., vd., “The Aegean in the Early 7th Millennium BC.: Maritime Networks and Colonization”, *J World Prehist*, 28, 2015, s. 289-330.
- HUYSECOM, E., vd., “The Emergence of Pottery in Africa During The 10th Millenium cal BC; New Evidence From Ounjougou (Mali)”, *Antiquity* 83, 2009, s. 905-917.
- KARAMITROU-MENTESEDI, G. vd., “Early Neolithic Settlement of Mavropigi in Western Greek Macedonia”, *Eurasian Prehistory* 12 (1-2), 2015, s. 47-116.

- KARUL, N. vd., “2001 Yılı Mezraa – Teleilat Kazıları” (Eds.) N. Tuna vd., *İhsu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları*, TAÇDAM, 2004, s. 57-106.
- KOTZAMANI, G., A. Livarda, “People and Plant Entanglements at the dawn of agricultural practice in Greece. An Analysis of the Meosolithic and Early Neolithic archaeobotanical remains”, *Quaternary International*, Vol: 496, 10 December 2018, s. 80-101.
- KRAUSS, R. vd., “Beginning of the Neolithic in Southeast Europa: the Early Neolithic sequence and Absolute Dates from Džuljunica-Smardeš (Bulgaria)”, *Documenta Praehistorica XLI*, 2014, s. 51-77.
- KUZMIN, Y. V., “The Earliest Centres of Pottery Origin in the Russian Far East and Siberia; Review of Chronology for the Oldest Neolithic Cultures”, (Ed.) M. Budja, *9th Neolithic Studies. Documenta Praehistorica 29*, 2002, s. 37-46.
- KÜÇÜK, C., *Göller Bölgesi ve Yakın Çevresindeki Başlıca Göllerin Morfometrik Özelliklerinin Değerlendirilmesi*, (Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2018.
- LAST, J., “Pottery from the East Mound”. (Ed.) I. Hodder, *Changing Materialities at Çatalhöyük: Reports from the 1995-99 Seasons* (Ankara: McDonald Institute of Archaeology/British Institute of Archaeology at Ankara, 2005, s. 101-138.
- LAST, J., “Surface Pottery at Çatalhöyük”, (Ed.) Ian Hodder, *On the Surface: Çatalhöyük 1993-95*, British Institute at Ankara, London, 1996.
- LAZARIDIS, L. vd., “Genomic insights into the origin of farming in the ancient Near East”, *Nature* 536, s. 419-424.
- MARINOVA, E., R. Krauss, “Archaeobotanical evidence on the Neolithisation of Northeast Bulgaria in the Balkan-Anatolian context: chronological framework, plant economy and land use”, *Bulgarian e-Journal of Archaeology*, Vol:4, 2014, s. 179-194.

- MELLAART, J., “Excavations at Çatal Hüyük, 1965 fourth preliminary report”
Anatolian Studies XVI, 1966, s. 165.
- MELLAART, J., *Çatalhöyük: Anadolu’da Bir Neolitik Kent*, (Çev.) Gökçe Bike Yazıcıoğlu, Yapı Kredi Yayınları, No: 1759, İstanbul, 2003.
- MIYAKE, Y., “Salat Cami Yanı Dicle Havzası’nda Çanak Çömlekli Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Yerleşme”, (Ed.) M. Özdoğan, N. Başgelen, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, C:1, Arkeoloji ve Sanal Yayınları. İstanbul, 2007, s. 55-60.
- MIYAKE, Y., “The Earliest Pottery of Salat Camii Yanı”, (Eds.) Akira Tsunaki, Olivier Nieuwenhuys, Stuart Cambell, *The Emergence Of Pottery in West Asia*, Oxbow Books, 2017.
- MOLIST, M. vd., “Tell Halula (Euphrates Valley, Syria): New Data From The Late Neolithic Settlement”, (Eds.) O. P. Nieuwenhuys v.d., *Interpreting The Late Neolithic of Upper Mesopotamia*, Brepols, 2013, s. 443-453.
- MOORE, M. H., “Creating Public Value: Strategic Management in Government”, Cambridge, MA, 1995.
- NIEUWENHUYSE, O. P., “The Initial Pottery Neolithic at Tell Sabi Abyad, Northern Syria”, (Eds.) Akira Tsuneki vd., *The Emergence of Pottery in West Asia*, Oxbow Books, 2017, s. 17-26.
- NIEUWENHUYSE, O., vd., “Not So Coarse Nor So Plain”, *Antiquity 84 (323)*, 2010, s. 71-85.
- NISHIAKI, Y., “Excavations At Tell Seker Al-Aheimar, Hassake, Eleventh Season, 2010”, *Special Issue Documenting The Annual Excavation Reports Concerning The Archaeological Activities In Syria, Excavation Reports*, 2010-2011, s. 31-37.
- NISHIAKI, Y., M. Le Miere, “The Oldest Pottery Neolithic of Upper Mesopotamia: New evidence from Tell Seker al-Aheimar, the Khabur, Northeast Syria”, *Paleorient*, 2005, s. 55-68.
- ÖZDÖL, S., “Çatalhöyük, Süberde ve Erbaba Neolitik Dönemi Çanak Çömleğinin Yeniden Değerlendirilmesi: Erken, Orta ve Geç Gelenekler”, 25. *Araştırma*

Sonuçları Toplantısı 3. Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi, Ankara, 2008, s. 375-392.

ÖZDÖL, S., “The Development and Traditions of Pottery in the Neolithic of the Anatolian Plateau. Evidence from Çatalhöyük, Süberde and Erbaba”, *British Archaeological Reports International Series*, Oxford, 2012..

ÖZBAŞARAN, M., “Orta Anadolu’nun Neolitikleşme Sürecinde Aşıklı”, *Colloquium Anatolicum Anadolu Sohbetleri XII*, 2013, s. 1-14.

ÖZBAŞARAN, M., Miquel Molist, “Akarçay Tepe Orta Fırat’ta Neolitik Döneme Ait Yeni Bir Yerleşme”, (Ed.) M. Özdoğan, N. Başgelen, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, C:1, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 179-187.

ÖZDOĞAN, E., “Current Research and New Evidence for the Neolithization Process in Western Turkey”, *European Journal of Archaeology*, 2015, s. 33-59.

ÖZDOĞAN, M., “A Group of Neolithic Stone Figurines from Mezraa Teleilat” (Eds.) M. Özdoğan vd., *Köyden Kente Yakın Doğu’da İlk Yerleşimler II*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s. 511-523.

ÖZDOĞAN, M., “Çanak Çömlek Teknolojisi”, (Ed.) Necmi Karul, *Tarih Öncesinden Demir Çağı’na Anadolu’nun Arkeoloji Atlası*, Doğan Burda Rizzoli Dergi Yayıncılık, 2011.

ÖZDOĞAN, M., “Mezraa Teleilat”, (Ed.) M. Özdoğan, N. Başgelen, *Türkiye’de Neolitik Dönem*, C:1, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

ÖZDOĞAN, M., “Neolitik Dönem ve Göç – Arkeolojik Veriler Açısından Bir Değerlendirme”, *Aktüel Arkeoloji*, Cilt: 54, 2016, s. 48-59.

ÖZDOĞAN, M., “Tarihöncesi Dönemlerde Anadolu ile Balkanlar Arasındaki Kültür İlişkileri ve Trakya’da Yapılan Yeni Kazı Çalışmaları”, *TUBA-AR*, 1998, s.63-93.

ÖZDÖL, S., *Anadolu’da Erken Neolitik Dönem Çanak Çömlek Kültürleri ve Çatalhöyük Örneği*, (Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir.

- ÖZDÖL-KUTLU, S., “Reconsidering The Late Neolithic Pottery of the Anatolian Plateau: Current Evidence From Çatalhöyük”, *TÜBA-AR 17*, 2014, s.25-47.
- PAPADAKOU, T. vd., “The Early Neolithic Pottery from the site Paliambela Kolindrou”, *To Αρχαιολογικο Εργοστη Μακεδονιακαι Στη Θρακη 25*, 2011, Θεσσαλονίκη (Selanik), 2015, s. 157-162.
- PEHLIVAN, R., *Marmara Bölgesi Termomineral Kaynakların Jeolojisi ve Hidrojeokimyasal İncelemesi*, (İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Jeoloji Mühendisliği Anabilim Dalı, Maden Yatakları-Jeokimya Programı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1996.
- PITTER, S., *Molecular and stable isotopic analyses of the fatty acyl components of the pottery of Çatalhöyük, Turkey: understanding the relationships between animal domestication, ceramic technology, environmental variation and their roles in the secondary products revolution*, (Stanford Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2013.
- PLUG, J., vd., “Tell Sabi Abyad, Syria Dating of Neolithic Cemeteries”, *Radiocarbon*, Vol 56, Nr 2, 2014, s. 543-554.
- POPOV, V., “Periodizacija Cronologija na Neolitnite i Chalkolitnite Kulturi ot precieto na R”, *Rusenski Lom Russe*, 1996.
- POPOV, V., I. Vajsov, “Spasitelni razkopki na praistoriceskoto seliste kraj s. Koprivec, Obstina Bjala” *Arch. Otkritija razkopki prez 1991 g*, 1992, s.9-11.
- RICE, P. M., *Pottery Analysis: A Source Book*, Chicago; The University of Chicago Press, London, 1987.
- RICE, P. M., *Pottery Analysis: A Source Book, Second Edition*, The University of Chicago Press, Chicago - London, 2015.
- ROSEN, L., J. DeWalt, *Jacques Bordaz Papers*, University of Pennsylvania, Penn Museum Archives 2016, s. 195-207.
- ROSENBERG, M., Vrian L. Peasnell, “A Report on Soundings at Demirköy Höyük; An Aceramic Neolithic Site in Eastern Anatolia”, *Anatolica 24*, 1998, s.195-196.

- SCHOOP, Ulf-Dietrich, “The Late Escape of the Neolithic from the Central Anatolian Plain”, (Ed.) C. Lichter, *How did farming reach Europe?* BYZAS 2, 2005, s.41-58.
- STANEV, P., *Orlovec; Neoliten Komplex*, Faber, Veliko Trnovo, 2008.
- STEFANOVA, T., “A comparative analysis of pottery from the ‘Monochrome Early Neolithic Horizon’ and ‘Karanovo I Horizon’ and the Problems of the Neolithization of Bulgaria”, *Documenta Praehistorica XXIII*, 1996, s. 15-38.
- TAKAOĞLU, T. vd., “Archaeological evidence for 9th and 8th millennia BC at Girmeler Cave near Tlos in SW Turkey”, *Documenta Praehistorica XLI*, 2014, s. 111-118.
- TARKAN, D., *Doğu Çatalhöyük Neolitik Dönem Çanak Çömleğinin Kil Kullanımı ve Kaynakları Bakımından İncelenmesi*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ABD, Tarih Öncesi Arkeolojisi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2015.
- TEMPLER, M., *What Happened to the Southern European Hunter-Gatherers at the Advent of Farming, between Western Anatolia and the Head of the Adriatic Sea (9000-4500 BC)? A Narrative Description Based on the Archaeological Records*, (Faculté des lettres et sciences humaines, Institut d’archéologie, Doctoral Thesis), 2016.
- THISSEN, L., “Coming to Grips with Aegean in Prehistory: an Outline of the Temporal Framework 10.000-5500 cal BC”, (Ed) C. Lichter, *How Did Farming Reach Europe*, BYZAS 2, Ege Yayınları, İstanbul, 2005, s. 29-40.
- TODOROVA, H., “Das Frühneolithikum Nordbulgariens im Kontext des ostbalkanischen Neolithikums”, *Die ersten Bauern*, Zürich, 1990, s. 71-76.
- TODOROVA, H., “The Neolithic, Eneolithic and Transitional Period in Bulgarian Prehistory”, (Eds.) D. Bailey, I. Panayotov, *Prehistoric Bulgaria, Monographs in World Archaeology 22*, Madison, Prehistory Press, 1995, s. 79-98.

- TSUNEKI, A., "Tell el-Kerkh as a Neolithic Mega Site", *ORIENT*, Volume XLVII 2012, s. 29-65.
- TSUNEKI, A., "The Significance of Research on the Emergence of Pottery in West Asia", (Eds.) A. Tsuneki vd., *Emergence of Pottery in West Asia*, Oxbow Books, Oxford-Philadelphia, 2017.
- TSUNEKI, A., O. Nieuwenhuys, S. Campbell, *The Emergence of Pottery in West Asia*, Oxbow Books, Oxford-Philadelphia, 2017.
- TSUNEKI, A., Yutaka Miyake, "The Earliest Pottery Sequence of The Levant New Data from Tell El Kerkh 2, Northern Syria", *Paléorient*, Vol. 22, No:1, 1996, s. 109-123.
- UREM-KOTSOU, D. vd., "Pottery and Stylistic boundaries. Early and Middle neolithic pottery in Macedonia", (Ed.) Evangelia Stefani, vd., *A Century of Research in Prehistoric Macedonia 1912-2012*, Archaeological Museum of Thessaloniki, Thessaloniki, 2014, s. 505-517.
- UREM-KOTSOU, D., vd., "Early and Middle Neolithic Settlement at Revenia Korinou. First results of the study of Pottery", *To Αρχαιολογικο Εργοστη Μακεδονιακαι Στη Θρακη* 25, 2011, Θεσσαλονίκη (Selanik), 2015b, s. 163-172.
- UREM-KOTSOU, D., vd., "Patterns in contemporaneous Ceramic Traditions: inter-Regional Relations between Thesaly and Macedonia during the Early and Middle Neolithic", *Communities, Landscapes, and Interaction in Neolithic Greece, Proceedings of the International Conference*, Rethymno 29-30 May, 2015a, s. 324-474.
- VAISOV, I., V. Popov, "Neolitno selište Koprivec (arheologičeski proučvanija) №11", *Arheologičeski otkritija i razkopki prez 2013*, Bălgarska akademija na naukite Nacionalen arheologičeski institut s muzej, Sofia, 2014.
- VANDIVER, P., "Sequential Slab Construction; A Conservative Southwest Asiatic Ceramic Tradition, ca. 7000-3000 B.C.", *Paléorient*, Vol. 13, No: 2, 1987, s. 9-35.

YILDIRIM, B., “The Social And Symbolic Role of Early Pottery in The Near East”, Middle East Technical University, The Department Of Settlement Archaeology, July 2019.

ZHAO, C., X. Wu, “The Dating of Chinese Early Pottery and Discussion of Some Related Problems”, (Ed.) M. Budja, *7th Neolithic Studies. Documenta Praehistorica* 27, 2000, s. 233-239.

